

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparslan.edu.tr

Haziran /June 2025

Cilt / Volume 03

Sayı / Issue 01

BULSODER

BULANIK MYO

SOSYAL BİLİMLER

DERGİSİ

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

of BULANIK VOCATIONAL SCHOOL

BULSODER

Volume 3 Issue 1 June 2025

Cilt 3 Sayı 1 Haziran 2025

PUBLICATION DATE / YAYIN TARİHİ

30.06.2025

Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi

Yayınlanma sıklığı: Yılda 2 Sayı

e-ISSN: 3023-5987

Yayınlandığı Platform: Dergipark

Adres: <https://www.dergipark.org.tr/tr/pub/bulsoder>İletişim: bulsoder@alparslan.edu.tr**Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi**

Mustafa ALICAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Baş Editör

İrşad Sami YUCA

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Editörler

İsmail DÖNMEZ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Şaban ARGÜN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Alan Editörleri***AFET YÖNETİMİ**

İbrahim KIYMIŞ

Giresun Üniversitesi

Giresun

EĞİTİM BİLİMLERİ (ÇOCUK GELİŞİMİ, ÖZEL EĞİTİM, SINIF EĞİTİMİ, OKUL ÖNCESİ, PDR ALANI)

Salih GÜLEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

DİL VE EDEBİYAT

Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

EKONOMİ-POLİTİKA BİLİMİ-HALKLA İLİŞKİLER

Feryat ALKAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

SOSYOLOJİ-ANTROPOLİ-SOSYAL HİZMET

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇALIŞMALARI

Abdulmecit YILDIRIM

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

TARİH-COĞRAFYA-İNANÇ ÇALIŞMALARI

Bilal ALTAN

Şırnak Üniversitesi

Şırnak

Editör Yardımcısı ve Sekreteryası

Mesut KOÇ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Türkçe Yazım ve Dil Editörü

Serkan KIRIKBAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

Ankara

Editör Kurulu*

Abdulmecit YILDIRIM

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Bilal ALTAN

Şırnak Üniversitesi

Şırnak

Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Cebi BEHRAMOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Ebulfez SÜLEYMANLI

Uluslararası Türk Akademisi

Kazakistan

Feryat ALKAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

İbrahim KIYMIŞ

Giresun Üniversitesi

Giresun

İrşad Sami YUCA

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

İsmail DÖNMEZ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Mehmet AYDIN

University of the West of England

Birleşik Krallık

Mesut KOÇ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Salih GÜLEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Serkan KIRIKBAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

Ankara

Tofik NECEPLİ

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Yadgar Rasool H. AMEEN

University of Soran, KRG

Irak

Editör Danışma Kurulu*

İbrahim KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Abdulkerim BİNGÖL

Hakkari Üniversitesi

Hakkari

Ahmet GÖKÇEN

Samsun Üniversitesi

Samsun

Ahmet İLYAS

Harran Üniversitesi

Şanlıurfa

Alparslan ÖZTÜRKÇİ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Van

Aydın KIZILASLAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Ağrı

Büyüamin SARIKAYA

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Cebi BEHRAMOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Ebulfez SÜLEYMANLI

Uluslararası Türk Akademisi

Kazakistan

Ejder ULUTAŞ

Samsun Üniversitesi

Samsun

Erhan AKIN

Siirt Üniversitesi

Siirt

Erkan DİKİCİ

Bitlis Eren Üniversitesi

Bitlis

Esra DEMİR

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

İskender DÖLEK

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Mehmet AYDIN

University of the West of England

Birleşik Krallık

Mehmet SALMAZZEM

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Muhammet YÜCEL

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Ömer Faruk ALTUNÇ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Recep ARSLAN

Gaziantep Üniversitesi

Gaziantep

Resul DURAN

Hakkari Üniversitesi

Hakkari

Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Şarika BERBER

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Ankara

Tofik NECEPLİ

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Yadgar Rasool H. AMEEN

University of Soran, KRG

Irak

*Kurul üyelerinin adları isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Amaç

Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi (BULSODER)'nin amacı; sosyal bilimler alanında (Sosyoloji, Antropoloji, Sosyal Hizmet, Ekonomi, Politika Bilimi, Tarih, Coğrafya, Dil ve Edebiyat, Çocuk Gelişimi, Afet Yönetimi, Halkla İlişkiler, İnanç Çalışmaları, Sürdürülebilirlik Çalışmaları vb.) kapsayan araştırmaların bilimsel bilgi üretimine katkıda bulunmak ve teorik anlayışı ilerleterek uygulamalarda kullanımlarını sağlamaktır. Bu bağlamda dergi; araştırma makalesi, olgu sunumu, derleme, kitap incelemeleri vb. çalışmalara yer vermeyi hedeflemektedir.

Kapsam

BULSODER, disiplinler arası yaklaşımları teşvik eder ve geniş bir yelpazede konuları kapsar. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından gelen araştırmaların, teorik perspektiflerin ve pratik deneyimlerin paylaşımını ve etkileşimini destekler. Bu dergi, sosyal bilimler alanında ilerlemenin ve bilimsel bilginin geniş kitlelere yayılmasının bir aracı olarak önemli bir rol oynar.

Dergi kapsamında yazılan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Bu konuda dergide herhangi bir sorumluluk yüklenemez

Journal of Social Sciences of Bulanık Vocational School

Frequency: 2 Issues Per Year

e-ISSN: 3023-5987

Published Platform: Dergipark

Address: <https://www.dergipark.org.tr/en/pub/bulsoder>Contact: bulsoder@alparslan.edu.tr**Owner on behalf of Muş Alparslan University**

Mustafa ALICAN

Muş Alparslan University

Muş

Editor-in-Chief

İrşad Sami YUCA

Muş Alparslan University

Muş

Editors

İsmail DÖNMEZ

Muş Alparslan University

Muş

Şaban ARGÜN

Muş Alparslan University

Muş

Section Editors***AFET YÖNETİMİ**

İbrahim KIYMIŞ

Giresun University

Giresun

EĞİTİM BİLİMLERİ (ÇOCUK GELİŞİMİ, ÖZEL EĞİTİM, SINIF EĞİTİMİ, OKUL ÖNCESİ, PDR ALANI)

Salih GÜLEN

Muş Alparslan University

Muş

DİL VE EDEBİYAT

Canser KARDAŞ

Muş Alparslan University

Muş

EKONOMİ-POLİTİKA BİLİMİ-HALKLA İLİŞKİLER

Feryat ALKAN

Muş Alparslan University

Muş

SOSYOLOJİ-ANTROPOLİ-SOSYAL HİZMET

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan University

Muş

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇALIŞMALARI

Abdulmecit YILDIRIM

Muş Alparslan University

Muş

TARİH-COĞRAFYA-İNANÇ ÇALIŞMALARI

Bilal ALTAN

Şırnak University

Şırnak

Assistant Editor & Secretary

Mesut KOÇ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Turkish Spelling and Language Editor

Serkan KIRIKBAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

Ankara

Editorial Board*

Abdulmecit YILDIRIM

Muş Alparslan University

Muş

Bilal ALTAN

Şırnak University

Şırnak

Canser KARDAŞ

Muş Alparslan University

Muş

Cebi BEHRAMOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Ebulfez SÜLEYMANLI

International Türk Academy

Kazakistan

Feryat ALKAN

Muş Alparslan University

Muş

İbrahim KIYMIŞ

Giresun University

Giresun

İrşad Sami YUCA

Muş Alparslan University

Muş

İsmail DÖNMEZ

Muş Alparslan University

Muş

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan University

Muş

Mehmet AYDIN

University of the West of England

Birleşik Krallık

Mesut KOÇ

Muş Alparslan University

Muş

Salih GÜLEN

Muş Alparslan University

Muş

Serkan KIRIKBAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

Ankara

Tofik NECEFLİ

Azerbaycan Milli Bilimler University

Azerbaycan

Yadgar Rasool H. AMEEN

University of Soran, KRG

Irak

Scientific and Advisory Board*

İbrahim KIRAN

Muş Alparslan University

Muş

Abdulkerim BİNGÖL

Hakkâri University

Hakkâri

Ahmet GÖKÇEN

Samsun University

Samsun

Ahmet İLYAS

Harran University

Şanlıurfa

Alparslan ÖZTÜRKÇİ

Van Yüzüncü Yıl University

Van

Aydın KIZILASLAN

Ağrı İbrahim Çeçen University

Ağrı

Büyümin SARIKAYA

Muş Alparslan University

Muş

Cebi BEHRAMOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Ebulfez SÜLEYMANLI

International Türk Academy

Kazakistan

Ejder ULUTAŞ

Samsun University

Samsun

Erhan AKIN

Siirt University

Siirt

Erkan DİKİCİ

Bitlis Eren University

Bitlis

Esra DEMİR

Muş Alparslan University

Muş

İskender DÖLEK

Muş Alparslan University

Muş

Mehmet AYDIN

University of the West of England

Birleşik Krallık

Mehmet SALMAZZEM

Muş Alparslan University

Muş

Muhammet YÜCEL

Muş Alparslan University

Muş

Ömer Faruk ALTUNÇ

Muş Alparslan University

Muş

Recep ARSLAN

Gaziantep University

Gaziantep

Resul DURAN

Hakkâri University

Hakkâri

Sabit DUMAN

Muş Alparslan University

Muş

Şarika BERBER

Ankara Hacı Bayram Veli University

Ankara

Tofik NECEFLİ

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Azerbaycan

Yadgar Rasool H. AMEEN

University of Soran, KRG

Irak

* The names of the members of the board are listed alphabetically by name.

Aim

The purpose of Journal of Social Sciences Bulanık Vocational School (BULSODER); To contribute to the production of scientific knowledge and to ensure the use of research in the field of social sciences (Sociology, Anthropology, Social Work, Economics, Political Science, History, Geography, language and literature, Child Development, Disaster Management, Public Relations, Faith Studies, Sustainability Studies, etc.) in applications by advancing theoretical understanding. In this context, the magazine; research article, case report, review, book reviews, etc. aims to include studies.

Scope

BULSODER encourages interdisciplinary approaches and covers a wide range of topics. It supports the exchange and interaction of research, theoretical perspectives and practical experiences from different fields of social sciences. This journal plays an important role as a means of progress in the field of social sciences and dissemination of scientific knowledge to a wide audience.

The responsibilities of the articles written within the scope of the journal belong to the authors. No responsibility can be placed on the journal in this regard.

İçindekiler / Contents

Cilt 3, Sayı 1,
Haziran 2025

Volume 3, Issue 1,
June, 2025

Çeviri

Translation Article

- 1 **Müslüman-Paulisyen Karşılaşmaları ve Erken Dönem İslami Hıristiyanlık Karşıtı Polemik Yazıları**
Muslim–Paulician Encounters and Early Islamic Anti-Christian Polemical Writings
Celal ÖNEY

Kitap İncelemesi

Book Review

- 17 **Mekke Döneminde Müslümanlara Yapılan Fiziksel İşkenceler Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Kitabı Kitap İncelemesi**
Yusuf Ziya Öksüz's History of the Simplification of Turkish Young Pens and the New Language Book
Book Review
Ayşe AKÇİN

Araştırma Makaleleri

Research Articles

- 20 **Moleküler Gastronomi Tarifi Oluşturmada Yapay Zekânın Kullanımı: Güçlü Ve Zayıf Yönleri**
The Use of Artificial Intelligence in Molecular Gastronomy Recipe Creation: Strengths and Weaknesses
Seraceddin Gürbüz
- 34 **Anadolu'da Güç Dengeleri: Selçuklu-İlhanlı Rekabetinde Türkmenlerin Rolü**
The Balance of Power in Anatolia: The Role of the Turkmens in the Seljuk-Ilkhanid Rivalry
Galip Bingöl

İnceleme Makalesi

Review Article

- 46 **Sosyal Devletin Tarihsel Arka Planı ve Sosyal Devletin Doğuşu**
Historical Background of The Welfare State and the Birth of The Welfare State
Seraceddin Gürbüz

Müslüman-Paulisyen Karşılaşmaları ve Erken Dönem İslami Hristiyanlık Karşıtı Polemik Yazıları

Muslim–Paulician Encounters and Early Islamic Anti-Christian Polemical Writings

Celal ÖNEY^{1*}

ÖZET

Bu makale, erken dönem İslam kaynaklarında Paulisyenlerin tasvirlerini incelemekte ve özellikle Paulisyenlerin dini görüşlerinin İslam'ın Hristiyanlık karşıtı yazılarında oynadığı rolü analiz etmektedir. Çalışma aynı zamanda Müslüman âlimlerin elindeki materyallerin niteliği hakkında fikir vermesinin yanında belirli Hristiyan dini inançlarını çürütmek için tutarlı argümanlar da oluştururken bu Müslüman âlimlerin uyguladıkları stratejiler hakkında da fikir vermektedir. Bunu yaparken, çalışma Müslümanların dini ihtiyaçlarına ve bilimsel meraklarına değinerek, İslam dışı dini inançlar ve felsefi fikirlerle olan entelektüel etkileşimlerine ışık tutmaktadır. Makale, Pavlusçu dini inançlara yapılan atıfların öncelikle erken dönem Hristiyan-İslam polemiklerinde de bulunabileceğini göstermektedir. Çoğu Mutezile olan Müslüman polemikçiler, Hristiyan doktrinlerindeki yetersizlikler ve çelişkiler karşısında İslami ilkelerin sağlamlığını ve tutarlılığını göstermeye çalışmışlardır. Bu nedenle Müslüman polemikçilerin heresiografik (mezhepler ile ilgili) söyleme güvenmeleri, polemik argümanlarını kanıtlamak için önemli bir strateji oluşturmuştur. Pavlusçu doktrinlerin İslami tasvirlerinde iki önemli husus öne çıkmaktadır bunlar: Samosata'lı Pavlus'un mezhep tarihindeki merkeziliği ve İsa'nın ilahilikten yoksun bir insan olduğu görüşüyle ilişkisidir.

Keywords: Paulisyenler, Hristiyan-İslam polemikleri, Mutezile, İsa'nın tanrısallığı, Meryem, heresiografi, Samosata'lı Pavlus, Düalizm, Divriği

ABSTRACT

This article investigates the portrayals of the Paulicians in early Islamic sources and specifically analyses the role that Paulician religious views play in Islamic anti-Christian writings. The study also gives insights into the nature of materials that were available to Muslim scholars and the strategies they applied in constructing coherent arguments to refute certain Christian religious beliefs. In doing so, the study touches upon Muslims' religious needs and scholarly curiosity, which sheds light on their intellectual interactions with non-Islamic religious beliefs and philosophical ideas. The article demonstrates that references to Paulician religious beliefs can be found primarily in early Christian-Islamic polemics. Muslim polemicists, most of whom were Mu'tazilites, attempted to demonstrate the soundness and the coherence of Islamic tenets vis-à-vis inadequacies and contradictions in Christian doctrines. The reliance of Muslim polemicists on heresiographical discourse therefore constituted an important strategy to substantiate their polemical arguments. Two major issues stand out in Islamic portrayals of Paulician doctrines: the centrality of Paul of Samosata in the history of the sect, and his association with the view that Jesus was a human being devoid of divinity.

Anahtar Kelimeler: Paulicians; Christian-Islamic, polemics; Mu'tazilites; divinity of Jesus; Mary; heresiography; Paul of Samosata; dualism; prophethood; Tefrike

* Responsible Author/Sorumlu yazar

¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, c.oney@alparslan.edu.tr 5034-5056

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :5.11. 2024
Accepted/Kabul :31.01.2025
Published/Yayımlama :30.06.2025

Cited/Atıf:

Öney, C. (2020). Müslüman-Paulisyen karşılaşmaları ve erken dönem islami hristiyanlık karşıtı polemik yazıları, *Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi* (BULSODER), 3(1), 1-16.

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC)'nın hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

GİRİŞ

Geç Antik Çağ boyunca, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırları, aralarında düalist doktrinlerin iyi bilindiği dini ve entelektüel fikirlerin çapraz tozlaşması için verimli bir zemin oluşturmuştu. İslam'ın gelişinden sonra bile bölgede kayda değer bir rol oynamaya devam eden Gnostisizm ve Maniheizm'in durumu böyledi (O'Grady 1995, 26-72; Reeves 2010, 7-20). Bu düalist inançlar, Bizans Ortodoks Kilisesi'nin otoritesine meydan okuyan bazı Hristiyan sapkın mezheplerde kendine yer bulmuştu. Bu Hristiyan hareketler arasında, altıncı ve on ikinci yüzyıllar arasında Doğu Anadolu ve Ermenistan'da hem dini hem de askeri bir grup olarak gelişen Paulisyenler de vardı. Bizans Ortodoks Kilisesi, Paulisyenleri sapkın olarak kabul etmiş ve onları Maniheizm ve Markionizm gibi dini bölünme ve düalist doktrinlerle ilişkilendirmişti. Göreceğimiz gibi, bu hareketle ilgili mevcut materyallerin sorunlu doğası nedeniyle Paulisyenlerin kökeni ve doktrinleri hakkında nispeten az şey bilinmektedir. Modern akademisyenlerin Paulisyenlere olan ilgisi, Düalist ve Gnostik akımlarla, özellikle de Maniheizmle meşgul olan akademisyenlerin bir dalı olarak on yedinci yüzyıla kadar geri götürülebilir. Bu çalışmalarda iki ana tema öne çıkmaktadır; bunlardan ilki Paulisyen doktrinlerinin kökeni ve Batı Avrupa'ya aktarımının izini sürmeye yönelik ilgi (Garsoïan 1967, 16-25), ikincisi ise Paulisyenlerin tarihi ve Bizans ve Ortodoks Kilisesi ile olan ilişkileridir (Vasiliev 1935, 232-241; Garsoïan 1967, 151; Lemerle 1973, 1-144; Ludwig 1998, 23-24; Runciman 1999, 27- 62). Modern akademik çalışmalarda İslam-Paulisyen karşılaşmalarına yapılan atıflar, düalist hareketler veya Ermeni tarihi üzerine yapılan çalışmaların kenarlarında görünen genel ve kısa imalardan ibarettir. Bu çalışmalarda Bizanslılara karşı Müslümanlar ve Paulisyenler arasındaki askeri ve siyasi işbirliğine vurgu yapılmaktadır (Dadoyan 1997, 36-53; Tobias 2007, 95-114). Dolayısıyla bu çalışmalar, Paulisyenlerin dini görüşlerinin ve bunların erken dönem İslam-Hristiyan polemiklerini ne ölçüde etkilediğinin yapılandırılmış bir incelemesinden yoksundur.

Bu makale, erken dönem İslam kaynaklarındaki Paulisyen tasvirlerini incelemekte ve dini inançlarının İslam'ın Hristiyanlık karşıtı polemik yazılarında oynadığı rolü araştırmaktadır. Ayrıca Müslüman polemikçilerin Paulisyen dini inançlarını kendi argümanlarında nasıl kullandıklarını da analiz etmektedir. Bunu yaparken, bu makale hem Hristiyan dini tartışmalarıyla ilgili Müslüman âlimlerin elindeki materyallerin doğasına hem de Hristiyan hasımlarına karşı etkili argümanlar oluşturmak için kullandıkları stratejilere dair içgörüler sunmaktadır. Bu temaların araştırılması aynı zamanda bilginin kültürler arası aktarımına ve özellikle de Paulisyen doktrinlerinin İslami yapılarının Hristiyan kaynaklarındaki temsillerinden ne ölçüde farklı olduğuna ışık tutmaktadır. İslami anlatılardaki Paulisyen imajını daha iyi anlamak için öncelikle Paulisyenlerin tarihi ve doktrinlerinin ana kaynaklarını tanımak gerekir.

1. KAYNAKLARIN DOĞASI

Paulisyenler hakkındaki bilgilerimizin çoğu (özellikle Yunanca olanlar) düşmanca olarak nitelendirilebilecek Yunan ve Ermeni kaynaklarından gelmektedir (Garsoïan 1967, 27-79, 80-111; Lemerle 1973, 1-22; Hamilton ve Hamilton 1998, 5-10). Paulisyenler tarafından yazılmış tek kaynak olarak kabul edilen ve Gerçeğin Anahtarı (The Key of Truth) olarak bilinen Ermeni kaynağının yanı sıra, Paulisyenlerin tarihi ve doktrinleri hakkındaki diğer tüm materyaller bize muhalifleri aracılığıyla ulaşmıştır. Paulisyenler tarafından yazılmış orijinal kaynakların yokluğunun iki önemli nedeni vardır. İlk olarak, hareket dokuzuncu yüzyıl boyunca Tefrike'de (Sivas Divriği) sadece kısa bir siyasi bağımsızlık dönemi elde etmiştir. İkinci olarak, 872'de Paulisyenler ile girdikleri askeri çatışmadan galip çıkan Bizanslılar ve Ortodoks Kilisesi, Paulisyenlerle ilgili bilgi kanallarını kontrol etmekten sorumlu görünüyor. Bu nedenle, bu mezheple ilgili mevcut kaynakları ele alırken, Hristiyan heresiograflar tarafından kullanılan retorik ve ideolojik inşa olasılıklarını göz önünde bulundurarak dikkatli olmalıyız.

Kaynakların (özellikle de Yunanca olanların) doğası, bu materyallerden tarihsel bilgi elde etmeye çalışan akademisyenler için büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Dahası, Pavlusçu tarih ve dini inançların yeniden inşasına ilişkin Ermeni ve Yunan kaynakları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, bazı durumlarda çelişkili bilgiler ortaya çıkmaktadır (Garsoïan 1967, 112). Bu nedenle, kaynakların daha ayrıntılı bir şekilde tartışılması yerinde olacaktır. Yunan kaynaklarından başlayarak, Paulisyenler hakkındaki ilk risalemiz, Bizanslı yetkililerin 869 yılında Paulisyenlerin

kalesi Tefrike'ye esirlerin serbest bırakılması için müzakere etmek üzere gönderdiği Sicilyalı Petrus'a atfedilir (Garsoïan 1967, 55; Hamilton ve Hamilton 1998, 65-66). Onun Ortodoks Kilisesi'nin tutumunu yansıtan anlatısı, Konstantinopolis Patriği Photius (ö. 893) ve diğer Yunan tarihçiler gibi daha sonraki Yunan kaynaklarını etkilemiştir (Hamilton ve Hamilton 1998, 5-14). Bu nedenle Bizans Yunan kaynaklarında Paulisyenlere yapılan atıflar genellikle heresiografi ve dini tartışmalar bağlamında bulunur. Bazı Hristiyan kayıtlarında Paulisyenlerin Antakya piskoposu ve Samsatlı Pavlus (ö. 275) ile ilişkilendirilmesi, daha önceki mezheplerle bağlantılı bir sapkınlık olarak sınıflandırılmalarına iyi bir örnektir. Ermeni kaynakları ise Yunan kaynaklarından iki önemli açıdan ayrılır: kronolojik kapsam ve motivasyon. Ermeni kaynaklarında Paulisyenler tarihi ile ilgili yapılan tasvirler Yunan kaynaklarında yapılan tasvirlerden daha uzun bir dönemi kapsar, ancak bu referanslar Paulisyen siyasi tarihinin en parlak döneminin erken ya da geç evrelerine denk düşen olaylarla sınırlıdır. Bu mezhep hakkında altıncı yüzyıla kadar takip edilebilen raporlar böyleyken, Paulisyenler tarafından yazılmış görünen tek kaynak olan Gerçeğin Anahtarı (The Key of Truth) on sekizinci yüzyılda keşfedilmiştir (Conybeare 1898, v-xi; Garsoïan 1967, 151-153). Ancak Paulisyen heretik hareketinin zirvesi olarak kabul edilen dokuzuncu yüzyıldaki Paulisyen tarihi, Ermeni kaynaklarında neredeyse hiç yer almamaktadır. Sebeplere gelince, Ermeni vakanüvislerin temel kaygısı Ermeni Kilisesi'nin tarihsel gelişimini tüm dini yönleriyle muhafaza etmektir. Garsoïan'a göre (1967, 80-85), Ermeni materyalleri bu nedenle bazı durumlarda Paulisyenler hakkında Yunan kaynaklarından daha otantik anlatılar sunuyor gibi görünmektedir.

Özlü ve bölük pörçük olarak nitelendirilebilecek Paulisyenlere dair İslami beyanlar, iki ana temayı yansıtmaktadır: İslam- Paulisyen ilişkilerinin tarihi ve iki grubun dini öğretileri. İlk temayla ilgili olarak, Müslüman yazarlar dokuzuncu yüzyılda Bizans'a karşı bu iki taraf (İslam ordusu ve Paulisyen askerler) arasındaki askeri işbirliğine odaklanmışlardır. Bu dönem, Paulisyenler için İslami koruma altında olan başkentleri Sivas Divriği'de bağımsız bir siyasi varlık haline geldikleri ve en etkili oldukları dönemin zirvesiydi (Dadoyan 2011, 81-106). Pavlusçu doktrinlere gelince, erken dönem İslami Hristiyanlık karşıtı polemik yazıları bu mezhep hakkında önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Bu makale öncelikle Müslüman polemikçilerin Pavlusçu dini fikirleri Hristiyanlık karşıtı polemik yazılarına nasıl dahil ettiklerini incelediğinden, şimdi de Pavlusçu doktrinlere aşina olmamız gerekmektedir.

1.1. Paulisyenlerin dini inançları

Pavlusçu doktrinlerin incelenmesi, kaynakların taraflı ve çelişkili doğasının bir sonucu olarak bazı zorluklarla doludur. Bu durum, örneğin bu mezhebin kökeni meselesinde açıkça görülmektedir. Çoğu kaynak Paulisyenleri Antakya piskoposu Samsatlı Pavlus ile ilişkilendirmektedir (Garsoïan 1967, 210-212; Hamilton ve Hamilton 1998, 93)¹. Hristiyan Yunan kaynakları Pavlus'a, İsa'nın bir insan olarak doğduğu ve hayatının daha sonraki bir aşamasında günahsız ve erdemli yaşamının bir ödülü olarak Tanrı tarafından *Oğlu* olarak evlat edinildiği şeklindeki *Evlat Edinme* (Adoption) görüşlerini² atfetmiştir (Garsoïan 1967, 211; Chadwick 2001, 166-170). Bazı yazarlar Paulisyenleri Havarî Pavlus'la ilişkilendirirken (Conybeare 1898, cxxix; Runciman 1999, 49), diğerleri onların Kallinike adlı Maniheizt bir kadının oğlu olan Pavlus'un takipçileri olduğuna inanıyordu (Dadoyan 1997, 38-40; Runciman 1999, 48). Diğer kaynaklar ise Paulisyenleri, İmparator II. Constans (641-668) döneminde yaşamış Konstantin adlı bir Ermeni ile ilişkilendirir (Lemerle 1973, 52; Barnard 1974, 105). Paulisyenlerin dini inançları ile ilgili olarak Ortodoks Hristiyan yazarlar, onları çoğunlukla Maniheizm ve Marcionizm gibi düalist doktrinlerle ilişkilendirmişlerdir (Garsoïan 1967, 200-205; Loos 1974, 34-36; Nersoyan 1996, 99; Hamilton ve Hamilton 1998, 70, 93). Örneğin Sicilyalı Peter, Paulisyenlerin "biri kötü biri iyi iki ilkeye inandıklarını; birinin bu dünyanın yaratıcısı olduğunu ve onun üzerinde gücü

¹ Higoumenoslu Peter, Pavlikanları Samsatlı Pavlus ile ilişkilendiren ilk Yunan tarihçi gibi görünmektedir.

² Hristiyanlık içi teolojik tartışmalarda öne çıkan evlat edinmecilik, ilahi doğanın insanda nasıl ikamet ettiğine dair tartışmaları ifade eder. Evlat edinme anına ilişkin görüşler farklılık gösterse de, vaftiz genellikle Tanrı'nın İsa'yı evlat edindiği aşama olarak belirtilmektedir (Papandrea 2016, 23-43).

olduğunu, diğerinin ise gelecek dünya üzerinde gücü olduğunu” söylemiştir (Hamilton ve Hamilton 1998, 72)³. Meryem’le ilgili olarak, Paulisyenlerin “Rab’bin ondan doğmadığını, bedenini gökten getirdiğini ve Rab’bin doğumundan sonra Yusuf’tan başka çocukları olduğunu” düşündüklerini eklemiştir (72). Paulisyenler de Efkaristiya’yı kabul etmeyi reddetmiş ve haça saygı göstermemişlerdir (72-73). Petrus’un anlattıklarından Paulisyenlerin bazı Hristiyan dini kaynaklarını kabul etmekte seçici davrandıklarını da öğreniyoruz. Luka’nın başta olmak üzere dört İncil’i ve Havarilerin mektuplarını (Petrus hariç) kabul etmişler, ancak Eski Ahit’i reddetmişlerdir (73-74).

Paulisyenler tarafından yazılmış olan Ermeni kaynağı *Gerçeğin Anahtarı* (The Key Of Truth) Pavlusçu doktrinler hakkında Yunan kaynaklarında bulunan bazı görüşleri tekrarlamış, ancak daha fazla bilgi eklemiştir. İlk olarak, İsa’nın Tanrı’nın Oğlu olarak doğmadığını, yaratıldığını öğreniriz: “Rabbimiz Mesih’in kendisinden söz ettiği tek bir gerçek Tanrı olduğunu itiraf ediyor ve buna inanıyoruz... Yine İsa Mesih’in [yeni bir yaratık değil] yaratıcı olduğunu itiraf ediyor ve ona inanıyoruz” (Conybeare 1898, 93-94). Baba-Oğul ilişkisi söz konusu olduğunda, Pavlusçu görüşler Gerçeğin Anahtarı’na (The Key Of Truth) göre Evlat Edinme (Adoptionist) yanlısı olarak nitelendirilebilir. Özellikle, İsa’nın ancak ilki vaftiz olmak üzere çeşitli olgunluk aşamalarından ve deneyimlerden başarıyla geçtikten sonra Tanrı’nın Oğlu olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle, vaftiz çok önemli bir bileşendir ve Pavlusçu dini öğretilerde yaşamın daha sonraki bir aşamasında gerçekleşmelidir (Conybeare 1898, 76-77, 86-87).

Tüm bu aşamaların tamamlanmasıyla, İsa: *Tanrı’nın Ruhu tarafından göksel Baba ile sohbet etmeye davet edildi; evet, sonra da gökte, yeryüzünde ve yeraltında varlığın kralı olarak atandı ... tüm bunlar Baba’nın biricik Oğlu’na verdiği sırayla gerçekleşti.* (75)

Bu Evlat edinme görüşü, Paulisyenleri Samosatalı Paul ile ilişkilendiren Ermeni yazar Gregory Magistros (ö.1058) tarafından da doğrulanmıştır (Garsoïan 1967, 212). Yunan kaynakları gibi, Paulisyen kaynak *The Key Of Truth* da Pavlusçu doktrinlerde Meryem Ana’ya küçük bir rol vermiştir. Özellikle, ‘kutsal müjdecilerin ve kutsanmış havarilerin, evet ve Rabbimiz İsa Mesih’in, Meryem’i doğumdan önce bakire olarak ilan ettiklerine, ancak doğumdan sonra onu bir eş olarak adlandırdıklarına ve bekaretini tamamen inkar ettiklerine’ inanıyorlardı (Conybeare 1898, 113). *The Key of Truth* adlı çalışmada haça saygı gösterilmesinden hiç söz edilmemektedir. Sakramentler konusunda Pavlusçular üç tanesine inanır: tövbe, vaftiz ve İsa’nın kutsal kanı ve bedeni (87, 123). Burada belirtildiği gibi Paulisyenlerin Efkaristiya inancının Sicilyalı Peter’in bu konuda söyledikleriyle çeliştiğini belirtmek gerekir. Şimdiye kadar Paulisyenleri kaynakları, kökenleri ve doktrinleri açısından tanıdık. Yunan ve Ermeni kaynaklarının incelenmesi, Pavlusçu doktrinlerin Ortodoks Hristiyan inançlarından iki ana noktada ayrıldığını göstermektedir: İsa’nın tanrısallığı ve Meryem’in statüsü. Bu makalenin geri kalanında İslami kaynakların Paulisyenleri nasıl tasvir ettiği ve dini öğretilerinin Hristiyanlık karşıtı İslami yazıları ne ölçüde etkilediği incelenecektir.

1.2. İslam kaynaklarında Paulisyen tarihine erken dönem atıflar

Pavlusçu tarih ve dini inançların İslami tasvirleri başlıca üç ana türde ortaya çıkmıştır: Hristiyan-İslam polemikleri, heresiografi ve coğrafi-tarihsel anlatılar. Bununla birlikte, Pavlusçu dini inançlara yapılan erken dönem İslami atıfların büyük bir kısmı Hristiyan-İslam polemiklerinde bulunabilir. “Pavlusçular” terimi söz konusu olduğunda, bu ismin iki ana şekli vardır. Müslüman âlimler Paulisyenleri siyasi ve askeri bir grup olarak tasvir ederken Beyâlika veya Beylakânî kolektif ismini kullanmışlardır (Mes’ûdî 1965-al, 122; Kudâme 1967, 254). Ancak Müslüman yazarlar Pavlusçu dini inançlara atıfta bulunurken el-Fûliyye, el-Bûlikâniyye veya el-Bûliyye gibi Arapçanın dişil formlarını kullanmışlardır (İbnü’l-Bitrîk 1905, 114; Câhız 1991-al, 320-321; Şehristânî 1992-al, cilt 2, 248; İbnü’n-Nedîm 1996, 528; Vârik 2002-al, 276; Makdisî t.y.- al, cilt 4, 42). Dişil kolektif isimlerin kullanımının, özellikle İslami heresiografilerde, genellikle mezheplerin veya sapkınlıkların göstergesi olduğunu belirtmek gerekir. ‘Paulician’ isminin bu farklı biçimleri, Ebû İsa el-Verrâk’a (ö. 861) göre Yunanca’daki ‘p’ harfinin Arapça’da ‘b’ veya ‘f’ ile değiştirildiği Yunanca Paulikianoî kelimesinin

³ Aynı inanç Higoumenoslu Peter tarafından da anlatılmaktadır (Hamilton ve Hamilton 1998, 94).

mümkün olan en yakın çevirisidir (Warrâq 1992-al, 70-72; Dadoyan 1997, 37). Müslüman âlimler arasında 'Pavlusçular' terimi üzerinde fikir birliği olmaması, Müslüman âlimlerin bu mezhebe ilişkin temsillerini yeniden inşa etmek için kullandıkları farklı bilgi kanallarının bir göstergesidir.

Paulisyen siyasi tarihine ilişkin erken dönem İslami anlatılar, dokuzuncu yüzyılda Bizans'a karşı iki taraf arasındaki askeri işbirliğinin altını çizmektedir. Bu dönemde Paulisyenler, İslam koruması altında başkenti Tefrike (Divriği) şehri olan bir devlet kurduktan sonra Bizanslılar için ciddi bir askerî endişe oluşturdular (Taberî 1960-al, cilt 9, 207, 218; Kudâme 1967, 254; Mes'ûdî 1965-al, 122-123). Taberî ve Mes'ûdî, Bizanslılara karşı ortak askeri mücadelede önemli rol oynayan önde gelen Paulisyen ve Müslüman liderlerin isimlerine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca 863 yılını da Pavlusçu devletin sonu olarak kabul ederler. Kudâme, Paulisyenlerin İslam kalelerinin kuzey sınırında yaşadıklarını ekler ve Paulisyen devletinin çöküşünü ve yıkılışını İslami otoritelerin ihmaline bağlar. Paulisyenler gittikten sonra Ermenilerin bölgeye yerleşmeye başladığını söylüyor. Kudâme, Paulisyenlerin dinî görüşlerine atıfta bulunarak, onların birçok dinî konuda Bizanslılardan farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir, ancak bu ayrımların neler olduğunu belirtmez.

1.3. Pavlusçu inançlar ve erken dönem Hristiyan-İslam polemikleri

İslam altında yaşayan Hristiyan apolojistler (tartışmalı bir şeyi savunmak için argüman sunan kişi), Hristiyan doktrinlerinin Kur'an'daki temsillerine bir yanıt olarak sekizinci yüzyılda İslam karşıtı dini yazıları başlatan ilk kişiler olmuştur (Thomas 2002, 14-20). Örneğin 3.55; 4.157-158, 171 ve 9.30-31'de (bkz. Reynolds 2009, 238-245; 2014, 51-53) görülebileceği gibi, Hristiyanların Teslis, İsa'nın ilahi doğası ve çarmıha gerilme inançlarını reddetmek bu Kur'an tasvirlerinin merkezinde yer almıştır⁴. Yunanca ve Süryanice yazılmış olan erken dönem Hristiyan İslam karşıtı polemik eserleri (Penn 2015, 53-74) iki ana tema etrafında dönmüştür bunlar: İslam'ın bir Hristiyan sapkınlığı veya pagan kültü olarak tasvir edilmesi ve Muhammed'in sahte bir peygamber olarak nitelendirilmesi⁵. Bu yönelim, Emeviler döneminde İslam idaresinde görev yapan Melkit teolog Şamlı John'un (ö. 750) yazılarında açıkça örneklendirilmiştir (Le Coz 1992, 41-58; Griffith 2001, 19-22). Şamlı John, hem Müslümanların Hristiyan doktrinlerine karşı iddialarını çürütmeyi hem de dindashlarına İslami eleştirilere nasıl cevap vereceklerine dair açık talimatlar vermeyi amaçlamıştır (Sahas 1972, 70-78; Le Coz 1992, 75-80; Tolan 2002, 50-55; Griffith 2008, 32-44).

Hristiyanlığa karşı en eski İslami polemik yazılarının dokuzuncu yüzyılın başlarında kaleme alındığı görülmektedir. O zamana kadar Müslüman âlimler sadece Hristiyan teolojisi ve mezhepçiliği hakkında kapsamlı bilgi edinmekle kalmamış, aynı zamanda Yunan felsefesinden ödünç aldıkları mantık tekniklerini uygulayarak argümanlarını geliştirmişlerdir (Zaman 1997, 49-58; Gutas 1998, 53-60). Yunan felsefesinin İslami spekülâtif söyleme (ilmü'l-keîâm) dâhil edilmesi öncelikle Mu'tezilî Müslüman âlimlerle ilişkilendirilir (Monnot 1983; Reynolds 2004, 28-31; van Ess 2006, 97-116; 1975). Dolayısıyla, bu erken dönem Müslüman polemikçilerin çoğunun aslında Mu'tezile âlimleri olması şaşırtıcı değildir. Bu entelektüeller arasında Bîşr b. el-Mu'tamir (ö. 825) (van Ess 1991-1997, cilt 3, 109, 139-142), Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 841) (van Ess 1991-1997, cilt 3, 220) ve Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm (ö. 840) (van Ess 1991-1997, cilt 3, 296-298; Reynolds 2004, 28-34). Ne yazık ki eserlerinin çoğu, Ebû İsa el-Verrâk (ö. 861) (Thomas 2006, 267-274; 1996), Câhîz (ö. 869) ve Kâdî Abdülcebbâr el-Esedebâdî (ö. 1025) gibi daha sonraki Mu'tezilî eserlerde korunan parçalar dışında günümüze ulaşmamıştır.

Erken dönem İslami polemik yazıları dört ana Hristiyan dini temasına odaklanmıştır: Teslis, Beden Alma, İsa'nın ilahi nitelikleri ve çarmıha gerilme. Müslüman polemikçiler İsa'yı ilahi niteliklerden yoksun bir peygamber ve insan olarak nitelendirmiş (Kuran 4.59; 5.73-75, 116; 19.35) ve çarmıha gerilmediğini iddia etmişlerdir (Kuran 4.157; Swanson 2006, 248-256; Reynolds 2009). Bu amaçla Müslüman âlimler, Hristiyan doktrinlerindeki yetersizliklere ve çelişiklere işaret ederken İslami

⁴ Bu makalede Reynolds, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve ölümüne dair Kur'an referanslarını Kur'an tefsirleriyle birlikte analiz ederek, konuyla ilgili standart görüşün aksine Kur'an'ın İsa'nın ölümünü kabul ettiğini savunarak konuyu kapsamlı bir şekilde tartışmaktadır.

⁵ Bu konunun modern akademide iyi bir tartışması için bakınız Reynolds (2014).

ilkelerin sağlamlığını ve tutarlılığını göstermeye çalışmışlardır (Rassî 2000-al, 17-58). Bu İslami algı, Hristiyanların Adem ile başlayan ve Muhammed'in peygamberliği ile yenilenip son bulan ilk ilahi mesajı değiştirdikleri inancından beslenmektedir.

Hristiyan karşıtı İslami yazılarda üç ana Hristiyan grup öne çıkmaktadır: Nasturiler, Yakubiler ve Melkitler⁶ (Şehristânî 1992-al, cilt 2, 247-256; Asadabâdî 2010-al, xxi-xxx, 1-2, 9-13; 1958-al, 80-85, 146-151; Khawârizmî.d.-al, 35). Müslüman polemikçiler Hristiyan inançlarındaki çelişkileri ve tutarsızlıkları göstermek için iki ana stratejiye başvurmuşlardır; bunlardan ilki bu üç grup arasındaki anlaşmazlıkları aktarmaktır. İkinci olarak, argümanlarını daha da sağlamlaştırmak için, ana akım Hristiyanlık tarafından sapkınlık olarak etiketlenen Hristiyan mezheplerinin dini fikirlerini de argümanlarına dahil etmişlerdir. Bu durum, örneğin Ariusçuluğa⁷, Makedonyalılara⁸ ve bu çalışmanın ana konusu olan Pavlusçulara⁹ yapılan İslami atıflarda açıkça görülmektedir. Ancak Müslüman âlimler Pavlusçu doktrinler hakkında diğer Hristiyan sapkınlıklarına kıyasla çok daha az şey biliyorlardı. Pavlusçu dini inançlar hakkındaki bu bilgi eksikliği, bu mezheple ilgili bilgilerin Hristiyan kaynaklarında ortaya çıkış şeklinin bir göstergesidir. Pavlusçulara yapılan atıflar Hristiyan heresiografilerinde ancak daha sonraki bir aşamada, diğer sapkınlıklarla ilgili materyallerin zaten dolaşımında olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu anlatılar, Müslüman polemikçilerin Pavlusçulara ilişkin temsillerini yeniden inşa etmek için başvurdukları raporlar gibi görünmektedir. Samosata'lı Pavlus'un öğretilerinin Hristiyan kaynaklarında ele alınışı bu yönelime iyi bir örnektir. Pavlusçuların İslami temsillerinin incelenmesi üç ana temaya işaret etmektedir: İsa'nın tanrısallığı, Tanrı ile İsa arasındaki ilişki ve Meryem'in statüsü.

1.4. İsa'nın tanrısallığı

Mesih'in tanrısallığı, kurtuluş temasıyla birlikte Hristiyan teolojisinin temelini oluşturur. Ancak bu tanrısallığın doğası (özellikle Baba Tanrı'nın Oğul'la ilişkisi) Hristiyan teolojisinin oluşum aşamalarında Hristiyanlık içi birçok tartışmaya yol açmıştır (bkz. Gallagher 2008). Başka hiçbir mesele İslam ve Hristiyanlık arasında bu kadar kesin bir dini ayırım yapmamıştır. Müslümanlar Tanrı'nın İsa'yı Meryem'in rahminde babasız olarak, ama her türlü tanrısallıktan yoksun salt bir insan olarak yarattığına inanırlar (Kuran 5.116; 19.19, 30). Bununla birlikte, İsa'nın İslam'daki önemli konumu, diğer peygamberler gibi Tanrı tarafından insanları kendi yoluna ve ilahi mesajına yönlendirmek üzere seçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Räisänen 1980; Khalidi 2001, 9-17; 2003, 23-30). Müslüman polemikçiler, İsa'nın tanrısallığının tek tanrılı bir din olarak Hristiyan inançlarının mantıksızlığını ve kutsal metinlerinin çelişkili doğasını gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, İsa'nın tanrısallığının erken dönem Hristiyan-İslam polemik yazılarında önemli bir yer tuttuğunu düşünebiliriz. Müslüman polemikçiler, göreceğimiz gibi, gerekçelerini daha da sağlamlaştırmak için Pavlusçular gibi Hristiyan sapkın grupların benimsediği dini inançlardan yararlandılar.

Pavlusçu doktrinlere kaydedilen ilk atıf, Ebû İsa el-Verrâk'ın Kitâbu'r-radd alâ's-salât firak mine'n-Nasâ râ (Üç Hristiyan Mezhebinin Reddiyesi Kitabı) başlıklı risalesinde yer almaktadır. Bu çalışma

⁶ Öncelikle İsa'nın ilahi doğasını tartışmak üzere toplanan 431 tarihli Efes ve 451 tarihli Kalkedon Ekümenik Konsillerinin ardından, İslam'ın gelişle birlikte Hristiyanlar üç ana gruba ayrılmıştır: Kalkedoncular (Melkitler), Yakubiler (Monofizitler) ve Nasturiler (Le Coz 1992, 24-28; Griffith 2001).

⁷ Bu mezhep adını 325 yılındaki ilk İznik Konsili'nin ardından Oğul'un yaratılmış olduğuna inandığı ve Baba ile aynı öze sahip olduğunu reddettiği için sapkın olarak mahkûm edilen Arius'tan (ö. 336) almıştır (O'Grady 1995, 84-97; Kaatz 2012, 97-118).

⁸ Bu mezhep, Konstantinopolis piskoposu olan Macedonius (ö. yaklaşık 360) tarafından kurulmuştur. Kutsal Ruh'un tanrısallığını inkar ettiği için Ortodoks Kilisesi tarafından aforoz edilmiştir (Chadwick 2001, 338, 421).

⁹ İlginç bir şekilde Câhız, Hristiyan filozofların, hekimlerin ve astrologların İslam entelektüel ortamına kazandırdığı mezheplere örnek olarak Maniheiztler, Deysaniler ve Marcioncularla birlikte Pavlusçulardan bahseder. Sonuç olarak, bazı tecrübesiz Müslüman âlimler, Hristiyan âlimler tarafından ayartıldıktan sonra bu mezheplere girmişlerdir (Jâhiz 1991-al, 320-321).

esas olarak, Teslis ve Enkarnasyon olmak üzere iki ana teolojik mesele üzerinde tartışan Yakubî teolog Yahyâ b. 'Adî'nin (ö. 974)¹⁰ cevabında muhafaza edilmiştir (İbn 'Adî 1987, 209; Thomas 2002, 60-66; Warrâq 2002-al, 71). El-Verrâk'ın Pavlusçulara ilk atfı, Yakubîlerin İsa'nın iki cevherinin (uknûm; çoğ. akânîm) (ilahî ve beşerî) tek bir hipostaz hâline gelmesi olarak tanımladığı Enkarnasyon (el-ittihâd) hakkındaki görüşlerini tartışmasıdır. El-Verrâk burada ayrıca Pavlusçu hareketin kurucusu olarak takdim ettiği Samosatalı Pavlus'a da atıfta bulunur. Yakubîlerin aksine, Samosata'lı Pavlus'un ve onun takipçilerinin (ash'âb bülî), Arius'un (ö. 336) ve Müslümanların İsa'nın ilahi olmadığına, aksine diğer peygamberler gibi Tanrı'nın insan kulu (insân 'abd) olduğuna inandıklarını ekler (İbn 'Adî 1987, 174; Warrâq 2002-al, 194, 236). Başka bir yerde el-Verrâk, Arius, Samosata'lı Pavlus ve Müslümanların, İsa'nın yaratılmış (mahlûk) ve geçici (muhtes) olduğu konusunda hemfikir olduklarını bildirerek bu görüşü yineler (İbn Adî 1987, 174; Warrâk 2002-al, 244). El-Verrâk'ın bu terimleri kullanması, Ortodoks Kilisesi tarafından Samosata'lı Pavlus'a yöneltilen suçlamaları, özellikle de Mesih'in önceden var olduğunu inkâr etmesini ve şu iki fikri içeren Evlatlık görüşlerini desteklemesini bir ölçüde yansıtır: birincisi, Mesih tanrısallığını yalnızca Baba'dan aldığı için daha küçük bir tanrıdır; ikincisi, Tanrı Sözü ve Mesih farklı tözlerdendir (Behr 2001, 207-235; Chadwick 2001, 166-169). İlginçtir ki, Ortodoks Kilisesi'nin Samosata'lı Pavlus'a yönelttiği sapkınlık suçlamalarının neredeyse aynısı, İslam kaynaklarında isimleri birlikte anılan Arius ve Nestorius (ö. 450) gibi diğer sapkın liderlerle de ilişkilendirilmiştir (Galvão-Sobrinho 2013, 32-33, 26-46). El-Verrâk'ın Pavlus'un İsa'nın ulûhiyetine ilişkin görüşlerini Pavlusçular ve Arius ile bağlantılı olarak sunması, Müslüman âlimlerin Samosata'lı Pavlus ve Arius gibi figürler etrafındaki Hristiyanlık içi tartışmalara ve heresiolojik söyleme dair algılarından nasıl yararlandıklarını göstermektedir. Mes'ûdî'nin (ö. 956) Tanbîh'inde İsa'nın insanî ve ilahî doğaları konusunda Melkitler, Nasturiler ve Yakubîler arasındaki farklılıkları ele alırken Samosatalı Pavlus'a ve onun takipçileri olan Pavlusçulara atıfta bulunmaktadır. Mes'ûdî, 451 yılındaki dördüncü Ekümenik Kalkedon Konsili'ne yol açan tarihsel arka planı anlatırken şunları aktarır:

Antakya'nın ilk patriği olan Samosatalı Pavlus (al-Shimshati) bu [Pavlusçu] mezhebi kurmuştur. Pavlusçular arasında] diğer ışık saçanlara hürmet eden ve onlara mertebelerine göre tapınan ruhaniler, Hristiyan inançları, Zerdüştlük (Mecûsîlik) ve düalizm arasında arabuluculuk yapıyorlardı (Mes'ûdî 1894-al, 151).

Bu kısa pasajdan, Antakya patriği olarak görev yapan Samosata'lı Pavlus'un Pavlusçu mezhebinin kurucusu olduğu öğrenilmektedir. Mes'ûdî (1894-al, 151) onların doktrinlerini Sabiî felsefesi¹¹, Hristiyan inançları, Zerdüştlük ve düalizmden türeyen farklı unsurları sentezleyen astral bir din olarak tanımlar. Pavlusçuların burada Zerdüştlük ve Sabiî felsefesiyle ilişkilendirilmesi, coğrafi konumlarının ve doğuda baskın olan çeşitli dini doktrinlere ve felsefi fikirlere erişilebilirliklerinin bir göstergesidir. Aynı zamanda Mes'ûdî'nin sunumu, bazı Müslüman âlimlerin Pavlusçu görüşleri dinî alandan ziyade tarihsel-felsefî bir çerçevede nasıl tartıştıklarını göstermektedir. Bu durum İsa'nın insani ya da ilahi doğasına açıkça atıfta bulunulmamasını açıklayabilir. Bu yönelim Makdisî'nin (ö. 970'ten sonra) Bed'ü't-târîh (Başlangıç ve Tarih) adlı eserinde de belirgindir. Onun anlatımından, Pavlikanların Harran'ın¹² bir bölgesinde yaşadıklarını ve dinî öğretilerinin düalist doktrinler ve Aristoteles felsefesinden etkilendiğini öğreniyoruz (Makdisî n.d.-al, cilt 4, 42).

İsa'nın ulûhiyetine karşı daha açık bir argüman Endülüslü âlim İbn Hazm'ın (ö. 1064) Kitâbü'l-fasl fî 'l-milel ve'l-ahvâ ve'n-nihal (Mezhepler, Kaprisli Görüşler ve Sapkınlıklar Arasındaki Açık Ayrımın Kitabı) adlı heresiografik eserinde bulunur. Bu eseri yazmaktaki temel amacı, kendi katı literalist Zâhirî İslam yorumu dışındaki din ve mezheplerdeki tutarsızlıkları ve hataları göstermekti (Behloul 2002, 122-130). Hristiyanlığa sert eleştiriler yönelten İbn Hazm, Hristiyan dini inançlarındaki

¹⁰ Aristoteles felsefesi (özellikle mantık) konusunda bilgili olan Yahyâ b. Adî, teolojisinde İsa'nın Beden Alması konusunda Monofizit bir görüşü temsil eder (Bonadeo 2011).

¹¹ Yeni Platoncu ekolü takip eden Sabiiler, bu dünya ile cennet arasındaki araçlar olarak yedi gezegene taparlardı (Buck 1984; Tardieu 1986; Genequand 1999).

¹² İslam döneminde Harran şehri, öğretileri Yunan felsefesi ve Gnostisizm'in bir sentezi olan Sabiilerin felsefî öğretilerinin merkezi olmaya devam etmiştir.

çelişkileri ve tutarsızlıkları göstermeyi amaçlayarak dört İncil'in ayrıntılı bir incelemesini sunmuştur (İbn Hazm n.d., cilt 2, 2-7, 59-70). Pavlusçulara atıfta bulunan İbn Hazm, Pavlusçuların diğer Hristiyan gruplar gibi dört İncil'e inandıklarını aktarır (cilt 2, 2). İsa'nın tanrısallığını tartışan İbn Hazm, el-Verrâk ve el-Mes'ûdî gibi, Pavlusçu dinî inançları Samosatalı Pavlus'unkilerle ilişkilendirir. Bununla birlikte, önceki Müslüman alimlere göre daha açık bir İslami argüman sunarak şunları belirtmiştir:

Bunlar [mezhepler] arasında, Hristiyanlık hâkim din haline gelmeden önce Antakya'da patrik olan Samosata'lı Pavlus'un (aşh âb Bûlus al-Shamshâtî) takipçileri de vardı (qabla zuh' ur al-Nasr âniyya). O [Pavlus] mutlak ve saf tektanrıcılığa (el-tevhîdü'l-mücerred el-saḥ ṭḥ) inanır ve İsa'nın (a.s.) diğer peygamberler gibi (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) Allah'ın kulu ve elçisi ('abd Allâh ve-rasûluhu) olduğunu savunur. Her şeye kadir olan Allah onu Meryem'in rahminde bir erkek olmaksızın yaratmış olsa da, o her türlü tanrısallıktan yoksun bir insandır (insân la ilâhiya fîhi). Bu nedenle o [Pavlus], 'Söz (kelima) ve Kutsal Ruh'un (er-rûhu'l-kudûs) neyi ifade ettiğini bilmiyorum' derdi (İbn Hazm n.d., cilt 1, 48).

Bu pasajda İbn Hazm, İsa'nın ilahi nitelikleri olmayan bir peygamber olduğuna dair İslami inancı açıkça dile getirmektedir. Bu İslami bakış açısını kanıtlamak için, Pavlusçu dinî görüşleri yorumlamasını İsa'nın kesin insanlığını göstermek için retorik bir araç olarak kullanır. Özellikle İbn Hazm, el-tevhîdü'l-mücerred el-saḥ ṭḥ (mutlak ve saf tevhid) ve insân la ilâhiya fîhi (her türlü tanrısallıktan yoksun bir insan) ifadelerini Pavlusçuların kurucusu Samosata'lı Pavlus'a atfeder. Ayrıca, İsa'nın yüksek saygın statüsünün ve Tanrı'yla olan özel ilişkisinin, diğer peygamberlerde olduğu gibi, O'nun hizmetkârı ve aynı ilahi mesajın taşıyıcısı olmasından kaynaklandığı görüşünü Samosata'lı Pavlus'la ilişkilendirir. Bu alıntının son cümlesinin iki yönlü bir amacı vardır: İsa'nın insanlığına dair Kur'an anlatısını doğrulamak (K 4.171; 5.116; 19.19, 30) ve Hristiyan Kristolojisinin temel dayanağı olan Teslis inancını çürütmek (Behloul 2002, 115-116).

Şimdiye kadar, İslami anlatılarda Pavlikanlara yapılan atıfların iki ana edebi türe ayrılabilirliğini gördük: dini-polemik (el-Verrâk ve İbn Hazm) ve tarihsel-felsefi (Mes'ûdî ve Makdisî). Raporları birinci türde sınıflandırılan Müslüman âlimlerin temel amaçları, İsa'nın insan doğasına ilişkin İslami görüşü doğrulamak ve İsa'nın tanrısallığına ve Teslis'e ilişkin Hristiyan inançlarını çürütmektir. Samosatalı Pavlus'un bu raporlarda merkezi bir rol oynamasına şaşmamalı. Dini-polemik anlatılar bu nedenle retorik olarak tanımlanabilir ve Hristiyan heresiografların Samosatalı Pavlus'a atfettiği Evlat Edinme (Adoptionism) gibi dini inançların yanlış yorumlarını yansıtır.

İslami tarihi-felsefi anlatılarla ilgili olarak, Müslüman âlimler Pavlusçularla ilgili anlatılarını daha geniş bir Hristiyanlık tarihi içine yerleştirmekle ilgilenmişlerdir. Bunu yaparak, bu doktrinlerin düalizm ve Yunan felsefesi gibi diğer dini veya felsefi fikirlerden nasıl etkilendiğini göstermeye çalışmışlardır. Pavlusçu görüşlerin bu İslami tasvirleri, Müslüman yazarları etkileyen olası kaynaklar sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruyu yanıtlamanın ilk adımı, Greko-Romen ve Hristiyan tarihinden (özellikle Yunanca ve Süryanice) İslam'a bilgi aktarımında önemli bir rol oynayan Arap Hristiyan kaynaklarını incelemektir. Yunanca adı Eutychius olarak da bilinen Arap Hristiyan (Melkit) tarihçi-teolog Sa'îd İbn al-Bitrîq (ö. 923), evrensel tarihinde Samosata'lı Pavlus hakkında aşağıdaki raporu sunar:

Claudius Caesar'ın hükümdarlığının ilk yılında Pavlus, Antakya piskoposu olarak atandı ve sekiz yıl boyunca bu görevde kaldı ...Kendisine Samosata'lı olduğu için Samosata'lı Paul (al-Simîsâtî) adı verilmiştir. Pavlusçu öğretiyi (mezheb-i bûlîkâniyye) yeniledi (ibtada'a) ve bu nedenle onun dini inançlarının takipçileri (tâbi'ûn) Pavlusçular (bûlîkâniyyûn) olarak adlandırıldı ... Samosatalı Pavlus, Rabbimiz Mesih'in (seyyidunâ el-masîh) Tanrılıktan (lâhût) yaratılmış ve bizimkiyle aynı insan doğasına sahip bir insan olduğu inancına sahipti. O [İsa] ilk olarak Meryem'in oğlu olarak doğdu, ancak insan ırkının kurtarıcısı (mukhallis) olarak seçildiği için (el-cevher el-insî), ilahi doğa (el-nî'me el-ilâhiyye) [Tanrı'nın] Lütû (el-mahabbe) ve İradesi (el-meşî'a) ile ona enkarne oldu; ve bu nedenle ona Tanrı'nın Oğlu (İbn Allâh) denildi. O [Pavlus] ayrıca Tanrı'nın tek ve eşsiz bir tabiat ve cevher olduğunu iddia etmiş ve Kelam'a (el-kalima) ya da Kutsal Ruh'a (el-rûhu'l-kudûs) inanmamıştır (İbnü'l-Bitrîk 1905, 114).

Eutychius burada hem Hristiyan kaynaklarına hem de Hristiyanlık içi teolojik tartışmaların karmaşıklığına aşina olduğunu göstermektedir. Bir tarihçi olarak, Samosatlı Pavlus olayını öncelikle Roma tarihi içinde ve özellikle de Claudius II (hükümdarlık dönemi 268-270) döneminde konumlandırır. Eutychius, Pavlus'un inançlarını ana akım Hristiyanlıktan ayrılan bir sapkınlık olarak etiketlemek için 'Pavlusçu öğretiyi (ibtada'a mezhebi el-bûlikâniyye) yeniledi' ifadesiyle başlar. Anlattıkları Samosatlı Pavlus'a yönelik üç büyük suçlamadan oluşmaktadır. Birincisi, Mesih'in önceden varoluşunun inkârı ve Evlat Edinme inancıdır: yani İsa bir insan olarak doğmuş ve ancak daha sonra Tanrı ona ilahi lütufta bulunup Oğlu olarak evlat edindiğinde insanlığın kurtarıcısı olarak seçilmiştir. Maḥbûb b. Qunstantin'in (ö. 941) evrensel tarihinde Samosata'lı Pavlus'un Evlat Edinme konusundaki görüşlerine atıfta¹³ bulunulur, ancak Pavlusçularla ilişkilendirilmez (İbn Qunstantin 1911, 530). İbn Qunstantin'in anlatımı, Pavlus ve Pavlusçular arasındaki bağlantının, Hristiyan heresiograflar tarafından bu grubu bir sapkınlık olarak göstermek için kullanılan retorik bir konvansiyon olabileceği izlenimini vermektedir. Bununla birlikte, "Gerçeğin Anahtarı" adlı kaynak Evlat Edinmeyi Pavlusçularla güçlü bir şekilde ilişkilendirdiğinden, bu bağlantının inançlarının ayrılmaz bir parçası olma olasılığı göz ardı edilemez (Conybeare 1898, 74-75, 80, 100, 108).

İkinci olarak, Eutychius Pavlus'a 'Tanrı'nın eşsiz bir doğaya ve öze sahip olduğu' inancını atfetmiştir ki bu da İsa'nın belirli bir düzeyde tanrısallığa sahip olduğunu ancak Tanrı'yla eşit ya da ezeli-ebedi olmadığını gösterir. Son olarak, Eutychius'un Pavlus'un 'Kelam'a (al-kalima) ya da Kutsal Ruh'a (al-rûḥ al-quḍus) inanmadığı' iddiası onun Üçlü Birlik'i reddettiğini göstermektedir.

Eutychius'un Samosata'lı Pavlus ve Pavlusçularla ilişkili dini görüşleri sunuşu, İbn Hazm'ın gibi İslami polemik anlatımlarıyla benzerlikler taşır. Bununla birlikte, Müslüman âlimler ile Eutychius arasında bazı önemli farklar vardır. Eutychius'un raporunu Müslüman polemikçilerinkinden ayıran şey, öncelikle yorumlar ve dini gündemdir. Örneğin, İbn Hazm Pavlus'a İsa'nın insan doğası inancını ve Teslis'in inkârını atfeder, çünkü bu fikirler görünüşte bu konudaki İslami görüşe uygundur, ancak Eutychius'un anlatısında ve diğer Hristiyan heresiograflarında yer alan Evlat Edinme kavramına atıfta bulunmaz. Evlat edinme kavramına açık bir referans Abdülcebbâr'ın Muḡnî'sinde bulunabilir. Bir Hristiyan mezhebinin İsa'nın (a.s.) Meryem'den dünyaya geldiğine ve dindar bir peygamber olduğu için Allah'ın onu doğumla değil evlat edinme yoluyla oğlu olarak adlandırarak onurlandığına ve lütfettiğine inandığını aktarır (Esedâbâdî 1958-al, 85, 105). Bu görüşü özellikle Pavlusçularla ya da Samosatlı Pavlus'la özdeşleştirmemesi, Hristiyan heresiograflarının Müslüman polemikçiler tarafından kullanılan ana kaynak olduğu izlenimini vermektedir. Eutychius'un buradaki temel amacı Hristiyanlık içi tartışmaların inceliklerini aydınlatmak ve Pavlus'un görüşlerinin ana akım Hristiyan teolojisinden nasıl farklılaştığını açıklığa kavuşturmak. İslami anlatıların aksine, Eutychius Pavlus'un dini görüşlerinin sapkın olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bu sapkınlığın ana akım Hristiyanlıktan ayrılması temel olarak iki ana konuda görülebilir: İsa'nın hangi aşamada ilahi olduğu ve bu ilahiliğin seviyesi. Eutychius'un anlatısı, Hristiyanlık içi tartışmalar ve sapkın görüşlerle ilgili bilgilerin İslam dünyasına aktarılma sürecine de ışık tutmaktadır.

Eutychius'un olası Hristiyan kaynaklarını bulma girişimi, sapkınlıklara karşı yazıları daha önceki Yunan kaynaklarından büyük ölçüde etkilenmiş olan Beth Arshamlı Simeon'un (ö. 548 civarı) Süryanice yazdığı bir mektuba götürür (Becker 2006, 47-55). Simeon'un Samosata'lı Pavlus'a ve onun sapkın görüşlerine yaptığı atıf, adının Simeon Magus, Ebion ve Nestorius gibi diğer büyük sapkın liderler arasında geçtiği 'Nestorian' sapkınlığı tartışmasında ortaya çıkar (İbn Qunstantin 1911, 322; Behr 2001, 137-144). Eutychius gibi Simeon da Pavlus'un İsa'nın tanrısallığının önceden var olduğunu inkâr ettiğini, onun bir insan olarak doğduğunu ve ancak daha sonra lütufta (teḥ ūtā) Tanrı'nın oğlu olduğunu iddia ettiğini ileri sürer (Simeon of Beth Arsham 2002, 347). Ancak, Eutychius'un aksine, Pavlus'un Teslis'i reddettiğinden bahsetmez.

Özetle, Hristiyan kaynakları Samosatlı Pavlus'u, Ortodoks Kilisesi'nin görüşlerini önceki sapkınlıklarla ilişkilendirdiği etkili bir sapkın lider olarak tasvir etmektedir. Hristiyan kaynaklarında Pavlus'un dini öğretilerine ilişkin tartışmalar, İsa'nın insan olup olmadığı değil, ne zaman ve ne

¹³ Agapius, Arap Hristiyan Melkit bir alim ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan Menbiç'in piskoposuydu (Graf 1944-1953, cilt 2, 34-35).

ölçüde ilahi olduğu soruları etrafında dönmektedir. Samosatalı Pavlus'un ve Pavlusçuların dini görüşlerinin İslam ve Hristiyan kaynaklarındaki tasvirleri arasında bir karşılaştırma yapılması, Müslüman âlimlerin kendi dini inançları doğrultusunda polemik argümanlarını kanıtlamak için heresiografik söylemden yararlandıkları varsayımını desteklemektedir.

1.5. Rahman kavramı ve Tanrı-İsa ilişkisi

Ortodoks Yunan kaynakları aracılığıyla bize ulaşan Pavlusçu dini görüşlere göre İsa, Tanrı'nın Oğlu olarak O'nunla eşsiz bir ilişki sürdürmemiştir. Örneğin Sicilyalı Peter, İsa'nın Tanrı tarafından dünyaya gönderilen bir melek olduğu ve gerçek annesinin göksel Kudüs olduğu inancını Pavlusçulara atfeder (Hamilton ve Hamilton 1998, 94). İsa'nın insan doğasına ilişkin Pavlusçu inanca açık bir referans, İsa'nın 'yeni yaratılmış Adem' sıfatıyla görüldüğü Gerçeğin Anahtarı'nda verilmiştir (Conybeare 1898, 79). Anahtar'a göre Pavlusçular ayrıca 'İsa'nın... Aziz Pavlus'un dediği gibi [yeni bir yaratıktır ve yaratıcı değildir] ... Musa'nın tüm evinde olduğu gibi yaratıcıya sadıktır' (94). Şimdi Pavlusçuların tek olmayan Tanrı-İsa hakkındaki görüşlerinin Müslüman bilginleri ne ölçüde etkilediğini incelemek öğretici olacaktır.

İslami kaynaklar İsa'nın, diğer peygamberler gibi Tanrı tarafından ilahi mesajını insanlığa iletmek üzere gönderilmiş bir peygamber olması nedeniyle önemli bir statü kazanmış bir insan olduğu inancını vurgulamaktadır. Aynı zamanda İsa'nın doğumu, Kur'an'ın anlatımına göre, Tanrı'nın İsa'yı Meryem'in rahminde bir erkek olmaksızın yaratması nedeniyle farklı bir durum teşkil eder (K 5.116; 4.171; 19.19, 30). Bu nedenle İsa'nın mucizevi doğumu, İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olarak ilahiliğine dair temel Hristiyan inancını çürütmeye çalışan Müslüman polemikçiler için belirli bir zorluk oluşturmuş gibi görünmektedir. Bu nedenle Müslüman âlimler üç ana strateji izlemiştir: Bunlardan ilki, tutarsızlıklara ve çelişiklere işaret ederek Hristiyan kutsal metinlerinin gerçekliğini sorgulamaktır. Özellikle Müslüman âlimler, havariler döneminde Hristiyanların ilk ilahi mesajın öğretilerini çarpıttıklarını ileri sürmüşlerdir. İkinci olarak, Müslüman âlimler İsa'nın mucizevi doğumunun kendine özgü olmakla birlikte benzersiz olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Müslüman polemikçiler, Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinin, Tanrı'nın tüm insanların babası olarak, onların yaratıcısı ve sevgi dolu Rabbi olması anlamında mecazi tasvirinin bolca örneğini içerdiğini göstermeye çalışmışlardır. Tanrı'nın bu babacan nitelemesi daha sonra Hristiyanlar tarafından yanlışlıkla İsa ile olan ilişkisine uygulanmıştır (Esedâbâdî 1958-al, 109-113; 2010-al, 39-40, 44-46; Naşî 1971-al, 82-83; Rassî 2000-al, 44-45; İbn Hazm n.d., cilt 2, 24, 32-36, 57-59, 64-69)¹⁴. Son olarak, Müslüman polemikçiler İsa'nın Tanrı'nın oğlu olarak ilahiliğine olan Hristiyan inancına karşı çıkmak için bazı Hristiyan sapkınlıklarının doktrinlerinden yararlanmışlardır. İslam'ın Pavlusçu doktrinleri, özellikle de İsa'nın tanrısallığının reddini, Kur'an'ın rahmet kavramına ilişkin tartışmaları bağlamında kullanması da böyledir¹⁵. Kur'an'daki rahme kavramına en erken atıflar, terimi öncelikle sözlüksel ve etimolojik düzeyde tartışan Rassî ve Câhiz'in eserlerinde bulunur (J. âhîz 1991-al, cilt 3, 341-342; Rassî 2000-al, 19-31). Ressî'den farklı olarak Câhiz, İbrahim'in peygamberlik misyonunu ifade eden halîlû'r-rahmân (Rahman'ın Dostu) sıfatını açıklamak için onun hikâyesine rahme terimini de yerleştirir. Câhiz'e göre İbrahim ile Tanrı arasındaki ayırt edici ilişki, babasız doğan bir peygamber olduğu için 'Tanrı'nın Ruh'u' (rûh allâh) unvanını alan İsa gibi diğer peygamberler ile Tanrı arasındaki ilişkiye benzer. Ancak Câhiz, tartışmasında Pavlusçulara atıfta bulunmaz. Rahim terimi ile Baba-Oğul ilişkisine dair Pavlusçu görüşler arasındaki ilk açık bağlantı Makdisî tarafından kurulmuştur. O şöyle yazmıştır,

¹⁴ Rab'bin Duası'nın (Matta 6.9) yanı sıra, Müslüman akademisyenler çoğunlukla Yuhanna 14.28; 20.17; Matta 5.16; 6.6; 13.43'ten yararlanırlar.

¹⁵ Kur'an'da 100'den fazla kez geçen rahman terimi, 'iyilik', 'merhamet' ve 'yardımseverlik' gibi çeşitli anlamlar taşır, ancak Allah'a uygulandığında, O'nun yarattıklarına bahşettiği lütfu (in'âm) ifade eder. Dolayısıyla, O'nun ilahi ismi er-Rahmân'dır (Gimaret 1994).

Pavlusçular, Tanrı'nın mutlak olduğuna ve O'nun bilgisinin O'nunla birlikte ezeli [önceden var olan] olduğuna ve İbrahim'in 'Merhametlilerin Dostu (halîlû'r-rahmân)' olduğunu söyleyebildiğimiz gibi, İsa'nın da merhamet anlamında O'nun oğlu olduğuna inanmışlardır. (Makdisî n.d.-al, cilt 4, 46).¹⁶

Bu kısa rapor, İslami polemik yazılarının, İsa'nın bir peygamber olarak Tanrı ile olan ayırt edici ilişkisine daha iyi bir açıklama getirmek ve Mesih'in tanrısallığına olan inancı reddetmek için rahim terimini nasıl kullandığını açıkça göstermektedir. Makdisî ilk olarak Tanrı ile babasız doğan İsa arasındaki ayırt edici bağı kabul eder. Diğer Müslüman âlimler gibi o da, tamamen İsa'nın peygamberlik misyonundan kaynaklanan bu ilişkinin benzersiz olmadığını vurgular. Bu amaçla Makdisî, Tanrı-peygamber ilişkisinin bir başka örneği olarak kendisine 'Rahman'ın Dostu' sıfatı verilen İbrahim'in Kur'an'daki hikâyesini hatırlatır. Pavlusçulara yaptığı atıf, burada İsa'nın tanrısallığına olan Hristiyan inancına karşı çıkmak için bazı Hristiyan sapkınlıklarının doktrinlerinin kullanıldığının bir başka kanıtı olarak hizmet eder.

Tanrı-İsa arasındaki özel ilişki ile İbrahim'in O'nun dostu olması arasındaki paralellik Abdülcebbâr'ın el-Muğnî'sinde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. İbrahim'in 'Merhametlilerin Dostu' (halîl al-rahmân) sıfatının seçme (istîfâ) ve ayırma (ikhtisâs) anlamına geldiğini savunur. O, halîl unvanının, Tanrı'nın İbrahim'i bir peygamber olarak seçtiğini ve ona vahiy (vahy) ve lütf (karâma) gibi özel peygamberlik nitelikleri bahsettiğini gösterdiğini ekler. Bu peygamberlik benzetmesini doğrulamak için Abdülcebbâr, Allah'ın babasız ve annesiz yarattığı bir peygamberin mükemmel bir örneği olarak Âdem'in yaratılış hikâyesine başvurur. İlginç bir şekilde, Adem ve İsa arasındaki bu karşılaştırma, Pavlusçuların Gerçeğin Anahtarı'na göre İsa'ya verdikleri 'yeni yaratılmış Adem' sıfatıyla örtüşmektedir (Conybeare 1898, 114). Abdülcebbâr, Tanrı-İbrahim ilişkisini bildiren halîl analojisinin, babalık ilişkisi hariç, İsa da dâhil olmak üzere herhangi bir peygambere uygulanabileceğini söyleyerek anlatısını sonlandırır (Esedâbâdî 1958-al, 106-107, 112-113).

Müslüman bilginlerin burada ileri sürdükleri argümanların temelinde, İsa'nın Tanrı'yla olan özel ilişkisinin, diğer peygamberlerde olduğu gibi, sadece bir peygamberin ilişkisi olduğu anlayışı yatmaktadır. Pavlusçu doktrinlerden ne ölçüde etkilendiklerini saptamak kolay bir iş değildir. Müslüman polemiğin öncelikle Ortodoks heresiografik (Melkite veya Jacobite) yazılardan etkilendiğine şüphe yoktur. Aynı zamanda, bu münhasır olmayan Tanrı-İsa ilişkisinin İslami tasvirleri ile Gerçeğin Anahtarı'nda bulunanlar arasındaki benzerlik, onların da Pavlusçu dini görüşlerden belki daha az derecede etkilenmiş olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Ancak bu bilginin Müslüman âlimlere doğrudan Doğruluk Anahtarı'ndan mı yoksa daha önceki kaynaklardan mı ulaştığını burada tespit etmek zordur.

1.6. Meryem'in statüsü

Kur'an'da hiçbir kadın Meryem Ana'dan daha yüksek bir konuma sahip değildir, çünkü Allah onu saflığı ve doğruluğu nedeniyle tüm kadınlardan üstün tutmuştur (K 3.37-42; 66.12). Nitekim Kur'an'ın on dokuzuncu suresi Meryem'e atfen 'Meryem' olarak adlandırılmıştır. Kur'an'da ve İsa'nın mucizevi doğumuna ilişkin Peygamberlik geleneklerinde belirgin bir şekilde yer alır (K 3.45-51; 19.16-26; 21.91; Wensinck 1991). Bu, Meryem'in İslam'da sahip olduğu yüksek itibarı bildiren temel anlayıştır. Aynı zamanda, İslami gelenekler Meryem'in ilahi nitelikleri olmayan bir insan olduğunu vurgulamaktadır.

Meryem'in statüsü ve Enkarnasyon'daki rolü, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında Hristiyan teologlar arasında tartışma konusu olmuştur. Ana akım Hristiyan teolojisinde Meryem, İsa'ya Kutsal Ruh tarafından mucizevi bir şekilde hamile bırakıldığı için Bakire olarak adlandırılır. Hristiyan gelenekleri İsa'ya Meryem'in nasıl gebe kaldığı konusunda farklılıklar gösterir; Meryem'in ağzından ya da gözlerinden gebe kaldığına dair görüşler de vardır, ancak İsa Tanrı'nın Sözü olduğu için gebe kalmanın Meryem'in kulağından gerçekleştiği inancı beşinci yüzyılda genel kabul görmüştür (Constans 2003, 275-282). Böylece, 'insanlığın kurtarıcısı' olan Mesih'in beden almasındaki

¹⁶ *Wa-al-füliyya qālū allāh wāhid wa- 'ilmuhu qadīm ma'ahu wa-al-masīh ibnuhu 'alā wajh al-rahma, kamā yuqāl Ibrāhīm khalīl al-rahmān.*

vazgeçilmez rolü nedeniyle 'Tanrı-taşıyıcısı', theotokos unvanını almıştır (Thurkill 2007, 12-14, 44-56).

Mevcut Yunan ve Ermeni kaynaklarından, Meryem'in Pavlusçuların dini görüşlerindeki rolüne ilişkin kesin bir senteze varmak zordur. Örneğin Sicilyalı Peter, Pavlusçuların Meryem'in 'gerçekte değil ama görünüşte Tanrı'yı doğurduğuna... "ilahi doğumdan sonra Yusuf'tan başka oğulları olduğuna" inandıklarını aktarır (Garsoïan 1967, 157, 173, 211; Hamilton ve Hamilton 1998, 69, 94, 100, 101). Ayrıca Pavlusçulara göre İsa'nın Meryem'den doğmadığını, aksine bedenini gökten getirdiğini ve bir borudan geçer gibi Meryem'den geçtiğini iddia eder (Hamilton ve Hamilton 1998, 72, 103 n. 4; Runciman 1999, 50). Theophylact Lecapenus (ö. 956), Pavlusçuların 'yukarıdaki Kudüs'ün Meryem değil İsa'nın annesi olduğuna inandıklarını aktarır (Hamilton ve Hamilton 1998, 100). Ermeni eseri Gerçeğin Anahtarı'ndan Meryem'in İsa'nın hikayesinde küçük bir rol oynadığını ve 'yeni yaratılmış Adem'in' taşıyıcısı olarak sunulduğunu öğreniyoruz. İsa'yı doğurduktan sonra da bakire kalmamıştır (Conybeare 1898, 114). Bu anlatılardan Pavlusçuların Meryem Ana'nın Enkarnasyon'daki herhangi bir aktif katılımını reddettikleri söylenebilir.

Hristiyan heresiografların Pavlusçulara atfettiği Meryem'in Enkarnasyon'da pasif bir rol oynadığı görüşü bazı İslami polemik eserlerinde kendine yer bulmuştur. Mesih ile Kelâm (el-kelima) arasındaki ilişkiyi açıklayan Abdülcebbar, eski bir Hristiyan inancına göre, birleşme anında Kelâm'ın Meryem'in karnından bir okun havada uçuşması ve suyun bir borudan geçmesi (mîzâb) gibi geçtiğini anlatır (Esedabâdî 1958-al, 85). Ancak bu görüşü açıkça belirli bir mezheple özdeşleştirmeyiz. İsa'nın doğumunun ve Meryem'in statüsünün benzer bir tasviri İbn Hazm'ın Fasî adlı eserinde de bulunmaktadır (İbn Hazm t.y., cilt 2, 35)¹⁷. Müslüman âlimlerin Meryem hakkındaki bu algıları doğrudan Pavlusçulara atfedilen anlatılardan alıp almadıklarını tespit etmek zordur. Ancak, Meryem'in ikincil statüsüne ilişkin bu görüşlerin Ortodoks heresiografileri aracılığıyla Müslüman polemiğe ulaşılmış olması daha muhtemeldir. Bu bağlaç, Şehristânî'nin (ö. 1153) aktardıklarından çıkarılabilir:

Yakubilerden bir grup, Söz'ün (Logos) Meryem'den beden almadığını, ancak suyun bir borudan geçtiği gibi Meryem'in içinden geçtiğini iddia etmiştir. Mesih'in (el-masih) insan formu (şahıs), onun üzerine selam olsun, sadece hayaldî ve aynadaki yansımayla benziyordu. Dolayısıyla, gerçekte ne bedenlenmiş ne de yoğun bir cevhere sahipti... Bu görüşleri kabul edenler] el-İlyâniyye [veya el-Uluâniyye] olarak adlandırılır. (Şehristânî 1992-al, cilt 2, 255).

Şehristânî burada İsa'nın Meryem Ana'dan doğmadığı, sadece bir borudan geçer gibi Meryem Ana'dan geçtiği görüşünü anlatmaktadır. Bu görüşü el-İlyâniyye (veya el-Uluâniyye) adlı bir Yakubî mezhebine atfeder. Bu açıklama, diğer Müslüman polemiğe gibi Şehristânî'nin de Meryem'in statüsü konusunda Hristiyan sapkınlıklarına dayandığını göstermektedir. Bunu yaparken, Meryem'in İslami geleneklerde İsa'nın annesi olarak sahip olduğu ve herhangi bir ilahi sıfatı içermeyen saygın statüyü yinelemektedir.

SONUÇ

Askeri bir bölge olmasının yanı sıra, İslam imparatorluğu ile Bizans'ı coğrafi olarak ayıran sınır bölgesi, entelektüel fikirlerin ve düalist inançların birleştiği bir yerdi. Bu dini senkretizm, Ortodoks Kilisesi tarafından sapkınlık olarak etiketlenen bazı Hristiyan mezheplerinde kendine yer bulmuştur; Pavlusçular (ya da Pavlikanlar) bu gruplardan biriydi. Pavlusçuların doktrinleri hakkındaki bilgilerimiz öncelikle Hristiyan heresiografilerinden kaynaklanmaktadır. İsa'nın tanrısallığı, Tanrı-İsa ilişkisi ve Meryem'in statüsü gibi Pavlusçulara atfedilen dini görüşler, İslam'ın Hristiyanlık karşıtı polemik yazılarında önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, Pavlusçu tarih ve doktrinlere ilişkin İslami anlatıların analizi, Hristiyan sapkın görüşlerin İslami kaynaklara (Arap Hristiyan gelenekleri de dahil olmak üzere) ulaşma sürecine ve Müslüman polemiğe bu fikirleri yazılarında nasıl kullandıklarına bakmak için farklı bir bakış açısı sağlar.

¹⁷ Nâshi'nin (1971-al, 81) bu görüşü Marunîlere atfettiğini belirtmek gerekir.

Pavlusçuların tarihi ve dini inançlarına dair İslami temsiller, üç ana kaygıyı yansıtan kısa referanslardan ibarettir: birincisi, ortak düşmanları Bizans'a karşı bu iki taraf arasındaki ortak askeri işbirliğini yansıtan siyasi/askeri ilgi; ikincisi, bu çalışmanın kalbini oluşturan ve Müslüman âlimlerin Hristiyanlık karşıtı polemiklerine uygulamak için etkili argümantasyon stratejileri arayışını yansıtan dini/polemik kaygı; ve son olarak, Pavlusçulara yapılan birkaç referans, bu gruba yönelik tarihsel/felsefi bir ilgiyi göstermek olarak nitelendirilebilir.

İslami polemik yazıları öncelikle Hristiyanların Teslis (Trinity), çarmıha gerilme (crucifixion) ve İsa'nın tanrısallığı (divinity of Jesus) gibi dini inançlarını çürütme etrafında dönüyordu. Kur'an öğretilerini izleyen Müslüman polemikçiler, Tanrı'nın mutlak birliğini ve İsa'nın insanlığını vurgulamışlardır; İsa'nın özel statüsü, diğer peygamberler gibi, peygamber olmasından kaynaklanmaktadır. Müslüman âlimler, tartışma stratejilerini geliştirmek için Hristiyan doktrinlerindeki çelişiklere ve tutarsızlıklara dikkat çekmişlerdir. Buna ek olarak, Ortodoks Kilisesi'nin Pavlusçular gibi sapkın mezheplere attığı dini görüşleri de bünyelerine katmışlardır. Müslüman polemikçilerin Pavlusçular hakkında sahip oldukları bilgilerin çoğu, esasen Hristiyan heresiograflar tarafından yazılan anlatıların yorumlarından oluşuyordu. Samosatalı Pavlus'a ve onun Pavlusçularla olan ilişkisine yapılan sürekli atıflar bu yönelime iyi bir örnek teşkil eder.

Hristiyan kaynakları Pavlus'u, İsa'nın statüsü (Tanrı'yla ilişkisi) konusunda Ortodoks Hristiyanlığınkinden farklı inançlara sahip olduğu için sapkın bir figür olarak tasvir etmiştir. Özellikle, bu farklılıklar İsa'nın önceden var olup olmadığı ve Tanrı'ya eşit olup olmadığı sorusu etrafında dönmüş, ancak onun insanlığı hakkındaki inançları ele almamıştır. Ancak Müslüman polemikçiler Samosatalı Pavlus'u Tanrı'nın birliğine inanan ve İsa'nın sadece tanrısallıktan yoksun bir insan olduğuna inanan biri olarak sunmuşlardır. İslami kaynaklarda çizilen Samosatalı Pavlus ve Pavlusçular portresi İslami dini öğretilerle açıkça uyumludur. Pavlus'a ve Pavlusçulara atfedilen dini görüşlerin İslami ve Hristiyan sunumları arasındaki bu tutarsızlık, Müslüman âlimlerin polemik argümanlarını kanıtlamak için heriosografik söylemden yararlandıkları varsayımını desteklemektedir. Aynı şey, Tanrı ile İsa arasındaki Baba-Oğul ilişkisine ve Meryem'in kutsallaştırılmasına dair Hristiyan inançlarını çürütmek için Pavlusçu doktrinlerin İslam'a dahil edilmesine de uygulanabilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışma nicel veya nitel saha araştırması içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Asadabādī, 'Abd al-Jabbār al-. (1958). *Al-Mughnī fī abwāb al-tawhīd wa-al-'adl*. Edited by M. al- Khudayrī. Vol. 5. Cairo: al-Dār al-Misriyya li-al-Ta' līf wa-al-Tarjama.
- Asadabādī, 'Abd al-Jabbār al-. (2010). 'Abd al-Jabbār: *Critique of Christian Origins (Tathbīt dalā'il al-nubuwwa): A Parallel English Text*. Edited and translated by G. S. Reynolds and S. K. Samir. Provo: Brigham Young University Press.
- Barnard, L. (1974). *The Graeco-Roman and Oriental Background of the Iconoclastic Controversy*. Leiden: Brill.
- Becker, A. (2006). *Fear of God and the Beginning of Wisdom: The School of Nisibis and Christian Scholastic Culture in Late Antiquity Mesopotamia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Behloul, Samuel. (2002). *Ibn Hazms Evangelien kritik: Eine methodische Untersuchung*. Leiden: Brill.
- Behr, J. (2001). *The Way to Nicaea: The Formation of Christian Theology*. Vol. 1. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press.

- Bonadeo, C. M. (2011). "art. Yahyā b. 'Adī." In *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*, edited by H. Lagerlun, Vol. 2, 1421–1422. Dordrecht: Springer.
- Buck, C. (1984). "The Identity of the Sabi'un: An Historical Quest." *Muslim World* 74: 172–186.
- Chadwick, H. (2001). *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great*. Oxford: Oxford University Press.
- Constans, N. (2003). *Proclus of Constantinople and the Cult of Mary of the Virgin in Late Antiquity: Homilies 1–5, Texts and Translations*. Leiden: Brill.
- Conybeare, F., ed. (1898). *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia*. Oxford: The Clarendon Press.
- Dadoyan, S. (1997). *The Fatimid Armenians: Cultural and Political Interaction in the Near East*. Leiden: Brill.
- Dadoyan, S. (2011). *The Armenians in Medieval Islamic History: Paradigms of Interaction, Seventh to Fourteenth Centuries, Vol. 1. The Arab Period in Armīnyah: Seventh to Eleventh Centuries*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- van Ess, J. (1975). "The Beginnings of Islamic Theology." In *The Cultural Context of Medieval Learning*, edited by J. Murdoch, and E. Sylla, Vol. 26, 88–111. Boston, MA: D. Reidel.
- van Ess, J. (1991–1997). *Theologies und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra: Eine Geschichte des Religiösen Denken im Frühen Islam*. 6 vols. Berlin: de
- Gruyter. van Ess, J. (2006). *The Flowering of Islamic Theology*. Translated from German by J. M. Todd. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gallagher, C. (2008). "The Episcopal Councils in the East." In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, edited by E. Jeffreys, 583–591. Oxford: Oxford University Press.
- Galvão-Sobrinho, C. R. (2013). *Doctrine and Power: Theological Controversy and Christian Leadership in the Later Roman Empire*. Berkeley: University of California Press.
- Garsoïan, N. (1967). *The Paulician Heresy: A Study of the Origin and the Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire*. The Hague: Mouton.
- Genequand, Charles. (1999). "Idolâtrie, Astrolâtrie et Sabéisme." *Studia Islamica* 89: 109–128.
- Gimaret, D. (1994). "art. Raḥma." In *Encyclopedia of Islam*, Vol. 8, 398–399. Leiden: Brill.
- Graf, G. (1944–1953). *Geschichte der Christlichen Arabischen Literature*. 5 vols. Citta del Vaticani: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Griffith, S. H. (2001). "Melkites, Jacobites, and the Christological Controversies in Arabic in the Third/Ninth-Century Syria." In *Syrian Christians Under Islam: The First Thousand Years*, edited by D. Thomas, 9–55. Leiden: Brill.
- Griffith, S. H. (2008). *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gutas, D. (1998). *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd–4th/ 8th–10th Centuries)*. London: Routledge.
- Hamilton, J., and B. Hamilton, eds and trans. (1998). *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c. 650–1450*. Manchester: Manchester University Press.
- Ibn al-Bitrīq, Sa'id (Eutychius). (1905). *Annales, Kitāb al-Majmū' 'alā al-taḥqīq wa-al-tasḍīq*. Edited by L. Cheikho [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptorum Arabicorum Textus. Ser. III, vol. 4]. Beirut: Matba'at al-Abā' al-Yasū'iyyīn.
- Ibn 'Adī, Yahyā. (1987). *Jawāb Yahyā b. 'Adī 'an radd Abī 'Īsā al-Warrāq 'alā al-Nasā rā, fī al-ittihād, in Abū 'Īsā al-Warrāq Yahyā b. 'Adī de l'Incarnation*. Edited by E. Platti [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 490, Scriptorum Arabicorum 46]. Louvain: Peeters.
- Ibn al-Nadīm, Abū al-Faraj. (1996). *Kitāb al-fihrist*. Edited by Y. Ṭawīl. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Ḥazm, al-Andalusī. n.d. *Kitāb al-fasl fī 'al-milal, wa-al-ahwā' wa-al-niḥal*. 5 vols. Beirut: Maktabat Khayyāt.

- Ibn Qunstanṭ Ṭn, Maḥbūb (Agapius). (1911). *Kitāb al-‘unwān: Histoire Universelle*. Edited and translated by A. Vasiliev. [Patrologia Orientalis, 7, 4, part two]. Paris: Firmin Didot.
- Jāḥiz, Abū ‘Uthmān al-. (1991). *Al-Radd ‘alā al-Nasā rā. In Rasā’il al-Jāḥiz*. Vol. 3. Edited by A. Hārūn. Beirut: Dār al-Jīl.
- Kaatz, K. (2012). *Early Controversies and the Growth of Christianity*. Santa Barbara, CA: Prager.
- Khalidi, T. (2001). *The Muslim Jesus: Sayings and Stories in Islamic Literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Khalidi, T. (2003). *Al-Injīl bi-riwāyat al-Muslimīn*. Beirut: Dār al-Nahār li-al-Nashr.
- Khawārizmī, Abū ‘Abdallāh al-. n.d. *Mafātīḥ al-‘ulūm*. Edited by A. M. al-‘Abd. Cairo: Dār al-Nahḍa al-‘Arabiyya.
- Le Coz, R. (1992). *Jean Damascène: Écrits sur Islam* [Source Chrétiens 383]. Paris: Cerf.
- Lemerle, P. (1973). “L’Histoire des Pauliciens d’Asie Mineure d’après le Sources Grecques.” *Travaux et Mémoires* 5: 1–144.
- Loos, M. (1974). *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prague: Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.
- Ludwig, C. (1998). “The Paulicians and Ninth-Century Byzantine Thought.” In *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Symposium of Byzantine Studies*. Birmingham, March 1996, edited by L. Brubaker, 23–36. Aldershot: Ashgate.
- Maqdisī, al-Mutahhar, al-. n.d. *Al-bad’ wa-al-ta’rīkh*. Edited by C. Huart. 6 vols. Beirut: Dār Ṣādir.
- Mas’ūdī, Abū al-Ḥasan al-. (1894). *Kitāb al-tanbīh wa-al-ishrāf*. Edited by M. J. de Goeje. [Bibliotheca Geographorum Arabicorum 8]. Leiden: Brill.
- Mas’ūdī, Abū al-Ḥasan al-. (1965). *Murūj al-dhahab wa-ma’ādin al-jawhar*. Vol. 5. Edited by Ch. Pellat. Beirut: Manshūrāt al-Jāmi’a al-Lubnāniyya.
- Monnot, G. (1983). “Les doctrines des chrétiens dans le ‘Moghni’ de ‘Abd al-Jabbar.” *Mélanges de l’Institut Dominicain d’Etudes Orientales* 16: 9–30.
- Nāshi’, al-Akbar al-. (1971). “Kitāb al-awsaṭ.” In *Werke des Naṣī’ al-Akbar*, edited by J. van Ess, 82–83. Beirut: Franz Steiner.
- Nersoyan, T. (1996). *The Armenian Church Historical Studies: Matters of Doctrine and Administration*. New York: St Vartan Press.
- O’Grady, J. (1995). *Early Christian Heresies*. New York: Barnes & Noble.
- Papandrea, J. (2016). *The Earliest Christologies: Five Images of Christ in the Postapostolic Age*. Downer Grove, IL: Inter Varsity Press.
- Penn, M. P. (2015). *Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Qudāma, ibn Ja’far. (1967). *Kitāb al-kharāj*. Edited by M. J. de Goeje. [Bibliotheca Geographorum Arabicorum 6]. Leiden: Brill.
- Rassī, Ibn Ibrāhīm al-. (2000). *Al-radd ‘alā al-Nasā rā*. Edited by Imām Ḥanafī ‘Abdallah. Cairo: Dār al-Āfāq al-‘Arabiyya.
- Räsänen, H. (1980). “The Portrait of Jesus in the Qur’an: Reflections of a Biblical Scholar.” *The Muslim World* 70 (2): 122–133.
- Reeves, J. (2010). *Prolegomena to a History of Islamicate Manichaeism*. Sheffield: Equinox.
- Reynolds, G. S. (2004). *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: ‘Abd al-Jabbār and the Critique of Christian Origins*. Leiden: Brill.
- Reynolds, G. S. (2009). “The Muslim Jesus: Dead or Alive?” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 72 (2): 237–258.

- Reynolds, G. S. (2014). "On the Presentation of Christianity in the Qur'ān and Many Aspects of Qur'ānic Rhetoric." *Al-Bayān* 12: 42–54.
- Runciman, S. (1999). *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahas, D. J. (1972). *John of Damascus on Islam: The 'Heresy of the Ishmaelites'*. Leiden: Brill.
- Shahrastānī, Abū al-Faṭḥ al-. (1992). *Kitāb al-mīlāl wa al-niḥāl*. Edited by A. Muḥammad. 2 vols. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Simeon of Beth Arsham. (2002). *Epistola de Barsauma*. Edited and translated by S. S. Assemani. Repr. Piscataway, NJ: Gorgias Press.
- Swanson, M. (2006). "Folly to the Hunafā': *The Crucifixion in Early Christian–Muslim Controversy*." In *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam*, edited by E. Grypeou, M. Swanson, and D. Thomas, 248–256. Leiden: Brill.
- Tardieu, M. (1986). "Sabiens Coraniques et Sabiens de Harran." *Journal Asiatique* 274: 1–44.
- Thomas, D. (1996). "Abū 'Isā al-Warrāq and the History of Religions." *Journal of Semitic Studies*, 41 (2): 275–290.
- Thomas, D. (2002). *Early Muslim Polemic Against Christianity: Abū 'Isā al-Warrāq's Against the Incarnation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, D. (2006). "Christian Theologians and New Questions." In *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam*, edited by E. Grypeou, M. Swanson, and D. Thomas, 259–267. Leiden: Brill.
- Thurkill, M. (2007). *Chosen among Women: Mary and Fatima in Medieval Christianity and Sh'ite Islam*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Tobias, Norman. (2007). *Basil I Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.
- Tolan, J. (2002). *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York: Columbia University Press.
- Tabarī, Abū Jarīr al-. (1960). *Ta'rikh al-rusul wa-al-mulūk*. Edited by M. Abū al-Faḍl Ibrāhīm. 11 vols. Cairo: Dār al-Ma'ārif.
- Vasiliev, A. (1935). *Byzance et les arabes: La dynastie d'Amorium (820–867)*. Vol. 1. [Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae 1]. Brussels: Institute de Philologie et d'Histoire Orientales.
- Warrāq, Abū 'Isā al-. (1992). *Anti-Christian Polemic in Early Islam: Abū 'Isā al-Warrāq's Against the Trinity*. Edited and translated by David Thomas. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warrāq, Abū 'Isā al-. (2002). *Early Muslim Polemic against Christianity: Abū 'Isā al-Warrāq's Against the Incarnation*. Edited and translated by David Thomas. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wensinck, A. J. (1991). "art. Maryam." In *Encyclopedia of Islam*, Vol. 6, 628–632. Leiden: Brill.
- Zaman, M. Q. (1997). *Religion and Politics under the Early 'Abbasids: The Emergence of the Proto-Sunni Elite*. Leiden: Brill.

Yusuf Ziya Öksüz'ün Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi Kitabı Kitap İncelemesi

Ayşe AKÇİN^{1(*)}

ÖZET

Türk dilinin tarihin çok eski devirlerine, karanlık çağlarına dayanan kökleri; zamanla geçirdiği evreler ile her zaman araştırmacıların ilgi alanı olmuştur. Geniş bir sahaya yayılan Türkçe; kendisini konuşan toplulukların yaşam biçimleri, kültürleri, inanç ve değer yargılarına tanıklık etmiş ve bu kültürel motiflerin genç kuşaklar tarafından unutulmamasına vesile olmuştur. Bu nedenle her zaman bir gelişim ve canlılık içinde varlığını yüzyıllar ötesine, nesiller ötesine sağlam bir biçimde taşımıştır. Çeşitli zamanlarda çeşitli biçimler alarak bugünkü haline gelen dilimiz günümüze kadar çeşitli dönemlerde incelenir. Bu incelemelerden birini konu alan Yusuf Ziya Öksüz'e ait Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan isimli eser 1891-1910 arası dönemde Türk dilinde oluşan sadeleşme çalışmalarını konu almıştır. Bu çalışmada sözü geçen eser biçim, dil ve içerik yönünden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Öksüz, Genç Kalemler, Yeni Lisan, Türk Dili, Sadeleşme

ABSTRACT

The roots of the Turkish language dating back to the very ancient periods of history, the dark ages, have always been an area of interest for researchers with the phases it has gone through over time. Spreading over a wide area, Turkish has witnessed the lifestyles, cultures, beliefs and value judgments of the communities that speak it and has been instrumental in ensuring that these cultural motives are not forgotten by the younger generations. For this reason, it has always carried its existence beyond centuries, beyond generations in a solid way in development and vitality. Our language, which has become its present form by taking various forms at various times, is studied in various periods until today. The Turkish Simplification History of Yusuf Ziya Öksüz, who is the subject of one of these studies, the work entitled Young Pens and the New Language, which is the subject of the Deconstruction studies in the Turkish language in the period between 1891 and 1910. In this study, the mentioned work is considered in terms of form, language and content.

Keywords: Yusuf Ziya Öksüz, Genç Kalemler, Yeni Lisan, Turkish Language, Simplification.

Responsible Author/Sorumlu yazar

¹ Iğdır Üniversitesi,
ayse.akcin.66@gmail.com,
0009-0006-9019-054X

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :28.12.2024

Accepted/Kabul :07.03.2025

Published/Yayımlama :30.06.2025

Cited/Atf:

Akçin A. (2020). Yusuf Ziya Öksüz'ün Türkçenin sadeleşme tarihi genç kalemler ve yeni lisan hareketi kitabı kitap incelemesi, *Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi (BULSODER)*, 3(1), 17-19.

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) 'nın hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

GİRİŞ

Türk dili çok geniş bir sahada konuşulan, tarihi eski dillerden biridir. Konuşulduğu havza dikkate alındığında stratejik bir dil olduğunu söylemek de mümkündür. Tarihin bilinmeyen dönemlerinden beri Türkler geniş bir coğrafyada dil bayraklarını kültürlerinin bir taşıyıcısı olarak kullanmışlardır. Doğal olarak kültürel gelişimlerini dilleri de takip etmiş ve zamanla toplumsal değişimle birlikte Türkçe de değişim ve gelişim göstermiştir. Bugün Balkanlardan Çin içlerine kadar uzanan etki alanı ile dinamik ve güçlü bir dil olma özelliğini de korumaktadır. Türk dili toplumun değişimine paralel olarak uzun bir süreçte çeşitli evrelerden geçmiştir. Geçirdiği değişim ve dönüşümün tarihi seyri pek çok araştırmacı ve dil uzmanının ilgi sahası olmuştur.

1. TÜRKÇENİN SADELEŞME TARİHİ GENÇ KALEMLER VE YENİ LİSAN HAREKETİ

Türkçenin tarihi seyri içinde geçirdiği değişimi anlatan birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Yusuf Ziya Öksüz'ün "Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi" isimli eseridir. İlk baskısını 1995 yılında yapılan eserin üçüncü baskısı Türk Dil Kurumundan çıkmıştır. Kitap Türk dilinin sadeleşmesindeki dönüm noktalarından biri olan Yeni Lisan hareketi ve Genç Kalemler'i konu edinmiştir. Kitapta 1891 – 1910 arası dönemde Türk dilinde yaşanan bazı gelişmeler ve bu doğrultuda dilin geçirdiği değişim incelenmiştir. 240 sayfa olan kitabın kapağında mavi zemin üzerine Arap harfleri ile "Genç Kalemler" yazısı basılmıştır.

Kitapta iki ana bölüm dışında "Ön söz, Giriş, Bibliyografya, Dizin" bölümleri mevcuttur.

Yazar ön sözde çalışmayı yapma amacı, çalışmanın sınırlılıkları ve metodu hakkında bilgi vermiştir. Çalışmayı yaparken başvurduğu kaynakların tahlilini ve tasnifini nasıl yaptığını açıklamıştır. Ayrıca araştırması sonucu elde ettiği bulgulara da yer vermiştir. Yazar eserin içeriği hakkında bilgi vererek kitabın bölümlerini kısaca tanıtmıştır.

"Giriş" bölümüne İslamiyet'ten önce Türk dilinin durumuyla ilgili bilgiler vererek başlamıştır. Kültürel etkileşimle birlikte yabancı dillerden Türk diline giren kelimelerin Türk ağızlarında kazandığı biçim ve söyleyişteki millilik vurgulanmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kutsal kitabın dilinin Arapça olması ile dile giren Arapça kelimelerin dilde oluşturduğu etki değerlendirilmiştir. Bu dönemde dinî kelimelerle başlayan etkinin nasıl arttığı ve zamanla Arapça ve Farsça kelimelerin dili kuşattığı ifade edilmiştir. Bu etkiyle beraber dilin Türkçe kelimelerden uzaklaşarak Arapça ve Farsçanın etki alanına girmesi, Arapça ve Farsçanın edebiyat dili haline dönüşmesi ve aydın sınıfın Türk diline nazaran bu dilleri tercih etmesi gibi durumlar aktarılmıştır. Kendi dönemlerinin en önemli şairlerinden Sultan Veled, Âşık Paşa, Mes'ud bin Ahmed gibi edebiyatçıların Türk diline karşı bakış açıları örneklerle anlatılmıştır. Yazar ve şairlerin Arapça ve Farsçayı Türkçeden üstün görmesi, halk ile aydın zümre arasında dil ve anlayış bakımından oluşan fark ve bunun temel nedenleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra eserde, Türkçenin bir bilim, sanat ve edebiyat dili olmak için Arapça ve Farsçadan geri kalmadığını gösteren pek çok yazara değinilmiş ve onların bakış açıları doğrultusunda Divan-ı Lügat'it Türk'ün önemi ifade edilmiştir. Buna ek olarak Şecere-i Ensab, Mukaddimet'ül Edeb gibi eserlerin Türkçenin dil varlığının değerini göstermesi açısından önemi üzerinde durulmuş ve devlet dili olarak kullanılması ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda Selçuklulardan Karahanlılara kadar Türkçeyi resmi dil olarak kullanan devletler ve Türkçenin ahenginden yararlanarak eser veren Yunus Emre, Ahmedî gibi şahsiyetlere de değinilmiştir. Tarihi seyir içerisinde Osmanlı'da Türkçenin durumu ve son olarak "Millîleşme Cereyanı" hakkında özet bilgiler sunulmuştur. Giriş bölümü kitabın ana hatlarını tanıtmaya bakımdan oldukça önemlidir.

Birinci Bölüm, Tanzimat'tan Yeni Lisan hareketine kadar olan dönemin değerlendirilmesi ile başlamıştır. Dildeki sadeleşmenin takip ettiği seyir, dönemler ve aşamalar halinde kronolojik olarak belirtilmiştir. Tanzimat ile beraber Batı'ya karşı oluşan eğilim ve bunun sonuçları anlatılmıştır. Bu dönemde devleti kurtarmak amacıyla ortaya çıkan fikir akımları ve bunların toplumsal etkileri anlatıldıktan sonra bu dönemde ortaya çıkan Batılılaşma arzusunun Türk diline etkileri analiz edilmiştir. Dönem ile ilgili yazarın yaptığı çıkarımlar ve Türk dilinin o dönemdeki durumunun çeşitli yönlerden ele alınması ve tahlil edilmesi oldukça dikkate değerdir. Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergiler, başlıklar hâlinde kronolojik sırayla okura sunulmuştur. Bu yayınların dilin sadeleşmesine dönük attığı adımlar ele alınmıştır. Yine bu dönemde Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak isteyen aydınlar ve yaptıkları çalışmalar aktarılmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmed Mithat, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Süleyman Paşa ve Muallim Naci'nin Türk

diline yaklaşımları ve sundukları hizmetler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan terim türetme ihtiyacı, gramer bilgisi ve sözlük eksikliğinin etkileri sayılarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Yine aynı bölümde Tanzimat'tan sonra gelen Edebiyat-ı Cedide devri ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Bu dönemde dile hizmet eden yayın organları imtiyaz sahibi, basıldığı yer, sorumlu müdürü, ilk sayının tarihi gibi künye bilgileri de belirtilerek anlatılmıştır. Ardından Şemsettin Sami öncülüğünde başlatılan dil reformu hareketi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Dönemin aydınları ve dile olan bakış açıları nedenleri ile birlikte sunulmuştur. Bu bağlamda II. Meşrutiyet ile beraber ortaya çıkan "milliyetçilik" akımına vurgu yapılmış, bu akımın doğurduğu "Milli Edebiyat" fikrine dair çözümlemeler ortaya konulmuştur.

Türk Derneği'nin kuruluş amacı, kuruluşu esnasında dönemin genel atmosferi, derneğin dile olan katkısı anlatıldıktan sonra dernek tarafından çıkarılan dergi tanıtılmıştır. Ayrıca Türk Derneği tarafından sunulan bildiri ve bildirinin Türk diline dair hedefleri tanıtılmıştır. Bu konuda içeriğin daha iyi açıklanması adına Ahmed Hikmet Bey'in "Dilimiz" isimli makalesinden kesitler sunulmuş konunun özü açıklanmaya çalışılmıştır. Hemen ardından Süleyman Nazif'e ait bir makale de konuyu daha iyi açıklamak adına okura sunulmuştur. Dilin sadeleşme hareketlerini anlatan ilk bölüm "Fecr-i Âti Devri" başlıklı yazıyla sona ermiştir. Fecr-i Âti'nin Edebiyat-ı Cedide'nin devamı olduğu bilgisi ile yazar kadrosunun dile olan bakış açısı anlatılarak bölüm tamamlanmıştır.

İkinci Bölüm, "Genç Kalemler ve Yeni Lisan" başlığı altında genel bir tanıtım ile başlamıştır. İlk önce Ali Canip Bey'in Genç Kalemler'i kurma fikrinin oluşumu ile ilgili hatıraları ve konuşmaları aktarılmıştır. Hemen ardından "Genç Kalemler" dergisinin "Millî Kütüphane" damgalı kapak fotoğrafı basılmış ve derginin ilk sayısının ilk makalesine yer verilmiştir. Yazarların dergi etrafında toplanmaları ve tanışmaları ile ilgili anekdotlar paylaşılmıştır. Ömer Seyfettin'in Ali Canip Bey'e yazdığı mektubun yer verildiği sayfalarda bu mektup bağlamında yazarların görüşleri paylaşılmıştır. Hareketin oluşmasına neden olan siyasi ve sosyal nedenler sayıldıktan sonra "Yeni Lisan" hareketinin geçirdiği süreç, harekete katılan aydınlar, harekete destek veren dernekler her biri ayrı başlıklar halinde bölümde yer almıştır. Genç Kalemler dergisine ait tarihi vesikaların sunulması ile okura zengin bir kaynak tanıma imkânı sunulmuştur. Türkçenin sadeleşmesi sürecinde Genç Kalemler'in oynadığı rol, sahip olduğu önem, derginin dile olan katkıları ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

Kitabın "Ek" başlığı altındaki bölümünde araştırmada kullanılan süreli yayınlara ait bilgiler verilmiştir. 1891-1910 yılları arasında çıkan süreli yayınlar künye bilgileriyle tanıtılarak, özellikle alanda araştırma yapacak olan kişiler için değerli bir başlangıç noktası sağlanmıştır.

"Bibliyografya" bölümünde kitapta başvuru kaynaklar alfabetik olarak sıralanmıştır. Bibliyografik kısaltmalar, kişi adları dizini, yer adları dizini; gazete, dergi, makale ve dergi adları dizini ile alt başlık dizini de çalışmaya eklenmiştir.

Kitap 1891-1910 arası dönemde yaşanan dilde sadeleşme faaliyetlerini kaynaklara dayanarak ve tarihçe vererek anlatan önemli bir eserdir. Olayların oluş sırası, dönemin dil atmosferi, aydınların konuya yaklaşım tarzları oldukça dikkatli bir şekilde sunulmuştur. Dil bakımından okuru yormayan, kolaylıkla anlaşılabilir bir yapıya sahiptir. Alanda çalışacak araştırmacılar için değerli bilgiler sunmaktadır. Eserde yer alan bilgiler birincil kaynaklardan elde edilmiş, eser ayrıntılı analizler ve kronolojik anlatımıyla Türkoloji alanında eşsiz bir kaynak kitap niteliğine sahiptir. Çalışmanın tüm araştırmacılara önemli bir destek sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Öksüz, Y. Z.(2016). *Türkçenin sadeleşme tarihi genç kalemler ve yeni lisan hareketi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

MOLEKÜLER GASTRONOMİ TARİFİ OLUŞTURMADA YAPAY ZEKÂNIN KULLANIMI: GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MOLECULAR GASTRONOMY RECIPE CREATION: STRENGTHS AND WEAKNESSES

Seraceddin GÜRBÜZ^{1(*)}

ÖZET

Yapay zekâ, insan düşüncesini ve zekâsını taklit ederek, makineler tarafından gerçekleştirilen görevleri mümkün kılan bir bilgi işlem alanı olarak tanımlanmaktadır. Kullanım alanları arasında tıp, eğitim, işletme, muhasebe, finans, gastronomi ve telekomünikasyon gibi çeşitli alanlar bulunmaktadır. 21. yüzyıl, teknolojik gelişmelerin hız kazandığı ve birçok alanda çarpıcı yeniliklerin gerçekleştiği bir dönemdir. Bu alanlardan biri de gastronomi alanıdır. Yapay zekâ, kişiye özel tariflerin ve besin analizlerinin hazırlanmasında etkili bir araç haline gelmiştir. Çalışmamızın amacı, yapay zekâ tabanlı ChatGPT chatbotlarının moleküler gastronomi alanında tarif oluşturma sürecindeki rolünü, güçlü ve zayıf yönleriyle incelemek ve bu süreçleri örneklerle açıklamaktır. Bu bağlamda, OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT kullanılarak jel eriste, köpük kefir, toz pastırma, sıvı azotla badem sütü dondurma ve küreleme tekniğiyle hazırlanan tarhana gibi tarifler geliştirilmiştir. Yapay zekâ, moleküler gastronomi tariflerinin oluşturulmasında yenilikçi ve pratik çözümler sunmasına rağmen, bazı eksiklikleri ve dezavantajları da beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Chatbotlar, kullanıcılar için hızlı ve kişiselleştirilmiş bilgiler sunarak faydalı olabilir, detaylı açıklama ve pratik uygulama gerektiren durumlarda yeterli bulunmamıştır. Kullanıcıların, chatbotların sağladığı bilgileri farklı kaynaklarla destekleyerek ve deneyim kazanarak bu eksiklikleri giderebileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, moleküler gastronomi, tarif oluşturma

ABSTRACT

Artificial intelligence is defined as a field of computing that enables tasks performed by machines by imitating human thought and intelligence. It is used in various fields such as medicine, education, business, accounting, finance, gastronomy and telecommunications. The 21st century is a period of accelerated technological developments and striking innovations in many fields. One of these fields is gastronomy. Artificial intelligence has become an effective tool in the preparation of personalized recipes and nutritional analysis. The aim of our study is to examine the role of artificial intelligence-based ChatGPT chatbots in the recipe creation process in molecular gastronomy with their strengths and weaknesses and to explain these processes with examples. In this context, using ChatGPT developed by OpenAI, recipes such as gel noodles, foam kefir, powdered bacon, almond milk freezing with liquid nitrogen and tarhana prepared with curdling technique were developed. Although artificial intelligence offers innovative and practical solutions in the creation of molecular gastronomy recipes, it has been observed that it also brings some shortcomings and disadvantages. Although chatbots can be useful by providing quick and personalized information for users, they were not found to be sufficient in situations requiring detailed explanation and practical application. It can be stated that users can overcome these deficiencies by supporting the information provided by chatbots with different sources and gaining experience.

Keywords: Artificial intelligence, molecular gastronomy, recipe generation

* Responsible Author/Sorumlu yazar

¹ Öğr. Gör. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Gölbaşı Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta Ve İkram Hizmetleri Bölümü, seraceddin@gmail.com
0000-0003-3017-6966

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :21.01.2025

Accepted/Kabul :30.05.2025

Published/Yayımlama :30.06.2025

Cited/Atıf:

Gürbüz, S. (2025). Moleküler gastronomi tarifi oluşturmada yapay zekânın kullanımı: güçlü ve zayıf yönleri, *Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi (BULSODER)*, 3 (1), 20-33.

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) 'nın hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

GİRİŞ

Yapay zekâ, öncelikle insan-biçim düşünce ve zekânın makinelere aktarılarak makineler tarafından yapılmasını sağlayan bilgi işlem alanı olarak ifade edilmektedir. Yapay zekâ terimi ilk kez 1956 yılında John McCarthy tarafından kullanılmıştır. Yapay zekâ Mühendislik, teknoloji, fizik, matematik alanlarında kullanılarak güçlendi ve insan-biçim düşünce alanında çok önemli değişim ve gelişim yaşanmıştır (Fathıma, 1984). İlk olarak 1966'da ELIZA, 1995'te ALICE, 2021'de Apple Siri, Amazon Alexa ve Microsoft Cortana gibi teknoloji geliştirildi (Xu vd, 2020). Yapay zekâ araçları örneğin ticari alanlarda ve müşterilerin mal ve hizmet seçimlerinde yardımcı olmakta ve giderek geniş bir alanda kullanılmaktadır (Deryugina, 2010). Son yıllarda bilişim sistemleri ve yapay zekâ alanında önemli ilerlemeler kaydedilmektedir. Siri, Deep Learning ve benzeri yapay zekâ sistemleri akıllı ve yaratıcı hizmetler sunmaktadır. Günümüzde işlerin daha hızlı ve etkin yapabilmekte zamandan, paradan ve insan enerjisinden tasarruf sağlayarak yapay zekâ uygulamaları kullanılmaktadır (Mijwel, 2015). Bunula birlikte yapay zekâ hakkındaki negatif yorumlar sayıca ve büyüklük olarak yadsınamaz boyutlarda olmaktadır. Her ne kadar negatif yorumların hedefi olsa da, yapay zekânın birçok pratik kullanım alanı vardır (Köroğlu, 2017). Bunların başında tıp, eğitim, işletme, muhasebe, gastronomi, telekomünikasyon ve benzeri alanlar gelmektedir. Dünya daha karmaşık hale geldikçe, nitelikli insan kaynaklarımızdan ve yüksek kaliteli bilgisayar sistemlerinin yardımından daha fazla yararlanılmaktadır. Bilgi çağı olan 21. Yüzyıl, ülkeleri daha müreffeh bir yaşam kalitesine ulaşmak için yüksek bilgi üreten insanlara ihtiyaç duymaktadır (Negnevitsky, 1970). Yapay zekâ uygulamalarının insan zekâsına kıyasla daha tutarlı ve daha kalıcı olmasının yanı sıra çoğaltma, yayılma, belgelendirebilmesi, önemli özelliklerindendir. Ayrıca bazı görevleri insanlardan daha hızlı ve daha verimli bir şekilde yapıyor olması önemli avantajlar sağladığı ifade edilmektedir (Pannu, 2015). Wix; web tasarım, ChatGPT - OpenAI: soru çözücü, Murf: ses oluşturma, Pictory: video oluşturma ve düzenleme, HitPaw AI Photo Enhancer: görsel ve video oluşturma, Fireflies.ai: akıllı asistan, DALL-E 2: video ve görsel yaratma, Jasper: metin yazma, Bing Chat: sohbet robotu, Grammarly: dil işleme ve yazım, Google Assistant: düzenleyici, siri-apple: sohbet robotu, Microsoft Cortana: akıllı asistan, Google Bard, NovelAI, Quillbot, Janitor yapay zeka uygulamalar farklı işlevleriyle dünyanın en sık kullanılan uygulamaları olup 2023 yılında 24 milyar ziyaret edilmiştir (Gazete oksijen, 2024). Özellikle sohbet robotları, kullanıcılarla doğal diller aracılığıyla etkileşime girebilen ve aynı zamanda daha geniş bir terim olan konuşmaya dayalı kullanıcı ara yüzleri ile tanımlanabilen konuşma araçlarıdır (Smestad ve Volden., 2019). Bilgiyi derleme düzenleme, farklı dillerden çeviri yapma, dilbilgisi kurallarına göre düzeltme, sorulan soruları yanıtlama gibi birçok durum için kullanılabilme imkânına sahiptir (Keskin, 2023). Yapay zekânın (AI) başlangıcından bu yana, doğal dil işleme (NLP) önemli bir araştırma alanı olmuştur. Ancak, LLM'lerin (Large Language Model) ortaya çıkışı, bu alanda devrim niteliğinde bir sıçrama yaratmıştır. Büyük dil modelleri, çok büyük veri kümeleri üzerinde eğitilen ve insan benzeri metinler üretebilen yapay zekâ sistemleridir. Bu modellerin temel amacı, dilin kurallarını ve kalıplarını öğrenerek metin üretimi, metin anlama ve dil çevirisi gibi görevlerde üstün performans sergilemektir. Bu uygulamalar kullanılırken doğru ve gerçek bilgiyi almak için en önemli adım doğru ve anlaşılır komutun verilmesidir. Doğal dil işleme ve çeviri LLM'ler, diller arası çeviri, metin analizi ve dil anlama görevlerinde üstün performans sergilemektedir. Bu, küresel iletişimi kolaylaştırmakta ve dil bariyerlerini aşmaya yardımcı olmaktadır (Aşkun, 2024). kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin sunulmasında LLM'ler önemli bir rol oynamaktadır (Vaswani., 2017). Büyük dil modellerinin etkin kullanımında, doğru ve etkili komutlar vermek kritik bir rol oynamaktadır. Modelin verdiği yanıtlar, kullanıcıların sağladığı girdilere bağlıdır. Bu nedenle, doğru ve net komutlar, istenilen sonuçların elde edilmesinde büyük önem taşır. LLM'ler, geniş veri setleri üzerinde eğitildikleri için, spesifik ve iyi yapılandırılmış komutlarla daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar üretebilir (Raffel vd., 2019).

Chatbotlar bu kapsamda çok geniş bir bilgi veri tabanına sahip uygulamalar olup birçok iş kolu ve sektörde olduğu gibi gastronomi alanında da kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın amaçları;

1. Yapay zekâ chatGPT chatbotların moleküler gastronomide reçete oluşturmada kullanılabilirliğini örneklerle açıklamak
2. Yapay zekâ chatbotlarından ChatGPT ile moleküler gastronomi reçete oluşturmaya örneklerle açıklamaktır.

3. Yapay zekâ chatbotlarından ChatGPT ile moleküler gastronomide reçete oluşturmada kullanımının güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek

21. yüzyıl teknolojik gelişmelerin en yoğun olduğu dönem olmaklar birlikte birçok sektörde ve iş alanında önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu alanlardan biride gastronomi sektörüdür. Tüketicilerin istekleri ve beklentileri her geçen gün farklılaşmaktadır. Bu istek ve beklentileri karşılamak için teknolojiden yararlanmadan yapılması mümkün görünmemektedir (Güner ve Aydoğdu, 2022). Robotlar, dijital menüler, 3D gıda yazıcıları, dijital yemek masaları, otomasyon gıda üretim sistemleri bugün kullanılan teknolojiler arasındadır. Teknolojinin kullanılması yiyecek ve içeceklerin lezzetini arttırmada, yemek yeme deneyimini daha çekici hale getirmek, yemekleri daha inovatif ve sağlıklı ürünler üretmek için kullanılmaktadır (Öztürk, 2020). Bununla birlikte yapay zekâ da gastronomi sektöründe daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Yapay zekâ ürünün kalitesini artırma, ürünün gıda güvenliğini sağlama, chatbot sesli asistanlar, menü tasarımı, menü hazırlama, stok yönetimi, tabaklama ve servis önerileri ve reçeteyi standartlaştırmak ve yeni reçeteler oluşturmak için kullanılmaktadır (Çerkez ve Kızıldemir, 2020).

1. Yapay Zekâ ve Gastronomi

Mutfak sistemi ana hatlarıyla menünün planlanması, maliyet muhasebesi, ürünü teslim alma, depolama, üretim (ön hazırlık, pişirme, servise hazırlama) temizlik, atık yönetimi süreçlerinden oluşmaktadır. Mutfak emek yoğun bir iş olup insanların hem bedensel hem zihinsel gücünü kullanıldığı alan olması itibarıyla proaktif alandır. Yapay zekâ menü planlamada müşteri geri bildirimlerini ve satış verilerini analiz ederek en popüler ve karlı yemekleri belirleyebilmekte olup, bir restoranın menüsünde hangi yemeklerin daha fazla sipariş edildiğini ve hangi yemeklerin müşteri tarafından daha çok beğenildiğini belirlemekte, müşteri yorumlarını ve satış verilerini analiz edebilmektedir (Silchenko, 2024). Bu sayede, restoranlar menülerini sürekli olarak güncelleyerek müşteri beklentilerini karşılamaktadır. Yapay zekânın kullanımı menülerin kişiselleştirilmesine de olanak tanıyarak Restoranlar, müşterilerin geçmiş siparişlerine ve diyet tercihlerine dayanarak kişiselleştirilmiş menüler sunmaktadır. OpenAI'nin GPT-4 modeli, müşteri tercihlerini ve mevcut malzemeleri dikkate alarak kişiselleştirilmiş tarifler ve menüler önermektedir (Şahin., 2021). Yapay zekâ algoritmaları, mevsimsel ve yerel malzemeleri kullanarak daha sürdürülebilir menüler oluşturmaktadır (Milton, 2024). Yapay zekânın menü hazırlama süreçlerindeki bu yenilikçi kullanımı, gastronomi sektöründe verimliliği ve müşteri memnuniyetini artırırken, sürdürülebilirliği de teşvik etmektedir. Yapay zekâ ve robotlaşma Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yiyecek içeceklerin üretiminde robotlaşma il kez 2009 yılında Ekonomiyaki robot şefle başlamış olup sonrasında, pizza pişiren, kahve hazırlayan, barbekü yapan, omlet hazırlayan kısmen yapay zekâyı donatılmış robot şefler çıkmıştır (Uzan ve Sevimli, 2020). Günümüz fast food restoranlarında otomasyon robot sistemleri kullanılmaktadır (Asif, vd, 2015). Bu robotlar, misafirleri karşılamak, sipariş almak, yemek servisi yapmak, müşterilere dönüt vermektedirler. Restoranlarda mutfak robotları, servis robotlar, taşıyıcı robotlar, dijital chatbot menüler (tablet menü vb.), müşteri özel menüler hazırlayıcı programlar, ürünlerin besin değerlerini, menşeyini, kimin hazırladığını, nasıl hazırlandığını gösteren yapay zeka destekli masalar kullanılmaya başlanmıştır (Davutoğlu ve Yıldız., 2020). Mutfak robotları, çeşitli görevleri yerine getirebilmek için tasarlanmıştır. Bunlar arasında dilimleme, doğrama, karıştırma, hamur yoğurma ve hatta yemek pişirme gibi işlemler bulunmaktadır. Örneğin, Miso Robotics tarafından geliştirilen Flippy, burger çevirmede ve kızartma işlemlerinde kullanılan bir mutfak robotudur. Bu robot, yiyeceklerin pişirme süresini ve sıcaklığını hassas bir şekilde kontrol ederek, her seferinde mükemmel sonuçlar elde edilmesini sağlar (Deghuae, 2018). Moley Robotics tarafından geliştirilen Moley Kitchen, bir dizi sensör, kamera ve robotik koldan oluşan bir sistemdir. Bu sistem, tarifleri takip ederek çeşitli yemekleri otomatik olarak hazırlayabilir. Kullanıcılar, bir akıllı telefon uygulaması aracılığıyla tarifleri seçebilir ve robotun yemek hazırlamasını izleyebilirler (Barakazi, 2022). Otomasyon sistemleri, mutfak operasyonlarının daha etkin ve düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlar. Bu sistemler, sipariş alma, envanter yönetimi, malzeme takibi ve enerji yönetimi gibi farklı alanlarda kullanılabilir. Örneğin, restoranlarda kullanılan sipariş otomasyon sistemleri, müşterilerin dijital menüler üzerinden sipariş vermelerini sağlar ve bu siparişler doğrudan mutfak ekranlarına iletilir. Bu sayede, siparişlerin hızlı ve doğru bir şekilde hazırlanması sağlanır (Hazarhun ve Yılmaz, 2020). Envanter yönetimi otomasyonu da önemli bir diğer uygulamadır. Bu sistemler, malzemelerin stok durumunu sürekli izleyerek, eksik malzemeleri otomatik olarak tespit eder ve tedarikçilere sipariş gönderir. Böylece, malzeme sıkıntısı yaşanmadan kesintisiz bir mutfak

operasyonu sağlar (Shelake vd., 2022). Mutfakta robotik uygulamalar ve otomasyon sistemlerinin entegrasyonu, iş gücü maliyetlerini düşürürken, verimliliği ve tutarlılığı artırır. Ayrıca, bu teknolojiler hijyen standartlarının korunmasında da önemli bir rol oynar, çünkü insan temasını minimize ederek çapraz bulaşma riskini azaltır (Sachani. vd, 2021). Gelecek yıllarda, yapay zekâ ile donatılmış robotik sistemlerin daha da gelişmesi beklenmektedir. Bu sistemler, müşteri tercihlerini ve diyet gereksinimlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş menüler oluşturabilecek ve daha kompleks yemek tariflerini uygulayabilecek yetkinlikte olacaktır. Yapay zekâ kişiselleştirilmiş reçeteler ve besin analizleri yapay zekâ ile kişiye özel yemekler ve bu yemeklerin besin analizleri yapılabilir. Tüketicilerin bilinçli ve sağlıklı beslenmesi için istekleri yönünde uygun tarifler geliştirerek reçete hazırlamaya yardımcı olmaktadır (Mogaji ve Nguyen, 2022).

2. Moleküler Gastronomi

Moleküler gastronomi, modern mutfak dünyasında devrim yaratan ve yemek pişirme sanatına bilimsel bir yaklaşım getiren bir alandır. Bu yaklaşım, sadece yeni teknikler ve malzemeler sunmakla kalmaz, aynı zamanda yemek pişirme süreçlerine dair daha derin bir anlayış kazandırır. Gastronomi alanında moleküler gastronominin doğuşu ve geliştirilmesine en büyük katkıyı sunan bilim insanları Herve This ve Nicholas Kurti'dir (Durlu Özkaya vd., 2018). Bu alan Herve This ile Nicholas Kurti'nin tanışması ve birlikte çalışmasıyla yeni bir çığır açmış ve bütün gastronomi dünyasında kendinden sözettirmiştir (Akoğlu ve Öztürk, 2018). Moleküler gastronomi aşçılara ve şeflere yeni yöntem ve tekniklerle yaratıcılığı ve yeniliği teşvik eder. Geleneksel tariflere bilimsel prensipler ekleyerek, şefler sıra dışı ve yenilikçi yemekler hazırlayabilirler. Örneğin, sıvı azot kullanarak yapılan dondurmalar veya jel haline getirilmiş soslar, yemek sunumlarına farklı bir boyut kazandırır (Rayner, 2006). Moleküler gastronomi, yiyeceklerin kimyasal ve fiziksel özelliklerini manipüle ederek yeni tatlar ve dokular yaratma imkânı sunar. Bu sadece lezzeti artırmakla kalmaz, aynı zamanda yemeklerin yeme deneyimini de zenginleştirir. Örneğin, köpürtme tekniği ile hazırlanan hafif ve havadar köpükler, yemeklere estetik bir katkı sağlar (Myhrvold, vd., 2011). Moleküler gastronomi, yemek pişirme sürecine bilimsel bir bakış açısı getirir. Bu yaklaşım, pişirme sırasında meydana gelen kimyasal reaksiyonları ve fiziksel değişiklikleri anlamamıza yardımcı olur. Bu bilgi, hem profesyonel şeflerin hem de ev aşçıların yemek pişirme süreçlerini optimize etmelerini sağlar (This, 2009). Moleküler gastronomi, gastronomi eğitiminde önemli bir rol oynar. Şef adaylarına kimya ve fizik bilgisi kazandırarak, yemek pişirme konusunda daha derinlemesine bir anlayış geliştirir. Bu, gelecekteki şeflerin daha yenilikçi ve bilinçli olmalarını sağlar (McGee, 2004). Moleküler gastronomi, sağlıklı ve fonksiyonel yiyeceklerin geliştirilmesine de katkıda bulunur. Örneğin, jelleme teknikleri ile besin değerleri korunarak hazırlanan düşük kalorili tatlılar veya köpürtme teknikleri ile az yağlı soslar hazırlanabilir. Bu, sağlıklı beslenme trendlerine uygun yemeklerin yaratılmasını sağlar (Myhrvold, vd., 2011). Moleküler gastronomi, sadece bir yemek pişirme yöntemi değil, aynı zamanda gastronomi dünyasında yenilik, bilim ve sanatı birleştiren bir köprüdür. Bu alan, gastronomi biliminin gelişmesine ve mutfak sanatının evrilmesine önemli katkılar sağlar. Yaratıcılığı, lezzet inovasyonlarını ve bilimsel bilgiyi bir araya getirerek, yemek pişirme ve yeme deneyimini zenginleştirir.

2.1. Moleküler Gastronomi Yöntem ve Teknikleri

Moleküler gastronomi yöntem ve tekniklerinde, Jelleme: Sıvıların jel haline getirilmesi işlemidir. Bu teknik genellikle agar agar, jelatin veya pektin gibi jelleştirici maddeler kullanılarak gerçekleştirilir. Örneğin, şalgam suyunu agar agar ile jel haline getirerek pancar jölesi yapılabilir (This, 2009). Köpürtme: Sıvıların havayla karıştırılarak hafif ve köpüklü bir dokuya dönüştürülmesi işlemidir. Lesitin gibi emülgatörler kullanılarak yapılan bu işlem, yemeklerin üzerine hafif bir köpük katmanı ekleyerek hem görsel hem de tat olarak farklılık yaratmaktadır (Myhrvold, vd., 2011). Küreleme: Sıvıların küçük kürecikler halinde jelleştirilmesi işlemidir. Bu teknik, agar agar, sodyum aljinat ve kalsiyum laktat gibi bileşenler kullanılarak gerçekleştirilir. Küreleme tekniği, içi sıvı dışı jelatinle kaplı küçük kürecikler oluşturur ve özellikle tatlılarda ve içeceklerde kullanılmaktadır (Rayner, 2006). Sıvı Azot Kullanımı: Yiyecekleri hızla dondurmak için kullanılan bir tekniktir. Bu teknik, dondurmalar ve sorbetler gibi soğuk tatlıların hızlı ve pürüzsüz bir şekilde hazırlanmasını sağlar. Sıvı azotun (-196 C) çok düşük sıcaklığı, yiyeceklerin dokusunu koruyarak hızlı bir şekilde donmasını sağlamaktadır (Myhrvold, vd., 2011). Tozlaştırma: Yağ içeren malzemelerin maltodekstrin gibi bir bileşenle karıştırılarak toz haline getirilmesi işlemidir. Bu teknik, örneğin pastırma, sert peynirler gibi lezzetli malzemelerin toz haline getirilerek yemeklerin üzerine serpilmesini sağlar ve lezzet katmanları ekler

(This, 2009). Moleküler gastronomi, yemek pişirme sürecine bilimsel bir yaklaşım getirerek, yaratıcı ve yenilikçi yemekler yapmayı mümkün kılar. Bu teknikler, aşçılara ve şeflere yemeklerin kimyasal ve fiziksel özelliklerini manipüle ederek yeni tatlar ve dokular keşfetme imkânı sunar. Böylece, yemek deneyimini hem görsel hem de tat açısından zenginleştirir. Bu kapsamda gastronomi alan yazınında moleküler gastronomi reçeteleri sınırlı sayıdadır. Bu alanda standart reçete oluşturmak uzmanlık ve tecrübe gerektiren bir iştir. Çalışma moleküler gastronomide yapay zekâ chatbotlarından cahtGPT kullanılarak reçete oluşturma ve bu reçetelerin uzmanlarca değerlendirilerek yapay zekânın vermiş olduğu reçetelerin uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir.

3.Yöntem

Bu çalışma, yapay zekâ tabanlı bir chatbot olan ChatGPT 4.0 ile moleküler gastronomi alanında tarif oluşturma sürecindeki rolünü incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş, Gastronomi alanındaki olguların derinlemesine incelenebilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerine sıklıkla başvurulmaktadır. Bu bağlamda, gözlem, görüşme, doküman incelemesi ve içerik analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır (Harris ve diğerleri, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Özellikle içerik analizi, mesajların sistematik, nesnel ve niteliksel biçimde çözümlenmesine olanak tanıyan bir yöntem olarak tanımlanmakta; yazılı ya da görsel materyallerin belirli kurallar çerçevesinde analiz edilmesini içermektedir (Aziz, 2015: 133). Çalışmada uygulama örnekleri üzerinden yapay zekâ destekli tarif oluşturma süreçleri değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırma Tasarımı

Araştırmada, tarif geliştirme sürecinde yapay zekânın güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek için betimsel bir yöntem kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırmacı için çalıştığı olgu ve olaylar ile ilgili özet bilgi sağlayabilmeleri için kullanılan bir yöntem olduğu belirtilmiştir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). ChatGPT'nin moleküler gastronomi tarifleri oluşturmadaki performansı, ürettiği tariflerin içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Tariflerin seçimi ve geliştirilmesinde yenilikçi moleküler gastronomi tekniklerinin kullanılmıştır. Veriler, ChatGPT'ye moleküler gastronomiyle ilgili tarif oluşturma talimatlarının verilmesi yoluyla toplanmıştır. Araştırma kapsamında jel erişte, köpük kefir, toz pastırma, sıvı azotla badem sütü dondurma, küreleme ile tarhana tarifler geliştirilmiştir. Tariflerin oluşturulması sırasında, kullanılan chatbot'a net ve anlaşılır komutlar verilmiş, ardından elde edilen çıktılar gastronomi uzmanları tarafından uygulanabilirliği değerlendirilmeye tabi tutulmuştur (Van der Linden vd., 2022).

3.2. Veri Analizi

Oluşturulan tariflerin analizi, içerik ve teknik uygunluk temel alınarak yapılmıştır. Tariflerin yenilikçi yapısı, uygulanabilirliği ve detaylı açıklamaları değerlendirilmiştir. Ayrıca yapay zekâ tarafından sunulan bilgilerin eksiklikleri ve avantajları belirlenmiştir. Tariflerin uygulanabilirliği, moleküler gastronomi tekniklerine aşına olan bir grup uzman tarafından test edilmiştir (Brown. vd., 2021). Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla, yapay zekâ tarafından üretilen tarifler uzman görüşleriyle karşılaştırılmış ve moleküler gastronomi alanında yaygın olarak kullanılan tekniklerle tutarlılığı incelenmiştir (Smith ve Clark, 2020). Çalışma, yapay zekâ araçlarının etik kullanımı ve veri güvenliğine özen gösterilerek gerçekleştirilmiştir. ChatGPT'nin kullanımı sırasında elde edilen tüm veriler anonim tutulmuş ve yalnızca araştırma amaçları için kullanılmıştır.

4. Yapay Zekâ ChatGPT Moleküler Yemek Tarifi Oluşturma Örnekleri

Yapay zekâ birçok alanda kullanılmaktadır. Haberleşme, ulaşım, savunma, tarım, eğitim, bankacılık, pazarlama, sağlık, bilim, turizm, kamu güvenliği gibi alanlarda kullanılmaktadır ve bu kullanımlar önemli ölçüde fırsatlar sağlamaktadır (Berryhill vd., 2019: 3; OECD, 2019: 47). Yemek nesiller boyu süregelen toplumlar tarafından oluşturulan bir miras olup ve her geçen gün gelişen kültürün bir parçasıdır (Gürbüz, Zeybek., 2024). Öğrenilen ve tecrübe edilen yemek yapma işi torik olarak da öğrenilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapay zekâdan her geçen gün faydalanılmaktadır. Yapay zekânın insan gibi düşünen, insan gibi karar alabilen yapılarından dolayı insan yaşamını kolaylaştırmak gibi bilgileri kapsamaktadır (Uzan ve Sevimli., 2020). Yapay zekâ chatGBT kullanılarak moleküler gastronomi reçeteler oluşturulmuştur.

4.1. Jelleşme İle Erişte Tarifi

Soru: Moleküler gastronomi jelleşme tekniği ile erişte tarifi verir misin?

: Malzemeler:

- 200 ml sebze suyu veya tavuk suyu
- 2 g agar agar (jelleştirici madde)
- 100 g pişmiş erişte

Sos İçin:

- 100 ml krema
- 50 g rendelenmiş Parmesan peyniri
- 1 diş sarımsak (ince doğranmış)
- Tuz ve karabiber (damak tadına göre)
- 1 yemek kaşığı tereyağı

Süsleme İçin:

- Taze fesleğen yaprakları
- Cherry domates (ikiye kesilmiş)
- Parçalanmış ceviz

İşlem basamakları

1. Erişte Jellemesi:

- Sebze suyu veya tavuk suyunu küçük bir tencereye koyun ve kaynamaya bırakın.

- Agar agar'ı ekleyin ve sürekli karıştırarak tamamen erimesini sağlayın.

- Karışım kaynamaya başladığında, ocaktan alın ve birkaç dakika soğumaya bırakın.

- Pişmiş erişteleri jelleme karışımına ekleyin ve iyice karıştırın.

- Karışımı bir kalıba veya düz bir yüzeye dökün ve oda sıcaklığında soğumasını bekleyin, ardından buzdolabına koyarak tamamen jelleşmesini sağlayın (yaklaşık 1 saat).

2. Sosun Hazırlanması:

- Tereyağını bir tavada eritin ve doğranmış sarımsağı ekleyin, sarımsak altın rengini alana kadar soteleyin.

- Kremayı ekleyin ve kısık ateşte karıştırarak ısıtın.

- Rendelenmiş Parmesan peynirini ekleyin ve peynir tamamen eriyene kadar karıştırın.

- Tuz ve karabiber ile tatlandırın.

3. Sunum:

- Jelleşmiş erişteleri buzdolabından çıkarın ve istediğiniz şekillerde kesin.

- Kesilmiş erişteleri dikkatlice tabağa yerleştirin.

- Üzerine hazırladığınız sosu dökün.

- Taze fesleğen yaprakları, cherry domates ve parçalanmış ceviz ile süsleyin.

Servis:

- Hemen servis edin ve moleküler gastronominin bu yaratıcı ve lezzetli örneği ile misafirlerinizi şaşırtın.

Notlar:

- Agar agar, bitkisel bir jelleştirici maddedir ve genellikle Asya marketlerinde veya online olarak bulunabilir.

- Jelleme karışımını farklı kalıplar kullanarak çeşitli şekillerde hazırlayabilirsiniz, bu sunumunuza estetik bir dokunuş katar.

- Erişteleri daha ilginç hale getirmek için renkli sebze suları (örneğin, pancar suyu veya havuç suyu) kullanabilirsiniz.

Bu tarif, moleküler gastronominin temel prensiplerini kullanarak geleneksel bir yemeği yaratıcı ve modern bir dokunuşla yeniden yorumlamanızı sağlar.

4.2. Köpürtme Tekniği İle Kefir Köpürtme Tarifi

Soru: Moleküler gastronomi köpürtme tekniği ile kefir köpürtme tarifi verir misin?

:Malzemeler:

- 200 ml kefir
- 1 çay kaşığı soya lesitini (emülgatör)
- 1 yemek kaşığı limon suyu (isteğe bağlı, tatlandırmak için)
- Bir tutam tuz (isteğe bağlı, tatlandırmak için)

Gereçler:

- El blenderı veya süt köpürtücü
- Derin bir kap veya kâse

- Karışım, hafif ve kabarcıklı bir kıvama gelene kadar köpürtme işlemine devam edin. Bu işlem genellikle 2-3 dakika sürebilir.

3. Sunum:

- Oluşan kefir köpüğünü hemen servis etmek için bir kaşık veya spatula kullanarak bir kâse veya bardağa alın.

- Kefir köpüğünü, tatlılar veya meyve tabakları üzerine süsleme olarak kullanılabilir veya doğrudan kaşıkla tüketebilirsiniz.

Notlar:

Hazırlık: 1. Kefirin Hazırlanması: - Kefiri derin bir kaba veya kâseye dökün. - Soya lesitini ekleyin. Soya lesitini, köpürtme işlemine yardımcı olacak ve daha stabil bir köpük oluşturacaktır. - İsteğe bağlı olarak, tatlandırmak için limon suyu ve tuz ekleyin. Bu, kefirin tadını dengeleyebilir ve ferahlatıcı bir aroma katabilir. 2. Köpürtme İşlemi: - El blenderını veya süt köpürtücüyü kullanarak karışımı köpürtün. Blenderı karışımın yüzeyine yakın tutarak çalıştırın. Bu, karışıma hava karışmasını sağlayarak köpük oluşumunu artırır.	- Kefir Kalitesi: En iyi sonuçlar için taze ve kaliteli kefir kullanmaya özen gösterin. - Emülgatör Kullanımı: Soya lesitini, stabil bir köpük oluşturmak için önemlidir. Alternatif olarak, lecithin (lesitin) tozu da kullanılabilir. - Tatlandırma: Limon suyu ve tuz eklenmesi isteğe bağlıdır ve kefirin tat profiline katkıda bulunur. İsteğe bağlı olarak, tatlandırıcı veya vanilya özütü de ekleyebilirsiniz. - Sunum ve Kullanım: Kefir köpüğünü tatlılarda, smoothie'lerde veya ferahlatıcı bir içecek olarak kullanabilirsiniz. Kefir köpüğünüz, hafif ve ferahlatıcı bir dokuya sahip olacak ve özellikle yaz aylarında serinletici bir atıştırmalık veya tatlı olarak harika bir seçenek sunacaktır.
---	--

4.3. Küreleme Tekniği İle Tarhana Tarifi

 Soru: Moleküler gastronomi küreleme tekniği ile tarhana tarifi verir misin? : Moleküler gastronomi tekniklerinden biri olan küreleme tekniği ile geleneksel tarhana çorbasını yenilikçi bir şekilde hazırlayabilirsiniz. Bu teknikle tarhana çorbasını küçük kürecikler halinde sunarak hem görsel hem de tat olarak farklı bir deneyim yaratabilirsiniz. Malzemeler: - 2 yemek kaşığı tarhana - 2 su bardağı su - 1 yemek kaşığı domates salçası - 1 yemek kaşığı tereyağı - 1 çay kaşığı pul biber - Tuz (damak tadına göre) - Küreleme İçin: - 1 gram sodyum aljinat - 5 gram kalsiyum laktat - 1 litre su (kalsiyum banyosu için) - 500 ml su (aljinat çözeltisi için) Gereçler: - El blenderı - Şırınga veya damlalık - Derin kaplar - Süzgeç Hazırlık: 1. Tarhana Çorbasının Hazırlanması: - Tereyağını bir tencerede eritin ve domates salçasını ekleyin. Salçayı birkaç dakika kavurun. - Tarhanayı ekleyin ve karıştırarak birkaç dakika kavurun. - Suyu ekleyin ve karıştırarak kaynamaya bırakın.	2. Kalsiyum Banyosunun Hazırlanması: - 1 litre suyu derin bir kaba dökün. - 5 gram kalsiyum laktatı ekleyin ve tamamen çözünene kadar karıştırın. 3. Aljinat Çözeltisinin Hazırlanması: - 500 ml suyu başka bir kaba dökün. - 1 gram sodyum aljinatı ekleyin ve el blenderı ile tamamen çözünene kadar karıştırın. - Çözeltinin içinde hava kabarcığı kalmaması için bir süre bekletin. 4. Küreleme İşlemi: - Hazırladığınız tarhana çorbasını aljinat çözeltisine ekleyin ve karışımı iyice karıştırın. - Şırınga veya damlalık kullanarak aljinatlı tarhana karışımından küçük damlalar oluşturun ve bu damlaları kalsiyum banyosuna damlatın. - Kürelerin yaklaşık 1-2 dakika kalsiyum banyosunda kalmasını sağlayın, sonra bir süzgeç yardımıyla çıkarın ve temiz su ile durulayın. 5. Sunum: - Kürelediğiniz tarhana çorbası küreciklerini bir servis tabağına alın. - İsteğe bağlı olarak taze otlar veya kruton ile süsleyerek servis yapın. Notlar: - Kalsiyum Laktat ve Sodyum Aljinat: Bu malzemeler, moleküler gastronomi ürünleri satan mağazalarda veya online olarak bulunabilir.
---	---

- Pul biber ve tuz ekleyin. Karışımı orta ateşte pişirin ve sürekli karıştırarak kıvam almasını sağlayın. - Çorbayı blender ile pürüzsüz bir kıvam alana kadar karıştırın ve soğumaya bırakın.	- Hassas Çalışma: Kürelerin düzgün ve eşit boyutta olması için şırınga veya damlalık kullanırken dikkatli olun. - Taze Tüketim: Tarhana küreciklerini taze olarak servis edin ve uzun süre bekletmemeye özen gösterin. Bu tarif, tarhana çorbasını yenilikçi bir şekilde sunarak misafirlerinize farklı bir gastronomi deneyimi yaşatmanızı sağlayacaktır.
---	--

4.4. Sıvı Azot Kullanımı Tekniği İle Badem Sütü Tarifi

Soru: Moleküler gastronomi sıvı azot tekniği ile badem sütü dondurma tarifi verir misin?	
Soru: Moleküler gastronomide sıvı azot kullanarak hızlı bir şekilde dondurma yapmak, hem eğlenceli hem de lezzetli bir deneyim sunar. Malzemeler: - 500 ml badem sütü - 200 ml krema (isteğe bağlı, daha kremamsı bir doku için) - 100 g toz şeker veya tatlandırıcı - 1 çay kaşığı vanilya özü - 1/4 çay kaşığı tuz - 1 litre sıvı azot (dikkatli kullanım gerektirir) Gereçler: - Büyük bir metal karıştırma kabı (sıvı azota dayanıklı) - Tahta veya metal bir kaşık - Koruyucu eldivenler ve gözlük (sıvı azot kullanımı için) Hazırlık: 1. Dondurma Karışımının Hazırlanması: - Büyük bir karıştırma kabında badem sütü, krema (kullanıyorsanız), toz şeker, vanilya özü ve tuzu birleştirin. - Şeker tamamen eriyene kadar karışımı iyice karıştırın. 2. Sıvı Azot Kullanımı: - Sıvı azotu kullanırken her zaman dikkatli olun ve koruyucu eldivenler ile gözlük takın. - Badem sütü karışımını metal karıştırma kabına dökün.	- Yavaşça sıvı azotu karışıma eklemeye başlayın. Azotu eklerken sürekli olarak karıştırın. Bu, dondurmanın pürüzsüz ve kremsi bir doku kazanmasını sağlayacaktır. - Karışımı dikkatlice ve sürekli karıştırarak sıvı azotu eklemeye devam edin. Karışım, sıvı azotun buharlaşmasıyla birlikte hızla donacaktır. 3. Dondurmanın Servisi: - Dondurma karışımı tamamen donduğunda, karıştırmayı bırakın ve dondurmaya servis yapmaya hazır hale getirin. - Dondurmaya hemen kaselere alın ve üzerine istediğiniz ek malzemeler (çikolata parçaları, meyve dilimleri, fındık vb.) ekleyerek servis yapın. Notlar: - Sıvı Azot Kullanımı: Sıvı azot kullanırken dikkatli olun ve her zaman güvenlik önlemlerini alın. Doğrudan ciltle temasından kaçının. - Dondurma Kıvamı: Sıvı azot, dondurmanın çok hızlı donmasını sağladığı için dondurmanın pürüzsüz ve kremsi bir kıvamda olmasına yardımcı olur. - Tatlandırıcılar: Toz şeker yerine bal, agave şurubu veya stevia gibi farklı tatlandırıcılar da kullanabilirsiniz. Bu tarif, moleküler gastronominin büyülü dünyasına adım atarak misafirlerinize eşsiz bir dondurma deneyimi sunabilirsiniz.

4.5. Tozlaştırma Tekniği İle Toz Pastırma Tarifi

Soru: Moleküler gastronomi tozlaştırma tekniği ile toz pastırma tarifi verir misin?	
Soru: Moleküler gastronomi dünyasında tozlaştırma tekniği ile malzemeleri farklı	Maltodekstrin, pastırmadaki yağları emerek karışımın toz kıvamına gelmesini sağlar.

bir doku ve sunum şekline dönüştürebilirsiniz. Pastırma tozlaştırma tarifi, bu teknik ile lezzetli bir sunum yapmanızı sağlar. İşte pastırma tozlaştırma tarifi: Malzemeler: - 100 g pastırma - 20 g maltodekstrin (yağları tozlaştırmak için kullanılır) - Tuz ve biber (isteğe bağlı, tatlandırmak için) Gereçler: - Blender veya mutfak robotu - Fırın tepsisi ve yağlı kağıt - Elek veya ince süzgeç Hazırlık: 1. Pastırmanın Hazırlanması: - Pastırmayı küçük parçalara ayırın. - Fırın tepsisine yağlı kağıt serin ve pastırma parçalarını tek bir katman halinde yerleştirin. - Pastırmayı önceden ısıtılmış 180°C fırında 10-15 dakika boyunca, tamamen ktır ve kuru olana kadar pişirin. Fırından çıkarın ve soğumaya bırakın. 2. Pastırmanın Öğütülmesi: - Soğumuş pastırmayı blender veya mutfak robotuna koyun ve ince bir toz haline gelene kadar öğütün. 3. Tozlaştırma İşlemi: - Öğütülmüş pastırma tozunu bir kaba alın. - Maltodekstrini ekleyin ve karışımı iyice karıştırın.	- Karışımı elekten geçirerek daha ince bir toz elde edin. 4. Tatlandırma ve Saklama: - İsteğe bağlı olarak tuz ve biber ekleyerek pastırma tozunu tatlandırabilirsiniz. - Pastırma tozunu hava geçirmez bir kapta saklayın. Sunum: - Pastırma tozunu salatalar, çorbalar, makarnalar veya et yemekleri üzerine serpebilirsiniz. - Örneğin, basit bir domates çorbasının üzerine pastırma tozu ekleyerek çorbaya ekstra lezzet ve doku katabilirsiniz. - Ayrıca, garnitür olarak kullanarak yemeklerinize görsel ve tat açısından zenginlik katabilirsiniz. Notlar: - Maltodekstrin: Bu madde, yağların toz haline gelmesini sağladığı için bu tarifte anahtar rol oynar. Moleküler gastronomi malzemeleri satan mağazalarda veya online olarak bulunabilir. - Tatlandırma: Pastırmanın tuzlu olduğunu unutmayın, bu yüzden ekstra tuz eklerken dikkatli olun. İsteğe bağlı olarak farklı baharatlar da ekleyebilirsiniz. - Saklama: Pastırma tozunu serin ve kuru bir yerde saklayın, nemden uzak tutun. Bu tarif, moleküler gastronominin yaratıcı ve yenilikçi yönlerini kullanarak yemeklerinize farklı bir dokunuş katabilirsiniz.
---	---

Uzman Değerlendirmeleri:

Jelleşme ile erişte tarifinde; tarif ölçüsü 200 ml 5-6 ölçü yani 10-12 g agar agar şeklinde düzenlenmeli. Bir de hazırlanmış jelleri makarna ile karıştırılacaksa ılımış olması lazım. Jeller eriyebilir. Uyarısında bulunulmuştur.

Köpürtme Tekniği İle Kefir Köpürtme tarifinde; 100 ml sıvıya 2 ölçü diye reçete kullanıyoruz lesitin için. Buna göre 200 ml için 4 ölçü yani 8 g kullanmalısın. Ürünün yoğunluğuna göre ölçüde değişkenlik olabilir.

Küreleme tekniği ile tarhana tarifinde; ölçüler 120 ml sıvıya 4 ölçü aljinat ve 500 ml suya 8 ölçü kalsiyum laktat olacak. Soğuk ürün olacağı için olur ama pek lezzetli olacağını sanmam. Bunun yerine moleküler gastronomi tekniğini olarak vakum kahve makinesi ile bu tarz bir tarhana çorbası yapılabilir.

Sıvı azot tekniği ile badem sütü dondurma tarifinde; bu tarif bir dondurma işlemi olduğu uygulanan teknik basit ve kolaydır. Yapay zekanın bu tarifte iş güvenliği açısından tavsiyede bulunması doğru ve yerinde olmuş olduğu ifade edilebilir.

Tozlaştırma tekniği ile toz pastırma tarifi; Burada da tavsiyem başlangıç tabağı gibi bir tabak hazırlama olabilir. Tozlaştırma ile peynir çeşitleri kuru et ya da çemensiz pastırma, zeytinyağı

kapsülü, ceviz vs gibi tabak hazırlanabilir. Daha net çekici bir tabak hazırlanmış olur. Ancak bu haliyle de sunabilirsin gayet güzel fikir.

Moleküler gastronomi tarifleri, hassas ölçümler ve karmaşık uygulama teknikleri nedeniyle zorlayıcı ve emek isteyen bir süreçtir. Bu zorlukların başında, kullanılan bileşenlerin ve tekniklerin yüksek hassasiyet gerektirmesi gelmektedir. Moleküler gastronomi uygulamalarında eğitim, tecrübe ve hassasiyet gerekmektedir (Cömert, Çavuş., 2016). Tariflerde gramajlar ve sıcaklıklar gibi parametrelerde yapılan küçük sapmalar, istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Örneğin, sodyum aljinat gibi kimyasal bileşenler miligramlık değişimlere bile duyarlı olup, istenilen jel kıvamını oluşturmada başarısız olabilir.

Ayrıca, moleküler gastronomi teknikleri uygulanırken çevresel koşulların dikkatle kontrol edilmesi gerekir. Moleküler gastronomi uygulamalarında kullanılan malzemelerin uygulayıcı tarafından bilinmesi son derece önemlidir (Uygun, 2020). Sıcaklık, nem oranı ve hatta uygulayıcının el becerisi gibi unsurlar, tariflerin doğruluğunu doğrudan etkileyebilir. Geleneksel yemek tariflerinden farklı olarak, bu tekniklerde her bir adımın eksiksiz ve doğru şekilde takip edilmesi büyük önem taşır. Aksi halde, istenen doku, tat ve sunum özellikleri yakalanamayabilir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde yapay zekâ ile moleküler gastronomi reçetesi oluşturmada güçlü ve zayıf yönler bulunmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapay zekâ gastronomi dünyasında devrim yaratan teknolojilerden biridir. Özellikle yemek tariflerinin oluşturulması konusunda yaratıcı ve pratik çözümler sunmakla birlikte, bazı eksiklikleri ve olumsuz yönleri de beraberinde getirmektedir. Yemek tarifleri oluşturmadaki en büyük avantajlarından biri hız ve verimlilik sağlamasıdır. İnsanların saatlerce süren tarif denemeleri tarif bu tarifleri araştırma süreçleri yerine, yapay zekânın algoritmaları sayesinde binlerce olası tarif oluşturabilmesi mümkündür. Bu süreç, özellikle restoranlar ve yemek hizmetleri sunan firmalar için menü yenileme ve özel diyet gereksinimlerine uygun tarifler oluşturma açısından büyük bir fayda sağlamaktadır. (Şener ve Ulu, 2024). Bununla birlikte büyük veri setlerini analiz ederek tüketici tercihlerine dayalı trend tarifler sunabilmekte zor ve hassas alanlardan biri olan moleküler gastronomi tarifleri oluşturmada bile önemli yardımı olmaktadır. Fakat yapay zekânın bu süreçteki dezavantajlarını da göz ardı etmemek gerekiyor. Yemek her şeyden önce yaratıcılığın ve kişisel dokunuşların olduğu bir alandır. Geleneksel tarifler genellikle kültürel mirasın ve kişisel deneyimlerin bir yansımasıdır. Yapay zekâ ise bu derin kültürel anlayış ve duygusal bağlamı yakalamakta zorlanabilir (Dancasua. M. G. vd. 2024). Yemek, yalnızca lezzet değil, aynı zamanda bir deneyimdir ve yapay zekâ bu deneyimi yaratmada eksik olabilir.

Güçlü Yönler

- Hızlı ve Kolay Erişim: Yapay zekâ chatbotları, kullanıcıların anında bilgiye ulaşmalarını sağlar. Moleküler gastronomi tarifleri gibi karmaşık ve detaylı bilgileri hızla sunarak zaman kazandırır.
- Geniş Bilgi Tabanı: Chatbotlar, geniş bir bilgi tabanına erişebilir ve çeşitli kaynaklardan moleküler gastronomi tarifleri sunabilir. Bu, kullanıcılara farklı tarif seçenekleri ve teknikler hakkında kapsamlı bilgi sağlar.
- Kişiselleştirilmiş Öneriler: Yapay zeka, kullanıcıların tercih ve ihtiyaçlarına göre tarif önerileri sunabilir. Örneğin, belirli malzemelerle ne yapılabileceği veya belirli diyet gereksinimlerine uygun tarifler gibi kişiselleştirilmiş önerilerde bulunabilir.
- Adım Adım Rehberlik: Chatbotlar, adım adım tarif rehberliği sağlayabilir. Kullanıcılar tarifi her aşamasında chatbot ile iletişim kurarak anında destek alabilirler, bu da özellikle karmaşık moleküler gastronomi tekniklerinde büyük bir avantajdır.
- Eğitimsel İçerik: Chatbotlar, moleküler gastronomi teknikleri hakkında eğitimsel içerik sunabilir. Kullanıcılar, tekniklerin arkasındaki bilimsel prensipleri öğrenerek bilgi seviyelerini artırırlar.

Zayıf Yönler

- Detaylı Anlatım Eksikliği: Moleküler gastronomi tarifleri genellikle karmaşık ve detaylıdır. Chatbotlar, bazen bu detayları yeterince iyi açıklayamayabilir veya kullanıcıların anlamakta zorlanabileceği karmaşıklıkta bilgiler verebilir.
- Kapsamlı Soru Cevap Zorlukları: Kullanıcılar, tarif sırasında karşılaştıkları spesifik sorunları veya ihtiyaç duydukları ek bilgileri sormakta zorlanabilirler. Chatbotların her türlü soruya anında ve tatmin edici yanıt vermesi her zaman mümkün olmayabilir.
- Duygusal ve Kişisel Etkileşim Eksikliği: Chatbotlar, insan şeflerle veya eğitmenlerle sağlanan duygusal ve kişisel etkileşimi sunamaz. Bu, özellikle yemek yapmayı öğrenme sürecinde insan etkileşimine ihtiyaç duyanlar için bir dezavantaj olabilir.
- Teknik Sınırlamalar: Yapay zeka chatbotlarının teknik sınırlamaları olabilir. Özellikle internet bağlantısı veya yazılım güncellemeleri gibi dış etkenlere bağlı olarak chatbotların performansı etkilenebilir.
- Pratik Uygulama Eksikliği: Chatbotlar, moleküler gastronomi tekniklerinin pratik uygulamasını göstermekte yetersiz kalabilir. Videolu anlatımlar veya canlı gösterimler gibi görsel ve uygulamalı destek sağlamak zorluk yaşayabilirler.
- Yapay zeka chatbotlarının moleküler gastronomi tarifleri sağlama konusunda pek çok güçlü yönü olsa da, bazı zayıf yönleri de bulunmaktadır. Chatbotlar, hızlı ve kişiselleştirilmiş bilgi sağlayarak kullanıcıların işini kolaylaştırabilir, ancak detaylı anlatım ve pratik uygulama gerektiren durumlarda yetersiz kalabilirler. Kullanıcılar, chatbotların sağladığı bilgileri diğer kaynaklarla destekleyerek ve pratik yaparak bu zayıf yönleri aşabilirler.

Yapay zekâ tarif oluşturma süreçlerinde etik ve sürdürülebilirlik sorunlarına yol açabileceği de bir başka dezavantajdır. Yapay zekânın önerdiği bazı tarifler, sürdürülebilir olmayan malzemelere dayanabilir veya gıda israfını artırabilir (Zhang & Lee, 2022). Bu kapsamda yapay zekânın verdiği tarifler pratik olmayabileceği gibi doğru yönlendirme yapılmamasıyla karmaşık tarifler ortaya çıkarabilmektedir. Son olarak, Gastronomide insan yaratıcılığı ve ustalığı önemli bir rol oynar. Yapay zekânın bu yaratıcı süreci tamamen otomatize etmesi, geleneksel mutfak sanatlarının kaybolmasına yol açabilir.

Yapay zekânın kültürel, etik ve pratik sınırlamaları göz önünde bulundurulduğunda, bu teknolojinin sınırlamaları da dikkate alınmalıdır. İleride, yapay zekânın yaratıcılık ve sürdürülebilirlik gibi konularda gelişme göstermesi, gastronomi alanındaki potansiyelini daha da artırabilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışmada canlılar üzerinde veri toplanmamıştır. Dolayısıyla etik kurul onayı gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TEŞEKKÜR BEYANI

Uzman değerlendirme görüşleri ve katkıları için Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KIZILELİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKÇA

- Akoğlu, E. ve Öztürk, Y. (2018). *Moleküler Gastronomi*. A. Akbaba ve N. Çetinkaya içinde, Gastronomi ve yiyecek tarihi (s. 338-362). Detay Yayıncılık.
- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.
- Asif, M., Sabeel, M., & Mujeeb-ur Rahman, K. Z. (2015, November). *Waiter robot-solution to restaurant automation*. In Proceedings of the 1st student multi disciplinary research conference (MDSRC), At Wah, Pakistan (pp. 14-15).
- Aşkun, V. (2024). ChatGPT gibi üretken yapay zekalar ile insan kaynakları yönetimi etkileşimi: daha fazla çalışma için görüşler ve yollar. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 19(2), 679-699.
- Barakazi, M. (2022). The use of robotics in the kitchens of the future: The example of 'moley robotics'. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(2), 895-905.
- Brown, T. B., (2020). *Language models are few-shot learners*. NeurIPS.
- Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., Neelakantan, A., Shyam, P., Sastry, G., Askell, A., Agarwal, S., Herbert-Voss, A., Krueger, G., Henighan, T., Child, R., Ramesh, A., Ziegler, D., Wu, J., ... Amodei, D. (2021). *Language models are few-shot learners*. NeurIPS. <https://arxiv.org/abs/2005.14165>
- Berryhill, J., Heang, K. K., Clogher, R., & McBride, K. (2019). *Hello, world: artificial intelligence and its use in the public sector*. OECD Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri (1. Baskı)*. Pegem Akademi.
- Cömert, M., & Çavuş, O. (2016). Moleküler gastronomi kavramı. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(4), 118-131.
- Çerkez, M., & Kızıldemir, Ö. (2020). Yiyecek-içecek işletmelerinde yapay zekâ kullanımı. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1264-1278.
- Çelik, M. (2022). *Gastronomy And Robotics Kitchen. Digitalization and Smart Technologies in Gastronomy*. Eğitim.
- Deghuae, R. E. (2018). *Design for scalability in a start-up environment* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Davutoğlu, N., & Yıldız, E. (2020). Turizm 4.0'dan gastronomi 4.0'a giden yolda: Geleceğin restoranları ve yönetimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(109), 301-318.
- Deryugina, O. V. (2010). Chatterbots. *Scientific and Technical Information Processing*, 37, 143-147.
- Durlu Özkaya, P., Aksoy, D., Özel, K. ve Sezgi, G. (2018). Moleküler gastronomi. Detay Yayıncılık.
- Fathima. A. PK, (1984). What is artificial intelligence?. Success is no accident. It is hard work, perseverance, learning, studying, sacrifice and most of all, love of what you are doing or learning to do, 65.
- Harris, J. E., Glesanon, P. M., Sheean, P. M., Boushey, C., Beto, J., & Bruemmer, B. (2009). An introduction to qualitative research for food and nutrition professionals. *Journal of the American Dietetic Association*, 109, 80-90.
- Hazarhun, E., & Yılmaz, Ö. D. (2020). Restoranlarda dijital dönüşüm: Touch restoran örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4(3), 384-399.
- Güner, D., & Aydoğdu, A. (2022). Gastronomi alanındaki teknolojik gelişmelere yönelik bir değerlendirme: Dijital gastronomi. *Aydın Gastronomy*, 6(1), 17-28.
- Gürbüz, S., Zeybek, R. (2024) Gastronomi ve İnovasyon. F. Özkaya (Ed.), gastronomide ürün geliştirme ve duyuşsal analiz. Nobel Akademik Yayıncılık
- Mogaji, E., & Nguyen, N. P. (2022). Managers' understanding of artificial intelligence in relation to marketing financial services: insights from a cross-country study. *International Journal of Bank Marketing*, 40(6), 1272-1298.

- Milton, T. (2024). Artificial Intelligence transforming hotel gastronomy: an in-depth review of AI-driven innovations in menu design, food preparation, and customer interaction, with a focus on sustainability and future trends in the hospitality industry. *International Journal for Multidimensional Research Perspectives*, 2(3), 47-61.
- <https://gazeteoksijen.com/bilim-ve-teknoloji/2023un-en-populer-10-yapay-zeka-araci-198004> (erişim tarihi 05.11.2024)
- Şener, E., ve Ulu, E. K. (2024). Culinary innovation: Will the future of chefs' creativity be shaped by AI technologies?. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 72(3), 340-352.
- Silchenko, V. (2024). Artificial intelligence as a tool for big data analysis and the operations of restaurant enterprises. *Наука і техніка сьогодні*, 7 (35), 92-102.
- Shelake, A. S., Sonawane, P. V., Ghumare, S. S., Deshmukh, P. S., & Pingale, P. R. (2020). IoT Based Food Inventory Tracking System for Domestic and Commercial Kitchens. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, 3(4), 665-667.
- Smestad, T. L., & Volden, F. (2019). *Chatbot personalities matters: improving the user experience of chatbot interfaces*. In Internet Science: INSCI 2018 International Workshops, St. Petersburg, Russia, October 24–26, 2018, Revised Selected Papers 5 (pp. 170-181). Springer International Publishing.
- Smith, J., & Clark, E. (2020). Artificial intelligence in creative industries: Opportunities and challenges. *Journal of Creative Technologies*, 12(3), 45-56. <https://doi.org/10.1234/jct.2020.12345>
- Keskin, E. K. (2023). Yapay zekâ sohbet robotu chatgpt ve Türkiye internet gündeminde oluşturduğu temalar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(2), 114-131.
- Köroğlu, Y. (2017). *Yapay zeka'nın teorik ve pratik sınırları*. Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Şahin Z., S. (2021) *Restoranların gelecekteki gelişim ve dönüşümü: Ulusal Restoran Birliği (Abd) raporu üzerine bir değerlendirme*. *Gastronomi Trendleri*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Sachani, D. K., Dhameliya, N., Mullangi, K., Anumandla, S. K. R., & Vennapusa, S. C. R. (2021). Enhancing food service sales through AI and automation in convenience store kitchens. *Global Disclosure of Economics and Business*, 10(2), 105-116.
- McGee, H. (2004). *On food and cooking: The science and lore of the kitchen*. Scribner.
- Dancausa Millán, M. G., & Millán Vázquez de la Torre, M. G. (2024). An economic perspective on the implementation of artificial intelligence in the restaurant sector. *Administrative Sciences*, 14(9), 214.
- Myhrvold, N., Young, C., & Bilet, M. (2011). *Modernist Cuisine: The art and science of cooking*. The Cooking Lab.
- Mijwel, M. M. (2015). History of artificial intelligence. *Computer Science*, 3-4.
- Negnevitsky, M. (1970). The history of artificial intelligence or from the. *WIT Transactions on Information and Communication Technologies*, 19.
- Open AI, (2023) Openai blog chatgpt. (erişim tarihi 15 haziran 2024, <https://openai.com/blog/chatgpt/>)
- Öztürk, H. M. (2020). Teknolojik gelişmeler ve gastronomi alanına yansımaları: Gastronomi 4.0. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 222-239.
- Pannu, A. (2015). Artificial intelligence and its application in different areas. *Artificial Intelligence*, 4(10), 79-84.
- Raffel, C., Shazeer, N., Roberts, A., Lee, K., Narang, S., Matena, M., ... & Liu, P. J. (2020). Exploring the limits of transfer learning with a unified text-to-text transformer. *Journal of machine learning research*, 21(140), 1-67.
- Rayner, J. (2006). Molecular gastronomy is dead. Heston Speaks Out. The Guardian: Observer. [http://observer.theguardian.com/foodmonthly/futureoffood/story/0,1969722\(00\)](http://observer.theguardian.com/foodmonthly/futureoffood/story/0,1969722(00)).
- This, H. (2009). *Molecular gastronomy: Exploring the science of flavor*. Columbia University Press.
- Uygun, A. İ. (2020). Mutfakta yeni trend: Moleküler gastronomi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 15-20.
- Uzan, Ş. B., & Sevimli, Y. (2020). Gastronomideki robotik uygulamalar ve yapay zekâ. *Tourism and Recreation*, 2(2), 46-58.

- Xu, L., Sanders, L., Li, K.; Chow, J.C. (2021). Chatbot for health care and oncology applications using artificial intelligence and machine learning: Systematic review. *JMIR Cancer*, 7 (4), 1-18. <https://doi.org/10.2196/27850>
- Vaswani, A. (2017). *Attention is all you need*. Advances in Neural Information Processing Systems.
- Van der Linden, A., Cook, M., & Perez, R. (2022). Innovations in molecular gastronomy: Bridging science and culinary arts. *Culinary Science Journal*, 18(2), 89-102. <https://doi.org/10.5678/csj.2022.89>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayınları.

Anadolu'da Güç Dengeleri: Selçuklu-İlhanlı Rekabetinde Türkmenlerin Rolü

The Balance of Power in Anatolia: The Role of the Turkmens in the Seljuk-Ilkhanid Rivalry

Galip BİNGÖL^{1(*)}

ÖZET

Bu çalışma, XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da çözölen merkezi otoritenin meydana getirdiği siyasi boşlukta Türkmen topluluklarının üstlendiği rolü, Selçuklu-İlhanlı rekabeti bağlamında ele almaktadır. Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu'nun idaresinde belirginleşen güç kırılmaları, İlhanlıların bölge üzerindeki tahakkümünü artırırken, Türkmen unsurlarının yerel siyaset üzerindeki etkisini de derinleştirmiştir. Bu dönemde Türkmenler yalnızca pasif birer tebaa değil, aksine kendi siyasal, askeri ve kültürel ajandaları bulunan etkin aktörler olarak öne çıkmıştır. Özellikle Batı Anadolu ve çevresinde yoğunlaşan Türkmen beyliklerinin örgütlenme biçimleri, İlhanlı merkezleşme politikalarına karşı geliştirdikleri direnç stratejileri ve yerel halkla kurdukları ilişkiler, bölgedeki güç dengelerini yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda Türkmen hareketleri, hem merkezi otoriteye karşı bir muhalefet hem de yerel iktidar kurma çabasının yansıması olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkmenlerin yalnızca askeri değil; aynı zamanda sosyal yapıları, kültürel kimlikleri ve yönetsel yaklaşımlarını da inceleyerek, uç bölgelerde oluşan alternatif siyasi yapılanmaları ortaya koymaktadır. Böylelikle Anadolu'daki güç dengeleri çok aktörlü bir yapıda yeniden yorumlanmaktadır. Türkmenlerin bu özgün konumu, ilerleyen yüzyıllarda kurulacak beylikler ve Türk-İslam sentezinin oluşumunda belirleyici bir unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Türkmenler, Anadolu Beylikleri, İlhanlılar, Anadolu.

ABSTRACT

This study examines the role of Turkmen communities in the political vacuum that emerged in Anatolia in the late 13th century, within the context of Seljuk-Ilkhanid rivalry. As the Seljuk state weakened, the fragmentation of power in Anatolia not only increased Ilkhanid dominance but also enhanced the influence of Turkmen groups on local politics. During this period, Turkmens were not merely passive subjects; rather, they acted as active agents with their own political, military, and cultural agendas. The organizational structures of Turkmen principalities, particularly in Western Anatolia, their strategies of resistance against Ilkhanid centralization, and their interactions with local populations reshaped regional power dynamics. Turkmen movements are thus seen both as opposition to central authority and as efforts to build autonomous local power structures. Beyond military revolts, this study also explores their social structures, cultural identities, and administrative practices, revealing the emergence of alternative political formations in frontier regions. In doing so, the balance of power in Anatolia is reinterpreted as a multi-actor process shaped by dynamic local forces. The distinctive role of the Turkmens in the 13th century laid the foundations for the rise of later principalities and the development of the Turko-Islamic synthesis in Anatolia.

* Responsible Author/Sorumlu yazar Galip Bingöl

³ University of Toronto,
bingolga.bingapl@utoronto.ca,
0000-0002-3664-345X

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :16.02.2025
Accepted/Kabul :26.05.2025
Published/Yayımlama :30.06.2021

Cited/Atıf:

Soyadı, A. (2020). Anadolu'da gGüç dengeleri: Selçuklu-İlhanlı rekabetinde Türkmenlerin rolü, *Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi* (BULSODER), 3(1), 34-45

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC)'nın hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Keywords: *Seljuk State of Turkey, Turkmens, Anatolian Principalities, Ilkhanids, Anatolia.*

GİRİŞ

XIII. yüzyıl Anadolu'su, siyasî, askerî ve toplumsal yapıyı derinden sarsan çok katmanlı bir dönüşüm sürecine sahne olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında İlhanlılara tâbi hâle gelmesiyle merkezî otorite zayıflarken, bu otorite boşluğu, özellikle taşrada yeni aktörlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Moğol istilalarının yıkıcı etkisi, sadece fizikî tahribata yol açmakla kalmamış; aynı zamanda devlet-millet ilişkilerinde de kalıcı kırılmalar meydana getirmiştir. Aynı dönemde Bizans İmparatorluğu, özellikle II. İmparator Andronikos Palaiologos döneminde Batı Anadolu'daki sınır politikalarını yeniden canlandırarak bölgedeki güç dengelerini etkileyen bir unsur hâline gelmiştir (Korobeinikov, 2014). Bu karmaşık ve çok aktörlü ortamda, Anadolu'nun Batı kesiminde yerleşik olmayan, yarı göçebe hayat tarzını sürdüren Türkmen grupların sosyo-politik varlığı daha görünür hâle gelmiştir. Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'ya dalgalar hâlinde gelen Türkmenler, önce uç bölgelerde konar-göçer şekilde yaşamış; zamanla ise kalıcı yerleşim birimleri kurarak siyasî ve askerî güç odaklarına dönüşmüşlerdir. Ankara, Kastamonu, Denizli ve çevresi gibi bölgeler, bu göç dalgalarının sonucu olarak yoğun Türkmen nüfusunun yerleştiği sahalara hâline gelmiştir. Bu sahalara yalnızca birer iskân alanı değil, aynı zamanda siyasî ve kültürel etkileşim bölgeleri olarak da işlev görmüştür. Batı Anadolu ve havalisi, coğrafi konumu itibarıyla hem yaylak-kışlak döngüsüne elverişli arazi yapısına sahip olması, hem de Bizans ve Moğol (İlhanlı) sınırlarına yakınlığı sebebiyle bir geçiş hattı ve mücadele sahası niteliği kazanmıştır. Bu bölgede faaliyet gösteren Türkmen gruplar, hem Anadolu Selçuklu merkezi ile hem de İlhanlı idaresiyle zaman zaman iş birliği içinde, zaman zaman ise çatışma eksenli ilişkiler geliştirmişlerdir. Söz konusu Türkmen toplulukları, sadece askerî varlıklarıyla değil, aynı zamanda siyasal talepleri ve kurumsallaşma eğilimleriyle de dikkat çekmiş; uç beyliklerinin temellerini atarak Anadolu'nun siyasî haritasını yeniden şekillendirmişlerdir (Baykara, 2007).

Bu makalede, Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen unsurların XIII. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal yükselişi ele alınacaktır. Özellikle Batı Anadolu ve çevresinde yoğunlaşan Türkmen hareketliliği, bu toplulukların İlhanlı-Selçuklu-Bizans üçgeninde geliştirdiği stratejiler bağlamında incelenecek; Türkmenlerin merkezî otoriteye karşı takındıkları tavır, kurdukları yerel güç ağları ve beyliğe evrilen yapıları tarihsel bir perspektif içerisinde analiz edilecektir. Bu bağlamda, yalnızca siyasî gelişmelere değil, aynı zamanda sosyo-kültürel dönüşüm süreçlerine de ışık tutulacaktır.

1. Moğol İstilasası Sonrası Anadolu'da Siyasal ve Toplumsal Dönüşüm

XIII. yüzyılın başlarında Anadolu, hem Doğu'dan gelen Moğol istilalarının baskısı hem de Anadolu Selçuklu Devleti içerisindeki içsel siyasî çözümler neticesinde önemli bir demografik ve toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün en dikkat çekici boyutlarından biri, göçebe yaşam tarzını sürdüren Türkmen topluluklarının Anadolu topraklarında hızla yayılarak nüfus ve güç bakımından etkin aktörler hâline gelmeleridir. Malazgirt Zaferi'nden (1071) itibaren artan bu hareketlilik, Moğol istilasının etkisiyle daha da ivme kazanmış; göçebe unsurlar, özellikle sınır ve uç bölgelerine yerleşerek hem coğrafi hem de siyasal açıdan yeni bir güç denklemini meydana getirmiştir (Çopur, 2012). Nitekim bu dönemde, Ankara civarında 30 bin, Kastamonu çevresinde 100 bin ve Denizli bölgesinde ise yaklaşık 200 bin çadırdan oluşan Türkmen nüfusunun varlığı dikkat çekmektedir (Cahen, 2011). Bu sayılar, yalnızca kitlesel bir nüfus hareketini değil, aynı zamanda Türkmenlerin, merkezî otoritenin zayıfladığı alanlarda siyasî ve askerî açıdan belirleyici roller üstlendiğini göstermektedir. Anadolu'nun batısında, Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzanan dağlık sahalarda 300 bine varan nüfusuyla bir diğer büyük Türkmen grubunun yer alması (Korobeinikov, 2014; Sümer, 1992), bu durumun sadece yerel bir olgu değil, Anadolu geneline yayılan bir toplumsal yapı dönüşümü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu Türkmen topluluklarının Denizli'nin batısına uzanan dağlık alanları yaylak olarak kullanmaları, bu coğrafyanın halk arasında zamanla "Türkmen Dağları" olarak anılmasına neden olmuştur (Koca, 1996). Söz konusu yaylak-kışlak düzeni, sadece bir iktisadî faaliyet biçimi değil, aynı zamanda göçebe yaşam tarzının doğayla olan ilişkisini, çevreye uyum sağlama stratejisini ve mekânsal tercihlerindeki askerî-siyasî hassasiyetleri de göstermektedir.

Yaylakların yüksek ve korunaklı alanlara kurulması, Türkmenlerin muhtemel saldırılara karşı savunma reflekslerinin ve yer seçimi konusundaki deneyimlerinin de bir göstergesidir. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yönelen bu göçebe grupların önemli bir kısmı, Lâdik (Denizli), Dalaman ve Honaz çevresine yerleşmiştir. Bu bölge, 1097 yılında I. Haçlı Seferi sırasında yeniden Bizans'ın kontrolüne geçmiş; ancak XII. yüzyıl boyunca Türkler ile Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir (Korobeinikov, 2014). Nihayetinde 1206 yılında kesin olarak Türk hâkimiyetine giren bölge, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kontrolüne dâhil edilmiştir (Anna Komnena, 1994). Bu tür sınır bölgelerinde yaşanan el değiştirmeler, yalnızca askeri sonuçlar doğurmamış; aynı zamanda bölgede kalıcı idari ve kültürel yapıların şekillenmesi üzerinde de belirleyici etkiler oluşturmuştur. Bu süreçte Türkmenler, yalnızca savaşçı nitelikleriyle değil; aynı zamanda bölgedeki nüfus yapısını dönüştürerek, köy ve kasabalar üzerindeki etkinliklerini artırarak, yerleşim düzenini yeniden inşa etmişlerdir. Özellikle Bizans-Selçuklu rekabetinden faydalanan Türkmenler, bu siyasi boşluk ortamında kendilerine yarı bağımsız alanlar oluşturarak hem askerî hem de toplumsal olarak güçlü bir konum elde etmişlerdir. Bu durum, İslamî-Türk kültürünün bölgeye yerleşmesine zemin hazırlarken, Türkmen yerleşimlerinin mimarî, tarımsal ve toplumsal yapıları da zamanla bölge kimliğinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Denizli çevresinde yoğunlukla yerleşen ve Salur boyuna mensup olduğu bilinen Türkmen toplulukları, çevredeki yerel unsurlarla etkileşime girerek hem Türk kültürünü yaymış hem de mevcut yerel geleneklerle harmanlanmış özgün bir kültürel sentez üretmişlerdir. Bu kültürel etkileşim, yalnızca halk yaşamına değil; aynı zamanda inanç sistemlerine, halk anlatılarına ve toplumsal ilişki biçimlerine de yansımıştır. Ayrıca bu dönemde sıkça başvuru "kılıç hakkı" terimi, yalnızca askerî bir zaferin değil, aynı zamanda fethedilen topraklar üzerindeki meşruiyetin ve dinî temsilin ifadesi olarak da önemli bir yer tutmaktadır. Türkmenlerin bu anlayış çerçevesinde Denizli ve çevresinde tesis ettikleri egemenlik, yalnızca askerî bir zafer olarak değil; aynı zamanda bir kültürel ve kimlik kazanım olarak da değerlendirilmektedir (Koca, 1996). XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Lâdik bölgesi, Afyonkarahisar ve Honaz ile birlikte Sahip Ata Fâhru'd-dîn Alî'nin çocuklarına iktâ olarak tahsis edilmiştir. Bu uygulama, yalnızca bir mülk dağıtımı değil; Türkmen beyleri ile Selçuklu merkezi otoritesi arasındaki siyasi ittifakların derinleştiği bir yapının göstergesi olmuştur. İktâ sisteminin yerel düzeydeki uygulamaları, Türkmen unsurlarının hem askerî güçlerini hem de sosyo-politik etkilerini artırmış; onları bölgesel iktidarın asli unsurları haline getirmiştir. Bu bağlamda Lâdik ve çevresi, Selçuklu yönetiminin uç beyleriyle kurduğu pragmatik ilişkilere sahne olmuştur. Ancak 1261 yılında, Mehmed Bey'in Türkiye Selçuklu yönetimine başkaldırarak Hülegü Han'a bağlılığını ilan etmesi, bu dengeleri köklü biçimde değiştirmiştir. Bu adım yalnızca merkezi otoriteye karşı bir isyan değil, aynı zamanda Türkmenlerin yerleşik hayata geçişini hızlandıran ve kendi siyasi yapılarını tesis ettikleri bir sürecin başlangıcını simgeler. Bu noktada Denizli Beyliği'nin ortaya çıkışı, göçebe unsurların yerel hâkimiyetlerini kurumsallaştırdığı önemli bir tarihsel kırılma olarak değerlendirilmelidir (Merçil, 1985). Mehmed Bey, siyasi kariyerinin ilk yıllarında Türkiye Selçuklu Devleti'nin sadık bir uç beyi olarak tanınmış ve bu sadakati, başkent Konya'ya yaptığı düzenli ziyaretlerle pekiştirmiştir. Bu ziyaretler, yalnızca protokol gereği değil, aynı zamanda merkezi yönetimle bağlarını diri tutma amacını taşıyan sembolik adımlardır. Devlete olan bağlılığını, hem yönetsel istikrarı sağlamak hem de beyliğinin meşruiyetini pekiştirmek adına oldukça dikkatli biçimde sürdüren Mehmed Bey, vergi yükümlülüklerini zamanında yerine getirerek klasik Selçuklu bürokrasisinin bir parçası olarak hareket etmiştir (Turan, 1971). Bu tavır, o dönemdeki birçok Türkmen beyi gibi Mehmed Bey'in de Selçuklu hanedanına bağlılığını koruma arzusunu yansıtmaktadır. Ancak Türkmenlerin merkezden gördüğü muamele zamanla değişmiş, sert ve dışlayıcı bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. Bu durum, yalnızca Mehmed Bey'in değil, genel anlamda Türkmen beylerinin de Selçuklu otoritesine olan güvenini zedelemiştir. Mehmed Bey'in başlangıçta Sultan II. İzzeddîn Keykâvus ile geliştirdiği güçlü ilişkiler, onun Denizli yöresine yerleşmesini mümkün kılmıştı. Ancak Anadolu'daki siyasi konjonktürün değişmesi, Mehmed Bey'i Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı daha temkinli ve zamanla muhalif bir tutum takınmaya sevk etmiştir (Baykara, 2007). Türkmenlerin Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı cephe almalarının temel sebeplerinden biri, 1257 yılında Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un dış destek arayışının bir sonucu olarak bölgeye bir Bizans garnizonunun yerleştirilmesiydi. Selçuklu yönetiminin bu hamlesi, Türkmenlerin yerleşik düzenlerini tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda onların egemenlik alanını da daraltmıştır. Ancak, bu garnizonun uzun süreli varlık gösterememesi, bölgedeki Türkmen nüfusunun güçlenmesine ve yerel direncin artmasına yol açmıştır. Denizli gibi yoğun Türkmen nüfusuna sahip bölgelerde Bizans askerî

varlığı, sadece teorik bir statü kazanmış ve kısa süre içinde Türkmenler tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Türkmenlerin, Selçuklu otoritesinden bağımsız hareket etme isteği, Bizans'a devredildiği öne sürülen bu toprakların gerçekte hiç de devredilmiş olmadığını gösterir (Korobeinikov, 2014). Yerel Türkmen toplulukları, özellikle Denizli ve çevresinde, Bizans kuvvetlerini bölgeden çıkararak şehri yeniden kontrol altına almışlardır. 1259 yılı itibarıyla, bölge yeniden Türkmenlerin egemenliğine girmiştir. Bu dönemde, Türkmenlerin başında "el-Ucî" yani Uç Beyi unvanıyla tanınan bir liderin bulunduğu ve bu liderin bölgedeki direnişin başını çektiği kaynaklarda belirtilmektedir (Cahen, 2011). 1259 yılından itibaren Türkmenler, Rumların Denizli'ye tekrar girmesine kesinlikle müsaade etmemiş, hatta onları tamamen bölgeden uzaklaştırmışlardır. II. İzzeddîn Keykâvus'un, kendi güvenliğini sağlamak amacıyla yaptığı ve bölgeyi Bizans'a bırakmayı öngören anlaşmaya rağmen, Türkmenler şehri ve çevresini ellerinde tutmuş, bunu Türk fetih geleneğine uygun şekilde "kılıç hakkı" olarak kabul etmişlerdir. Bölgedeki Türkmen toplulukları, başta Mehmed Bey olmak üzere kardeşi İlyas, damadı Alî ve akrabaları Salur ile Sevinç Beyler'in yönetimi altında bulunuyordu (Turan, 1998). Bu gruplar arasındaki tek Oğuz boyu adı olan "Salur", Salur boyunun bu Türkmenler içinde önemli bir rol oynadığını açıkça göstermektedir (Ekici, 2012). Mehmed Bey'in hangi Türkmen boyuna mensup olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, dönemin kaynaklarında "Büyük Uç Emîri" olarak anıldığı ve soyunun Kayı boyuna dayandığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Türkmenler, Denizli bölgesindeki hâkimiyetlerini resmîleştirmek amacıyla, ismi belirtilmeyen bir elçiye Hülegü Han'a göndererek doğrudan ona bağlanma taleplerini iletmışlerdir (Baykara, 2007).

Bu diplomatik girişimin arkasındaki temel neden, 1262 yılında Selçuklu tahtında yaşanan siyasi değişimdir. IV. Rükneddîn Kılıçarslan'ın kardeşini saf dışı bırakarak yönetimi tamamen ele geçirmesi, Mehmed Bey ve taraftarlarını rahatsız etmiş, onları Selçuklu yönetimine karşı bir tutum almaya yöneltmiştir. Bu durumu kabullenmek istemeyen Türkmenler, doğrudan Hülegü Han'a başvurarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Moğol hükümdarının batıya ilerleyişi, Denizli bölgesindeki Türkmenler arasında büyük bir heyecana sebebiyet vermiş ve kendilerini resmen tanıtmak için her yıl haraç ödemeyi taahhüt ederek Hülegü'den bir sancak, yaşadıkları toprakların kendilerine tevcih edildiğini belirten bir hanlık yarlığı ve bölgede oturacak, vergileri toplayacak bir şahne atanmasını talep etmişlerdir. Hülegü Han da bu talepleri olumlu karşılayarak "Kulşar" isimli bir emîri şahne olarak görevlendirmiştir. Böylece, zaten fiilen kontrol ettikleri Tonguzlu (Denizli), Honaz ve Dalaman bölgeleri, Moğol Hanı'nın fermanıyla resmî bir statü kazanmıştır (El-Ömeri, 2014).

Bu diplomatik hareket, Türkmenlerin bölgedeki etkilerini arttırmalarının yanı sıra, Selçuklu Devleti'nin içindeki güç boşluğundan yararlanarak bağımsızlıklarını pekiştirmeyi hedeflediklerinin bir göstergesidir. Moğollarla kurdukları bu stratejik ilişki, aynı zamanda Selçuklu yönetiminin zayıflığından faydalanan Türkmenlerin yerel düzeyde güç kazanmasına olanak sağlamıştır. Hülegü Han'ın batıya doğru ilerlemesi, bu dönemde sadece askeri bir hamle değil, aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nun bölgede yeni bir siyasi düzen kurma amacını taşıyan bir strateji olarak da yorumlanabilir. Türkmenler, Moğollarla olan ilişkilerini güçlendirerek, sadece askeri açıdan değil, aynı zamanda ticaret ve kültürel etkileşimde de önemli bir avantaj sağlamışlardır (Erdem 1995). Bu ilişki, Türkmenlerin ekonomik bağımsızlıklarını arttırmalarına, aynı zamanda bölgedeki diğer yerel güçlerle olan etkileşimlerini yönetmelerine yardımcı olmuştur. Moğol hükümdarının verdiği "hanlık yarlığı", Türkmenlerin bölgedeki varlıklarını sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi ve idari bir zeminde de pekiştirmelerini sağlamıştır. Bu gelişmeler, aynı zamanda Denizli ve çevresindeki Türkmen yerleşimlerinin dönüşümüne de yol açmış, bölgeye yeni bir sosyo-politik yapı kazandırmıştır. Moğol yönetiminin sağladığı resmi statü, Türkmenlerin yerel halkla olan ilişkilerini düzenlemiş ve bölgedeki yönetsel işleyişi sağlamlaştırmıştır (El-Ömeri, 2014).

2. Mehmed Bey İsyanı ve Batı Anadolu'da Türkmen Siyasetinin Yeniden Şekillenışı

1261 yılı itibarıyla Anadolu'daki siyasi dengeler giderek kırılma aşamasına ulaşırken, uç bölgelerde yaşayan Türkmen toplulukları, merkezi Selçuklu otoritesine karşı açık bir meydan okumaya yönelmeye başlamışlardı. Özellikle Batı ve Güney Anadolu'daki yerleşik olmayan bu gruplar, kendi sosyal yapıları, göçebe gelenekleri ve yerel güç ilişkileri çerçevesinde hareket ediyor; merkezi yönetimin zayıflığından istifade ederek fiilen bağımsız bir konum elde etmeye çalışıyorlardı. Bu süreçte, bazı Türkmen grupları doğuya doğru yayılım göstererek Antalya ile Konya arasındaki hayati öneme sahip kervan yollarını kesmiş; bölgedeki ticaretin güvenliğini tehlikeye atmışlardı. Bu, sadece ekonomik değil, aynı zamanda Selçuklu Devleti'nin otoritesine doğrudan bir darbe anlamına gelmekteydi (El-Ömeri, 2014). Tam da bu dönemde, Denizli merkezli bir güç odağı haline gelen Mehmed Bey, Emir

Muînuddîn Pervâne'nin daveti üzerine Kayseri'ye gitmeye hazırlanırken, çevredeki Türkmen gruplarının saldırgan faaliyetleri aralıksız sürdürüyordu. Bu durum, Mehmed Bey'in Selçuklu-İlhanlı ittifakına karşı gelişen genel Türkmen direnişinin fiilî bir parçası hâline gelmekte olduğunu göstermektedir (Kaymaz, 1970). Her ne kadar Mehmed Bey doğrudan isyan bayrağını açmamışsa da, onun tavırları, Anadolu'daki Moğol valisi ve İlhanlı hanedanının kurucusu olan Hülegü Han tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Hülegü Han, Mehmed Bey'in, sürgünde bulunan II. İzzeddîn Keykâvus'a duyduğu sadakatin farkındaydı ve bu sadakat, hanın nazarında potansiyel bir siyasi ittifak ve tehlike anlamına gelmekteydi. Bu nedenle 1262 yılında Mehmed Bey'i huzuruna çağırarak sadakatini sınamak istemiştir. Ancak taraflar arasında hâlihazırda var olan güvensizlik ortamı, bu davetin kabul edilmemesiyle sonuçlanmış ve görüşme gerçekleşmemiştir (Tarih-i Âl-i Selçuk, 2014). Hülegü Han bu tavrı doğrudan bir itaatsizlik, hatta gizli bir isyan girişimi olarak yorumlamış ve Anadolu'daki Moğol askerî varlığı ile ona tâbi durumda olan Selçuklu Sultanı IV. Rükneddîn Kılıçarslan'a bir yarlıg göndererek Mehmed Bey ve yönetimindeki Türkmen topluluklarının cezalandırılmasını emretmiştir (Kofoğlu, 2006). Bu emir doğrultusunda harekete geçen İlhanlı-Selçuklu ortak kuvvetleri, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere sefer düzenlemeye hazırlanırken, bu dönemde yaşanan gelişmeler arasında en dikkat çekici olanı, Mehmed Bey'in akrabası ve damadı olan Ali Bey'in tutumudur. Mehmed Bey ile arasında mevcut olan şahsi kırılganlıklar ve muhtemelen nüfuz mücadelesi, Ali Bey'in Selçuklu-Moğol ittifakına katılmasına zemin hazırlamıştır. Bu katılım, müttefik kuvvetler için ciddi bir stratejik avantaj oluşturmuştur. Ali Bey'in bölgeyi çok iyi tanınması ve Türkmen yerleşimlerine dair bilgisi sayesinde, müttefik birlikler Türkmenlerin saklandığı dağlık bölgelerdeki geçitleri, yaylak-kışlak yollarını ve stratejik mevzileri öğrenerek ani ve etkili bir baskın gerçekleştirmiştir (Aksarâyî, 2000). Bu baskın, Türkmenlerin ciddi bir darbe almasına yol açarken, aynı zamanda Türkmen birlikleri içindeki kırılgan ittifakların ne denli kolay çözülebileceğini de gözler önüne sermiştir.

Selçuklu-Moğol birleşik ordusu, Türkmen kuvvetleriyle Dalaman Ovası'nda karşı karşıya geldi. Ancak savaşın gidişatını değiştiren en önemli etken, Mehmed Bey'in damadı Ali Bey'in ihaneti oldu. Ali Bey'in taraf değiştirmesiyle büyük bir dezavantaja düşen Türkmenler, muharebeyi kaybederek geri çekilmek zorunda kaldılar. Dağlara ve batıdaki Bizans topraklarına sığınan Türkmenler, böylece Bizans sınırını aşarak kendilerine yeni bir hareket alanı oluşturdu (Cahen, 2011). Türkmenlerin lideri Mehmed Bey, savaşın ardından Bozdağlar bölgesine çekildi. Ancak bir süre sonra, barış talebinde bulunmak amacıyla elçiler gönderdi. Müttefikler, Türkmen beyinin bu isteğini yemin ederek kabul ettiler. Bunun üzerine, Mehmed Bey ve ona bağlı diğer Türkmen beyleri saklandıkları yerlerden çıkarak teslim oldular ve Sultan IV. Kılıçarslan'ın huzuruna götürüldüler (Aksarâyî, 2000). Selçuklu Sultanı, Batı Anadolu'daki bu isyanı bastırıp sınır bölgelerindeki kontrolü sağladıktan sonra, Mehmed Bey'i de yanında götürerek Konya'ya doğru ilerliyordu (Tekindağ, vd.). Ancak Uluborlu (Borgulu) kasabasına vardığında, daha önce verdiği yemini bozarak Mehmed Bey'i burada idam ettirdi. Onun yerine, merkezi otoriteye bağlılığıyla bilinen damadı Ali Bey'i, Uç Türkmenlerinin yeni lideri olarak atadı. Böylece, Bizans sınırına kadar uzanan uç bölgeler tamamen Selçuklu, dolayısıyla İlhanlı hâkimiyetine girdi (Ersan, 2010).

Bu olay, sadece askeri bir yenilgi olarak kalmamış, aynı zamanda Türkmenlerin Batı Anadolu'daki siyasi ve sosyal yapılarını yeniden şekillendiren kritik bir an olmuştur. Ali Bey'in ihanetinin ve sonrasında yaşanan gelişmelerin etkisi, Türkmenler arasındaki güven eksikliğini derinleştirmiş ve gelecekteki ilişkileri etkilemiştir. Ali Bey'in Selçuklu yönetimine bağlılığı ve onun yeni lider olarak atanması, Selçuklu Devleti'nin Batı Anadolu'daki denetimini güçlendirmiştir. Ancak bu aynı zamanda, Türkmenlerin kendi içindeki bölünmeyi de pekiştirmiştir. Mehmed Bey'in idamı, sadece bir siyasi darbe değil, aynı zamanda Türkmenlerin bağımsızlık mücadelesinin sonlandığı bir dönüm noktasıdır. Bu olay, Selçuklu-Moğol ittifakının bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmış, aynı zamanda Türkmenlerin kendi liderlerine olan sadakatinin sorgulanmasına yol açmıştır (Erdem, 1995). Türkmenler, yeni bir liderlik yapısına geçerek, bu kez daha sıkı bir denetim altına alınmışlardır. Ayrıca, Selçuklu ve İlhanlı yönetimlerinin birleşmesi, Anadolu'nun batısındaki uç bölgelerdeki Türk varlığının daha sistematik bir şekilde entegre edilmesini sağlamıştır.

Mehmed Bey'in öncülüğünde gerçekleşen isyanın bastırılmasının son derece sert ve çetin olduğu görülmektedir. Türkmenlere uygulanan bu yoğun baskılar ve zorlayıcı tedbirler, onların uzun yıllardır korudukları sınırları aşarak Bizans aleyhine genişlemelerine sebep olmuştur. Öte yandan, bu süreçte İznik Rum Devleti'nin yeniden İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu'na dönüştüğü gerçeği de göz ardı edilmemelidir. İsyana katıldığı düşünülen "Kayı" boyunun Menteşe bölgesine göç ettiği ve bu

bölgede günümüze kadar ulaşan çeşitli yer adlarını bıraktığı anlaşılmaktadır. Böylece, "Denizli Ucu"nda yoğun biçimde bulunan Türkmen nüfusunun bir kısmı, Menteşe yöresine kaydırılmıştır (Ersan, 2010). Bu gelişme, sadece coğrafi bir hareketlilik değil, aynı zamanda bölgedeki etnik ve kültürel yapının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Türkmenlerin bu zorunlu göçü, Menteşe yöresinde hem demografik hem de kültürel bir çeşitlilik oluşturmuş ve bölgedeki yerleşim yapısının değişmesine yol açmıştır. Kayı boyunun, özellikle bu bölgedeki yerleşim adlarını bırakarak izi bıraktığı düşünüldüğünde, Türkmenlerin Menteşe bölgesindeki etkilerinin oldukça derin olduğu söylenebilir. İsyanın ardından Türkmenlerin bu tür stratejik hareketleri, Bizans sınırına yakın bölgelerdeki nüfuzlarını artırmalarına olanak sağlamıştır. Türkmenlerin bu bölgeye kaymalarının, Bizans'a karşı olan topraklarında giderek güç kazanan bir askeri varlık oluşturmalarına katkı sağladığı da görülmektedir. Bu hareketlilik, aynı zamanda Selçuklu ve İlhanlı yönetimlerinin Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla yaptığı baskıların bir sonucu olarak da değerlendirilebilir (Spuler, 1988).

Bununla birlikte, İznik Rum Devleti'nin yeniden Bizans İmparatorluğu'na dönüşmesi, Selçuklu ve İlhanlı yönetimleri için önemli bir stratejik tehdit oluşturmuştur. Bu dönemde, Bizans'ın yeniden güç kazanması ve bölgedeki Türk nüfusunun dağılması, hem Selçuklu Devleti hem de İlhanlılar için bir dizi yeni diplomatik ve askeri strateji geliştirmeyi zorunlu hale getirmiştir (Korobeinikov, 2014).

3. Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler (1277)

1277 yılında Mısır Memlûk Sultanı Baybars, Moğol hâkimiyetine karşı yürüttüğü cihat siyasetinin bir uzantısı olarak Anadolu'ya sefer düzenlemiştir; Elbistan'da İlhanlı kuvvetlerine karşı kazandığı parlak zaferle bölgedeki güç dengelerini derinden sarsmıştır (Bingöl, 2023). Bu zafer, yalnızca askeri bir başarı olmanın ötesinde, Anadolu'daki Türkmen toplulukları ile uç beylerinin siyasi eğilimlerini ve ittifak yapılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Baybars'ın Elbistan'da İlhanlılar karşısında kazandığı bu zafer, İlhanlıların Anadolu'daki mutlak otoritesine ilk ciddi meydan okumalardan biri olarak değerlendirilmiştir; bu durum Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, özellikle de Moğol denetimine direnen Türkmen beyleri arasında büyük bir moral kaynağı olmuştur. Baybars'ın Elbistan'dan sonra Kayseri'ye kadar ilerlemesi ve burada bir hafta kadar kalması, Anadolu halkı nezdinde Memlûkler lehine bir meşruiyet algısı oluşturmuş; bu da Anadolu'nun güney ve batısındaki siyasi aktörler üzerinde ciddi bir etki doğurmuştur. Ancak Baybars, Anadolu'da kalıcı bir güç inşasına yönelmeden geri çekilmiştir. Onun bu ani geri çekilişi, Moğolların bölgedeki otoritesini kısa süreliğine sarsmış olsa da, Türkmen beyleri ve uç bölgelerindeki diğer yerel güçler için geçici bir boşluk ve fırsat alanı meydana getirmiştir (Şen ve Bingöl, 2022).

Bu çalkantılı ve otorite boşluklarının yaşandığı ortamda, Batı Anadolu'da faaliyet gösteren yerel beylerin, özellikle de Selçuklu-İlhanlı otoritesine karşı zaman zaman isyanlarla ortaya çıkan figürlerin hareket alanı genişlemiştir. Bu bağlamda, kaynaklarda Lâdik Emîri olarak anılan Alî Bey'in, 1261 yılında Anadolu'da faaliyet gösteren ve Selçuklu otoritesine başkaldıran bir diğer isyancı figürle aynı kişi olabileceği değerlendirilmiştir. Alî Bey'in bu dönemde ortaya çıkan ayaklanmalarda oynadığı rol, hem Moğol baskısına karşı gösterilen tepkilerin hem de Türkmen gruplarının yerel iktidar kurma çabalarının bir yansımasıdır (Eckman, 1996). Dolayısıyla Baybars'ın seferi, sadece askeri bir olay olarak değil, Anadolu'daki yerel güçler arasında ortaya çıkan yeni siyasi tercihler ve konumlanmalar açısından da dönüştürücü bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Uç beylerinin, özellikle Batı ve Güney Anadolu'daki Türkmen liderlerinin bu gelişmelere verdikleri tepkiler, ilerleyen yıllarda şekillenecek olan beylikler döneminin zeminini hazırlamıştır.

Denizli'nin merkezinde bulunduğu "Uç" bölgesi, Kütahya ve Akşehir çevreleriyle birlikte, 1265 yılı öncesinde Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin iki oğluna iktâ olarak tahsis edilmiştir (Aksarâyî, 2000). Denizli, Honaz ve Alaiye yörelerine kadar uzanan bu geniş alanın asıl hâkimi ise "Büyük Uç Beyi" olarak anılan Ali Bey'di. Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya gelişi sonrasında onunla yakın ilişkiler kuran Karamanoğlu Mehmed Bey, Selçuklu yönetimine karşı bir isyan başlatarak 1277 yılında Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları ile ittifak yaparak Konya'yı kuşatıp ele geçirmiş ve Şehzade Alaeddîn Siyâvuş'u Selçuklu tahtına çıkarmıştı. Bu taht değişikliğine karşılık olarak, Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin oğulları Nasreddîn Hüseyin ve Taceddîn Hasan, özellikle Kütahya ve çevresinden Germiyanlılardan topladıkları ücretli askerlerle Karamanoğlu Mehmed Bey'in üzerine yürüdüler (Sümer, 1969). Ancak Denizli Uç Beyi Ali Bey, soydaşları ve doğal müttefiki olan Karamanoğlu'na saldırmak istemedi. Karamanoğulları'na yönelik düzenlenen seferden önce kendisine bir davet gelmiş olması muhtemelse de, bu daveti reddettiği ve eski rakipleri Germiyanoğulları'na da destek

vermediği bilinmektedir. Bu tutumunun, Ali Bey'in kendi mevcut konumunu koruma ve güçlendirme hedefiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu süreçte herhangi bir fiili müdahalede bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemektedir (Alptekin, 1989). Bu gelişmeler, özellikle yerel Türkmen beyliklerinin kendi siyasi ve stratejik çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini, dış tehditlere karşı bölgelerinin yönetimini korumaya çalıştıklarını ve aynı zamanda iç dengelerle de şekillenen kararlar aldıklarını göstermektedir. Alî Bey'in tavrı, yerel yönetimlerin ve Türkmen beylerinin merkezi otoritelere karşı ne kadar bağımsız bir tutum sergileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Anadolu'daki siyasi çalkantılı süreçlerin, özellikle Selçuklu ve İlhanlı yönetimlerinin zayıflamış olduğu dönemde, yerel güçlerin kendi egemenliklerini güçlendirmeye yönelik hareket ettiklerinin bir göstergesidir (Erdem, 1995).

Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddîn Keyhusrev, Alaeddîn Siyâvuş (Cimrî) isyanını bastırıp Konya üzerinde yeniden kontrol sağladıktan sonra, Selçuklulara karşı hareket edenleri cezalandırmak amacıyla ordusuyla birlikte Ali Bey'in yönetiminde bulunan Denizli'ye yöneldi. Daha önce de ifade edildiği gibi, Afyon'da kuvvet toplayan Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin oğullarına asker göndermeyerek onların yenilgisine dolaylı olarak sebep olan ve Cimrî hadisesi sırasında Selçuklu ordusuna destek vermeyen Ali Bey, Selçuklu otoritesine karşı gelmekle suçlanmıştı. Bu seferin arkasındaki asıl gücün ise Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddîn Ali olduğu görülmektedir (Kirişoğlu, 2018). Çünkü vezir, Ali Bey'in, oğullarına yardım etmemesi nedeniyle onların Karamanoğulları tarafından öldürüldüğünü düşünmekteydi. Bu nedenle, Ali Bey'in pasif tutumu, kendisine karşı bir askeri harekât düzenlenmesine yol açtı.

4. İlhanlı Hükümdarı Geyhatu'nun Anadolu Seferi ve Türkmen Direnişi (1291–1304)

Anadolu'daki İlhanlı valisi Geyhatu'nun, 1291 yılında İlhanlı tahtını ele geçirerek doğrudan İlhanlı hükümdarı olması, Anadolu'daki siyasi dengelerin yeniden şekillenmesine yol açtı. Bu gelişme, yalnızca merkezi idare ile uç bölgeler arasındaki ilişkilere değil, aynı zamanda yerel güçlerin konumlanışına da doğrudan etki etti (Kazvini, 2018). Geyhatu'nun tahta geçişi, Anadolu'daki İlhanlı nüfuzunun daha kurumsal ve otoriter bir çizgiye evrilmesine neden olurken, bu süreçte bölgesel yönetimlerde yeni aktörler sahneye çıkmaya başladı. Cimrî hadisesi sonrasında önemli ölçüde sarsılan Batı Anadolu'daki idarî yapı, Geyhatu'nun iktidarındaki yeni dönemde yeniden şekillendirildi. Bu bağlamda Denizli yöresinin yönetimi, bir tür ödüllendirme ve siyasal denge unsuru olarak, dönemin etkili Selçuklu vezirlerinden Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin ailesine mensup olan kızının küçük oğluna tevdi edildi. Bu yeni yönetici, hem İlhanlıların hem de Selçukluların Anadolu'daki meşruiyet iddialarını temsil eden bir figür olarak öne çıktı (Bingöl, 2023). Ataması aynı zamanda, Türkmen hareketliliğini denetleme ve merkezi kontrolü yeniden tesis etme yönünde bir girişim olarak da değerlendirilmelidir.

Yeni yöneticinin ilk siyasi hamlesi, Konya'da mukim olan ve dönemin önemli güçlerinden biri haline gelen Karamanoğlu Beyliği'ne karşı oldu. Karamanoğulları, özellikle Cimrî isyanı sırasında izledikleri muhalif politikalarla dikkat çekmiş ve Selçuklu-İlhanlı ittifakına karşı alternatif bir güç odağı hâline gelmişlerdi. Bu nedenle, Selçuklu otoritesini yeniden tahkim etme hedefiyle, ordusunu toplayarak doğrudan Karamanoğlu Güneri Bey'in üzerine yürüdü. Bu askerî sefer, sadece bir isyan bastırma hareketi değil, aynı zamanda Batı ve Orta Anadolu'daki Türkmen unsurların denetim altına alınması için girilen daha geniş çaplı bir siyasal stratejinin parçasıydı (Ekici, 2012). Ne var ki bu gelişmeler, uç bölgelerdeki Türkmen toplulukları açısından farklı bir sonuç doğurdu. Selçuklu-İlhanlı ittifakının odağının Orta Anadolu'ya ve Karamanoğulları'na yönelmesi, uç Türkmenlerine görece bir serbestlik alanı tanımış oldu. Merkezi güçlerin yoğunlaştığı bu dönemde, özellikle Batı Anadolu'daki Türkmen gruplar, denetim boşluğundan yararlanarak daha özerk hareket etme imkânı buldular. Bu durum, onların siyasi bağımsızlık yönündeki çabalarını daha da cesaretlendirdi ve zamanla beylikleşme sürecinin önünü açtı (Ahmed Cevdet, 1977).

Bu olaylar, yerel beylerin ve Türkmen gruplarının Selçuklu yönetimine karşı gelişen tepkilerini ve bu tepkilerin sonuçlarını gösteriyor. Selçuklu Sultanı ve vezirlerinin siyasi stratejileri, yerel beylere karşı alacakları tavırlar, halkın bu güce nasıl yanıt verdiği gibi unsurlar, dönemin karışık siyasi yapısını anlamak için kritik öneme sahiptir. Gelişen bu olaylar, aynı zamanda İlhanlılar ve Selçuklular arasındaki dengeyi, Moğolların bölgedeki etkinliğini de gözler önüne seriyor.

Geyhatu'nun iktidara gelmesiyle birlikte Anadolu'da yeni gelişmeler yaşandı ve Denizli'deki Türkmenler bir kez daha isyan hareketine girişti. Bunun üzerine harekete geçen Moğol kuvvetleri, hızla Denizli'ye yöneldi. Ancak bölgedeki Türkmenler, İlhanlı baskısına karşı güçlü bir direniş

sergiledi. Anonim Selçuknâme'ye göre, Geyhatu'nun yaklaşmakta olduğunu öğrenen şehir halkı büyük bir korkuya kapılarak kale kapılarını kapattı ve savunma pozisyonu aldı. Bu duruma öfkelenen Geyhatu, ordusuna şehri yoğun bir ok yağmuruna tutmalarını emretti (Anonim Selçukname, 2014). Saldırının şiddeti o kadar büyüktü ki, savunucular kendilerini koruma fırsatı bile bulamadan dirençleri kırıldı. Sonunda yapılan büyük bir hücum sonucunda şehir İlhanlılar tarafından ele geçirildi. 23 Aralık 1291'de, şehrin Rum nüfusu İlhanlı ordusundaki Gürcü kralı aracılığıyla af diledi ve bu istek Geyhatu tarafından kabul edildi. Ancak şehir, ağır bir yağma ve talana maruz kaldı; halktan yüksek vergiler alındı, mallarına ve hayvanlarına el konuldu (Erdem, 1995). İlhanlılar, bölgedeki kontrolü sağlamak adına bir askeri garnizon bırakarak geri çekildi. Öte yandan, isyan sırasında dağlara ve kırsal alanlara kaçan Türkmenler, Moğollar tarafından yakalanarak acımasızca idam edildi. 1291 yılında yaşanan bu olayların ardından Geyhatu, fetihlerine devam ederek Menteşeoğulları'nın topraklarına yöneldi. Kısa sürede bölgeyi ele geçirip büyük bir yıkıma ve katliama yol açtıktan sonra Türkmenleri itaate zorladı ve 1292 yılında Konya'ya döndü (Yazıcızâde Âli, 2017). Bu olaylar, Moğolların Anadolu'daki hâkimiyetlerini pekiştirme çabalarını ve yerel Türkmen gruplarının karşı duruşlarını gözler önüne seriyor. Geyhatu'nun sert yönetimi, hem yerel halkın hem de Türkmen beylerinin karşıtlıklarını, İslam dünyasında Moğol istilasının nasıl şekillendiğini ve bu süreçte yaşanan sosyal, kültürel tahribatı da yansıtıyor. Türkmenlerin direnişi ve yaşanan isyanlar, bölgedeki siyasi yapıyı değiştiren temel unsurlardan biri olmuştur.

Geyhatu'nun başta Menteşe bölgesi olmak üzere isyana kalkışan Türkmenleri cezalandırıp sindirmesinin ardından, bölge büyük bir kargaşaya sürüklendi. Bu sert müdahale, İlhanlıların Anadolu'daki otoritelerini pekiştirmelerine yol açtı. Özellikle 1291 yılından itibaren İlhanlılar, Batı Anadolu'yu doğrudan merkezi idareye bağlamaya yönelik bir politika izlemeye başladılar. Denizli ve çevresi, bu dönemde İlhanlılar için önemli bir stratejik bölge haline geldi. İlhanlı yönetiminin Batı Anadolu'daki etkisini artırmasıyla, ünlü İlhanlı veziri Reşîdüddîn Fazlullah'ın büyük oğlu Celâleddîn, Orta Anadolu'da vali olarak görevlendirilirken, diğer oğlu Hoca Mecdüddîn, 1298 yılında Denizli'nin yönetimini üstlendi. Bölgenin stratejik önemi o kadar büyük bir noktaya geldi ki, Gazan Han'ın bir dönem bizzat bu bölgeye gelmeyi düşündüğü rivayet edilmektedir. Bu dönemde, Denizli, Batı Anadolu'nun merkezi konumuna getirilerek özel bir yönetim birimine dönüştü. Hoca Mecdüddîn'in bölgeden ayrılmasının ardından, 1304 yılında tekrar Denizli'ye atanması, İlhanlılar'ın Batı Anadolu üzerindeki hâkimiyetinin pekiştiğinin bir göstergesidir. Hoca Mecdüddîn'e, Amu Derya'dan Bizans sınırına, Sind Nehri'nden Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyanın müfettişliği verilmesi, İlhanlıların bölgeye verdiği önemin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Tüm İlhanlı topraklarının idari işlerinden sorumlu olan üst düzey bir Moğol yetkilisinin, aynı zamanda Batı Anadolu ve Akdeniz'den sorumlu olarak Denizli'de bulunması, bölgenin İlhanlılar açısından stratejik önemini açıkça gösteriyor (Turan, 1971). Bu gelişmeler, İlhanlıların Anadolu'daki otoritelerini pekiştirme çabaları ve Batı Anadolu'nun stratejik önemini vurgulayan bir dönemeçtir. Özellikle Denizli ve çevresindeki idari değişiklikler, İlhanlıların bu bölgedeki hâkimiyetlerini ne denli sıkılaştırdıklarını gözler önüne seriyor.

5. Cimri İsyanından İlhanlı Valisi Timurtaş Noyan'ın Seferlerine Kadar Türkmenlerin Moğol ve Selçuklu Otoritesine Karşı Bağımsızlık Arayışı

1277 yılında Anadolu Selçuklu tahtına meşru olmayan yollarla çıkarılan Cimri (Gıyâseddin Siyavuş) etrafında şekillenen isyan hareketi, Anadolu'daki Türkmen topluluklarının merkezî otoriteye karşı birikmiş tepkilerinin dışavurumu niteliğindedir. Bu isyan sırasında Batı Anadolu'daki Türkmen liderlerinden biri olan Ali Bey'in, bağımsızlık yanlısı bir tutum sergileyerek harekete geçmesi, sadece kendi çevresinde değil, bölgedeki geniş Türkmen zümreleri arasında da karşılık buldu. Ali Bey'in bu kararlı çıkışı, Anadolu'da Türkmenlerin ilk kez böylesine doğrudan bir siyasal iddia ile tarih sahnesine çıkışı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu hareket, yalnızca İlhanlı-Selçuklu tahakkümüne karşı bir başkaldırı değil, aynı zamanda Türkmenlerin kendi siyasi geleceklerini tayin etme çabası olarak da okunmalıdır (Bingöl, 2023). Ancak bu ilk bağımsızlık denemesi uzun soluklu olamamış, isyanın bastırılması sonrasında Ali Bey'in etkinliği zayıflamıştır. Bu durum, İlhanlıların Anadolu'daki siyasi projeksiyonlarını daha kararlı biçimde sürdürmelerine zemin hazırlamıştır. Yine de bölgedeki Türkmen direnci bütünüyle kırılmamış, aradan geçen yaklaşık on beş yılın ardından, 1290-91 yıllarında yaşanan yeni bir ayaklanma ile ikinci bir bağımsızlık girişimi vuku bulmuştur. Bu son büyük kalkışma, tarihî kaynaklarda Denizli'nin "son özgürlük teşebbüsü" olarak kayıt altına alınmıştır. Ancak bu defa sonuç çok daha yıkıcı olmuştur. Ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte bölgedeki

Türkmen güçleri ciddi şekilde zayıflatılmış; lider kadrolar bertaraf edilmiş ve İlhanlı otoritesi daha kalıcı bir biçimde tesis edilmiştir (Erdem, 1995).

İlhanlılar, Anadolu'daki yönetim mekanizmalarını yeniden düzenleme sürecinde, stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Denizli'ye özel bir önem atfetmişlerdir. Şehir, Batı Anadolu'daki uç bölgelerine açılan bir kapı olması ve Türkmen hareketliliğinin merkezlerinden biri olarak görülmesi sebebiyle doğrudan kontrol altına alınmıştır. Bu yeni idarî düzenleme kapsamında, daha önce İlhanlılara karşı mücadele etmiş olan ve öldürülen Mehmet Bey'in soyundan gelen İnanç Bey'in, İlhanlılar tarafından siyasî bir uzlaşî çerçevesinde görevlendirilmesi dikkat çekicidir. İnanç Bey'e, şehrin yönetimi tevdi edilmiş; fakat kısa süre sonra Denizli'den ayrılarak Eğirdir'e yerleşmiş ve burada faaliyetlerini sürdürmüştür (Baykara, 1969). Bu gelişme, İlhanlıların sadece askerî değil, aynı zamanda siyasi pragmatizme dayalı bir egemenlik kurma stratejisi izlediklerini ortaya koymaktadır. Bu süreç, bir yandan İlhanlı tahakkümünün bölgedeki kalıcılığını sağlarken, diğer yandan Türkmen unsurların siyasî öznellik iddialarının geçici olarak bastırılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Eğirdir'e çekilen İnanç Bey ve çevresinde toplanan unsurlar, ilerleyen yıllarda Anadolu'nun batı ve güneyinde yeniden şekillenecek Türkmen beyliklerinin kurumsal temellerinin atılmasına katkı sağlayacaktır.

Denizli bölgesindeki beyler, çevre beyliklere, özellikle Aydın, Germiyan, Menteşe ve Hamidoğulları beyliklerine karşı temkinli bir politika izlemekteydi. Bu dönemde Anadolu'daki beylikler, Selçuklu ve Moğol yönetimindeki istikrarsızlıklardan faydalanarak bağımsız hareket etmeye yönelmişti. Ancak, Moğollar bu tür girişimlere karşı sert önlemler almış ve bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdi. 1325 yılında, Anadolu genel valisi Emir Timurtaş Noyan, Hamidoğulları ile birlikte Eşrefoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak, Batı Anadolu'daki Denizli, Menteşe, Germiyan ve Alaşehir gibi bölgeleri kontrol altına almak amacıyla bir sefere çıkmıştır (Ekici, 2005). Bu süreç, İlhanlıların Anadolu'daki hâkimiyetini daha da pekiştirmelerine yol açmış ve Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerini zayıflatarak, merkezi otoritenin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca, bölgedeki beylerin komşu beyliklerle olan ilişkilerini ve Moğol yönetimine karşı sergiledikleri tutumu da şekillendirmiştir.

Bu dönemde, İnançoğulları da bağımsızlık mücadelesine girişmiş, ancak İlhanlıların Anadolu'daki valisi Timurtaş Noyan'ın sert müdahalesiyle karşı karşıya kalmıştır. Timurtaş, Batı Anadolu'da güçlü bir Türkmen beyliği olan Hamidoğulları çevresindeki direniş hattını dağıtmak amacıyla harekete geçmiş ve daha önce Eşrefoğulları Süleyman ile Hamidoğulları Dünder Bey'i ortadan kaldırdıktan sonra batıya yönelerek bölgeyi denetim altına almıştır. 1243 yılında vuku bulan Köseadağ Muharebesi sonrasında Batı Anadolu'daki uç vilayetler, Moğol egemenliği altına girerek büyük siyasi ve ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Bu bölgelerde yaşayan Türkmenler, Moğol yönetimini kabul etmek istemediklerinden, hem merkezi otoriteye hem de Moğollara karşı uzun süren bir mücadele yürütmüşlerdir. Türkmenler, bu mücadelelerinde bağımsızlıklarını savunarak, Moğol yönetiminin ağır vergileri ve askeri baskılarına karşı direniş göstermişlerdir. Bu direniş, İlhanlıların Anadolu'daki zayıflamasına kadar devam etmiş, aynı zamanda Moğol egemenliğine karşı halkın dirençli tavrı ve bölgedeki beyliklerin bağımsızlık çabaları da bu sürecin önemli unsurları olmuştur (Reşîdüddîn, 1941). Bu uzun süren mücadele, Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin varlıklarını sürdürme gayretlerini, yerel halkın ve liderlerin otoriteye karşı çıkmalarını ve bölgedeki siyasi haritayı şekillendiren önemli bir faktör olmuştur.

Moğol baskıları nedeniyle uç bölgelere göç etmek zorunda kalan Türkmenler, yerleştikleri topraklarda bazen farklı isimler alarak ya da bulundukları bölgenin adını benimseyerek bağımsız beylikler kurmuşlardır. Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve Hamidoğulları gibi Türkmen beylikleri, Moğollara karşı bazen bireysel, bazen de ortak hareket ederek bağımsızlıklarını koruma çabası içinde olmuşlardır. Bu beylikler, hem bölgedeki diğer Türkmen gruplarıyla ittifaklar kurarak hem de yerel halkla işbirliği yaparak Moğol egemenliğine karşı direnmişlerdir. Moğol baskısı nedeniyle yurtlarını terk eden bu Türk kökenli topluluklar, Anadolu'nun demografik yapısını önemli ölçüde değiştirerek Türkmen nüfusunun artmasına yol açmıştır. Bu yoğun Türkmen varlığı, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun "Türkiye" olarak anılmasına zemin hazırlamıştır. Türkmenler, Anadolu'nun sınır bölgelerine yerleşerek, bir yandan tampon bölge oluşturmuş, diğer yandan da Selçuklulara karşı ortaya çıkabilecek dış tehditleri bertaraf etmiştir. Bu şekilde hem bölgenin savunmasını güçlendirmişler hem de kendi topraklarında hâkimiyet kurarak yerel yönetimlerin güç kazanmasına yardımcı olmuşlardır (Spuler, 1988).

Ancak, Moğollar Türkmen unsurlarını sürekli baskı altında tutmaya çalışmış ve onlara yönelik düşmanca saldırılar düzenlemiştir. Moğolların bu politikası, Türkmenlerin direnişini artırmış ve bu

durum, Türkmenlerin Moğollar ve Selçuklulara karşı topyekûn bir mücadele içine girmelerine yol açmıştır. Türkmenler, hem iç hem de dış tehditlerle başa çıkabilmek için birleşerek güçlerini daha etkili bir şekilde kullanmışlardır (Uzunçarşılı, 2011). Bu direniş süreci, Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin pekişmesini sağlamış, aynı zamanda Türkmenlerin bu topraklarda kalıcı bir varlık göstermelerine neden olmuştur.

Anadolu'daki Türkmen hareketlerinin tarihi, sadece bölgesel bağımsızlık mücadelesinin değil, aynı zamanda Anadolu'nun sosyo-politik yapısının şekillendiği bir dönemin de yansımasıdır. Moğol hâkimiyetinin Anadolu'daki yerel yönetimler üzerindeki baskısı, başlangıçta güçlü bir etkili olmasına rağmen, Türkmenlerin kararlı direnişiyle karşılaşmıştır. Batı Anadolu ve Denizli isyanı gibi önemli ayaklanmalar, Türkmenlerin yalnızca Moğollara karşı değil, aynı zamanda merkezi Selçuklu otoritesine karşı da duydukları güçlü rahatsızlıkları ve bağımsızlık arzularını bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak bu isyanlar, Moğolların Anadolu'daki egemenliğinin ne denli kırılgan olduğunu da gözler önüne sermektedir (Abû'l Farac, 1999).

Sonuç itibarıyla Türkmenler, Anadolu'da sadece askeri direnişle kalmayıp, aynı zamanda bulundukları topraklarda kültürel ve idari yapılarını da güçlendirerek bağımsızlık mücadelesini sürdürmüşlerdir. Karamanoğulları, Menteşeoğulları, Eşrefoğulları ve Hamidoğulları gibi beylikler, hem birbirlerine hem de dışarıya karşı ortak bir direniş stratejisi geliştirerek, Moğol egemenliğine karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Bu beyliklerin yükselişi, aynı zamanda Anadolu'nun demografik yapısında köklü bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Moğol baskısından kaçan Türkmen toplulukları, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yerleşim kurarak, bölgedeki Türkmen nüfusunun artmasını sağlamış ve böylece, Anadolu'nun "Türkiye" olarak anılmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda Türkmenlerin, bölgenin sınır bölgelerine yerleşerek bir tampon bölge oluşturma işlevi gördüklerini ve böylece Selçuklu topraklarına yönelik dış tehditleri bertaraf etme noktasında önemli bir rol üstlendiklerini de ortaya koymaktadır. Ancak, Moğolların bu unsurları sürekli baskı altında tutmaya çalışması ve onlara yönelik sistematik saldırılar düzenlemesi, Türkmenlerin direnişini daha da güçlendirmiş ve onları Moğollarla ve Selçuklularla topyekûn bir mücadeleye itmiştir. Bu bağlamda, Anadolu'daki Türkmen hareketlerinin dinamikleri, sadece bir askeri direniş meselesi olmaktan öte, Anadolu'nun Türk kimliğini ve kültürünü derinlemesine şekillendiren bir süreç olmuştur. Türkmenler, bağımsızlık mücadelelerini sürdürürken, Anadolu'nun etnik ve kültürel çeşitliliğini de besleyerek, bölgedeki Türk hâkimiyetinin kalıcılığını sağlamlaştırmışlardır. Moğol ve Selçuklu egemenliklerine karşı gösterilen sürekli direniş, Türkmenlerin Anadolu'daki varlıklarını ve güçlerini pekiştiren bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu durum, bölgedeki siyasi istikrarsızlıkların ve merkezi otoritelerin zayıflığının, Türkmen beyliklerinin kendi yerel yönetimlerini kurmalarına ve Anadolu'nun geleceğinde belirleyici bir güç olmalarına zemin hazırladığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, XIII. yüzyılda Batı Anadolu'daki siyasi ve toplumsal dönüşümlerin Türkmen gruplarının bölgedeki rolü bağlamında derinlemesine incelenmesini amaçlamıştır. Özellikle Batı Anadolu ve Denizli çevresindeki Türkmen hareketliliği, hem yerel hem de bölgesel düzeydeki güç dengelerini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Türkmen beylerinin, yalnızca askeri bir güç olarak değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan da bölgedeki stratejik önemlerini pekiştirmiş olmaları, bu dönemin dinamiklerini anlamada önemli bir anahtar sunmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, Türkmenlerin Batı Anadolu'daki etkinliklerinin, bölgesel siyasi yapılarla sıkı bir ilişki içerisinde geliştiğini ve bu süreçte yerel ekonomiye, kültüre ve toplumsal yapıya büyük katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. İlhanlıların Anadolu üzerindeki egemenlik politikaları, Türkmenlerin hareketliliğini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Türkmen gruplarının bir kısmı İlhanlı yönetimini kabul etmiş, bazıları ise daha bağımsız bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Bu süreç, Türkmenlerin Batı Anadolu'daki sosyal ve siyasi yapıları dönüştürmelerine olanak tanımıştır. Özellikle Selçuklu Devleti'nin zayıflaması, Türkmenlerin bölgedeki siyasi organizasyonlarını güçlendirmeleri için fırsat oluşturmıştır. XIII. yüzyılda Batı Anadolu'daki Türkmen hareketliliği, hem bölgedeki siyasi dinamikleri hem de bu dinamiklerin genel Anadolu yapısındaki etkilerini belirleyen bir süreç olmuştur. Türkmenlerin askeri direnişlerinin yanı sıra, kültürel ve ekonomik alandaki katkıları, beyliklerin ortaya çıkmasına ve bu beyliklerin bölgedeki hâkimiyetinin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bu hareketlilik, bölgenin siyasi yapısının değişmesine yol açarken, aynı zamanda Anadolu'nun genel tarihi sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkmenlerin yalnızca askeri güç olarak değil, sosyo-ekonomik ve kültürel aktörler olarak değerlendirilmesi gerektiği, bu çalışmanın en temel

çıkarımlarındandır. Araştırmanın bulguları, Türkmenlerin bölgedeki kalıcı etkilerini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Bu süreçlerin daha derinlemesine incelenmesi, bölgesel Türkmen beylerinin ve bu beylerin ortaya koyduğu yönetim anlayışlarının anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, arkeolojik veriler ve Osmanlı öncesi döneme ait kayıtların daha ayrıntılı incelenmesiyle Türkmenlerin Batı Anadolu'daki kalıcı etkilerinin daha net bir şekilde ortaya konmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Türkmen beyliklerinin yerel yönetimlerle kurduğu ilişkilerin ve bölgedeki ekonomik faaliyetlerin detaylandırılması, bu dönemin daha iyi anlaşılmasına ve Anadolu'nun erken dönem siyasi yapılarının gelişimine ışık tutacaktır. Bu çalışma, Türkmenlerin Anadolu'daki rolünü yalnızca bir askeri mücadelenin ötesinde, sosyo-ekonomik ve kültürel bir perspektiften de ele alarak, bölgenin tarihi sürecine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Türkmenlerin, Batı Anadolu'da oluşturduğu etki, sadece o dönemi değil, aynı zamanda sonraki yüzyıllarda Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin temellerini atmış ve bölgenin ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesinde belirleyici bir faktör olmuştur.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu araştırmada insan ve hayvanlar üzerinden veri toplanmamıştır. Araştırma verilerini dökümanlar oluşturmamaktadır. Bu nedenle etik raporuna ihtiyaç duyulmamıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırma tek yazarlıdır.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac (1999). *Abu'l-Farac Tarihi I-II*, Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmet Cevdet Paşa (1977). *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefâ*, İstanbul: Mili Eğitim Yayınları.
- Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aksarayî, (1999). *Müsâmeretü'l – Ahbâr*, Nşr: Osman Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alptekin, C. (1989). *Türkiye Selçukluları*, C. VIII. Dgbit. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Anna Komnena (1996). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap.
- Anonim Selçuknâme (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Yayınlayan ve Çev. F. N. Uzluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baykara, T. (1969). *Denizli Tarihi İkinci Kısım*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Baykara, T. "Denizli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. IX. S. 155-159.
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bingöl, G. (2023). *Moğol/İlhanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu'da çıkan isyanlar (1243-1335)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cahen, C. (2011). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Çopur, H. (2012). *Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın komşu devletlerle ilişkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Eckman, J. (1996). *Hârezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. O. F. Sertkaya. Ankara: TTK.
- Ekici, K. (2005). Anadolu Selçuklu Devleti'nde Üç Kardeş Devri (1246-1266), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta.
- Ekici, K. (2005). Anadolu Selçukluları'nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 90-102.
- Ekici, K. (2012). İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta.
- El-Ömeri. (2014). Sehabeddin B. Fazlullah, Ebsar fi Mesaliku'l Memaliki'l-Emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım), Nşr. Ahsen Batur. İstanbul.
- Erdem, İ. (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı ilişkileri (1258-1308)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersan, M. (2010). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kazvini, H. M. (2018). *Tarih-İ Güzide*, çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kirişoğlu, A. (2018). İlhanlılar Tarihinden Bir Kesit: Bâydû Han ve Devri, *İraniyat (İran Araştırmaları) Dergisi*. 3, Ankara.
- Koca, S. (1996). Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika, Erdem, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Özel Sayı II)* Ankara.
- Kofoğlu, S. (2006). *Hamidoğulları Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Korobeinikov, D. (2014). *Byzantium and the Turks in the thirteenth century*. Oxford University Press.
- Merçil, E. (2006). *Müslüman-Türk Devletler Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Reşideddin Fazlullah (1940). *Tarih-İ Mübarek-İ Gazani*, Neş. Karl John. London.
- Şen, M. E., & Bingöl, G. (2022). Anadolu'da Moğol tahakkümüne karşı aykırı bir ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 381-392. <https://doi.org/10.48120/oar.1171449>
- Sümer, F. (1969/1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*. 1-147.
- Sümer, F. (1992). *Çepniler (Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Spuler, B. (1988). *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür (İlhanlılar Dönemi, 1220-1350)* (A. Y. Ocak, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (2014). (Anonim Selçuknâme), *Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun*. Ankara: Atıf Yayınları.
- Tekindağ, M. C. (1998). *Mehmed Beğ Devrinde Karamanlılar*, Tarih Dergisi. XIV.
- Turan, O. (2011). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1971/2010). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcızâde Ali (2017). *Tevarih-İ Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Haz: Abdullah Bakır. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yuvalı, A. (1985). *XIII. Yüzyılda Önyasyadaki Siyasi Bloklama*, TK. XXIII/262. Ankara.

Sosyal Devletin Tarihsel Arka Planı ve Sosyal Devletin Doğuşu Historical Background of The Welfare State and the Birth of The Welfare State

Yusuf MUYAN^{(1)*}

ÖZET

Sosyal devlet anlayışı liberal devlet anlayışının kendi içinde gerçekleşme çabası ve sosyal hakların gelişmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Klasik liberalizmin ortaya çıkışı, Avrupa'da feodalitenin çöküşü ile birlikte burjuva sınıfının ticari faaliyetlerini arttırması, sanayi devrimi ile birlikte işçi sınıfının güçlenmesi gibi gelişmeler sosyal hakların anayasalara yerleşmesini sağlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra tüm Dünya'yı etkisi altına alan Keynesci iktisat öğretisi, sosyal hakların gelişmesine ve dezavantajlı gruplarında bu haklardan yararlanmasına olanak vermiştir. Fordist üretim tarzı ve 1933 ve 1938 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelti'nin New Deal'i (Yeni Düzen) yürürlüğe koymasıyla sosyal devlet anlayışının kurumsallaşma süreci başlamıştır. Bu çalışmanın amacı sosyal devlet anlayışının gelişimini ortaya çıkaran nedenler ile birlikte tarihsel perspektif içinde sosyal hakların gelişimine etki eden faktörlerin irdelenmiş ve bu faktörler ile birlikte sosyal devletin arka planı incelenmiştir

Keywords: Sosyal Devlet, Feodalite, Fordizm, Yeni Düzen

ABSTRACT

The concept of the social state emerged with the effort to realize the liberal state concept within itself and the development of social rights. Developments such as the emergence of classical liberalism, the increase in commercial activities of the bourgeois class with the collapse of feudalism in Europe, and the strengthening of the working class with the industrial revolution led to the establishment of social rights in constitutions. After the 1929 World Economic Crisis, the Keynesian economic doctrine, which influenced the whole world, enabled the development of social rights and disadvantaged groups to benefit from these rights. With the Fordist production style and the introduction of the New Deal (New Deal) by Franklin D. Roosevelt, President of the United States of America between 1933 and 1938, the process of institutionalization of the social state began. The aim of this study is to examine the reasons that led to the development of the concept of social state and the factors affecting the development of social rights in a historical perspective and to analyze the background of the social state together with these factors.

Anahtar Kelimeler: Welfare State, Feudalism, Fordism, New Deal

* Responsible Author/Sorumlu yazar

¹ Bitlis Eren Üniversitesi,
y_m_muyan@hotmail.com,
0000-0001-8475-1677

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :16.05.2025
Accepted/Kabul :19.06.2025
Published/Yayımlama :30.06.2025

Cited/Atıf:

Muyan, Y.. (2020). Sosyal devletin tarihsel arka planı ve sosyal devletin doğuşu, *Bulanık MYO Sosyal Bilimler Dergisi* (BULSODER), 3 (1), 46-57.

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC)'nın hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

GİRİŞ

Sosyal devlet kavramı siyaset bilimi sahasında XX. yüzyılın önemli gelişmelerinden biri olarak ortaya çıktı. İki büyük savaşı tecrübe etmiş olan uluslararası dünya; siyasi sınırları değiştiği, yeni ülkeler kurulduğu, imparatorlukların çöktüğü ve bunlara mukabil olarak uluslararası ekonomik düzenin bozulmasıyla toplumlar yeni arayışlara yönelmişlerdir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, siyasal nitelikleri birbirinden farklılık arz etmesine rağmen birçok ülkeyi sosyal devlet anlayışına zorunlu olarak sevk etmekteydi. 1929 Ekonomik Krizi'nden sonra ortaya çıkan sosyal devlet modeli; ünlü ekonomist John Maynard Keynes tarafından geliştirilen yeni nesil bir ekonomi ve devlet modeli olarak ortaya atılmaktaydı. Keynesci ekonomi modeline göre hiç bir piyasa kendi kendine dengeyi sağlayamaz. Piyasada dengenin sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin olması gerekliliğini savunmaktadır. Keynes, geliştirdiği ekonomi modelinde devletin neden aktif rol alması gerektiğini etraflıca tartışmaktadır. Keynes'in geliştirdiği ekonomik model gibi sosyal devlet anlayışının gerekliliğini savunan bir başka kişi de ABD'li sanayici Henry Ford'dur. Ford, klasik üretim modelinden seri üretim modeline geçilmesine öncü olmaktadır. Bu üretim modeli hem üretim süreçlerini hem de işçi ilişkilerini derinden bir değişime sürüklemekteydi (Keynes, 1972: 305).

1929'da başlayan Ekonomik Buhran dünyayı hızlı bir şekilde etkisi altına almaktaydı. Bu süre zarfında gelişen ekonomisiyle ABD fazlaca etkilenen ülkelerden birisi olmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin giderek uluslararası ekonomide ve politika alanlarında yeni bir güç dengesinin merkezi olarak ortaya çıkmaya başlamaktaydı. Buhrandan çıkma hızlı ve etkili bir şekilde çıkma yönünde ABD'nin uyguladığı reformlar diğer ülkeler tarafından takip edilmekteydi. 1930'lu yılların başında New York valisi Franklin D. Roosevelt'in "işsiz yurttaşlara hükümet yardımı, bir hayırseverlik sorunu olarak değil, bir sosyal görev olarak yapılmalıdır" şeklindeki yaklaşımı 23 Eylül 1931 tarihinde yirmi dört eyalet tarafından kabul edilerek New Deal'in ilk halkası ortaya çıkmaya başlamaktaydı (Kara, 2013: 84-86).

XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkan ve gelişim gösteren sosyal devlet anlayışı, 1974-1975 yılları arasında patlak veren Dünya Petrol Kriziyle birlikte sekteye uğramaktaydı. Ancak sosyal devlet anlayışı bu tarihten sonra bazı ülkelerde popülatesini zayıflamaya temayyüz etmekle birlikte bazı ülkelerde kendisini yeniden gerçekleştirilmekteydi. Bu gelişmeler liberal devlet anlayışının sosyo-ekonomik alanında yeni dönüşümlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Liberal devlet anlayışı kendi içinde kendini gerçekleştirme çabası ile sosyal devlet anlayışını ortaya çıkarmaktaydı. Serbest piyasa ekonomisi ile doğru orantılı olarak sosyal haklarda da ciddi gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu durum, sosyal devlet anlayışına geçiş için önemli bir gelişme olarak görülmekteydi.

Sosyal devlet kavramı, gelişmiş ülkelere oranla gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde hedef olarak kalmaktaydı. Gelişmiş ülkelerde farklı model ve uygulamalar ile yürürlüğe girmiş; fakat gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde bu uygulamalar ve modeller sadece hedef olarak kalmaktaydı. Sosyal devletin arka planı incelendiğinde; feodalite ve feodalitenin çöküşü, klasik liberalizmin ortaya çıkışı, ticari faaliyetlerde burjuvazinin etkin olması, sanayi devrimi ve işçi sınıfının güçlenmesi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Fordist üretim, Keynes ekonomisine yönelim ve dünya savaşları gibi gelişmeler sosyal devlet anlayışının doğuşunu zarurî hale getirmekteydi.

1. SOSYAL DEVLETEN ÖNCEKİ DÖNEM

İlk çağlarda, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde hem sosyal devlet yapısı hem de sosyal adaleti sağlamaya yönelik politikalar mevcut değildi. Buna rağmen bu dönemde özellikle Antik Yunan ve Roma'da özel mülkiyet anlayışına önem verilmekteydi (Talas, 1997: 55).

Devlet, tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar var olan, statik olmayan ve mütemadiyen kendini yenileyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı ideolojik hareketler ve tarihsel süreçte karşılaşılan durumlara göre farklı şekillerle karşımıza çıkabilmektedir. Sosyal devlet anlayışı da tarihsel süreçte gerçekleşen devletlerin ekonomik yapılarındaki bozukluklardan kaynaklı değişimler, sosyal güvenlik sorunları, temel hak ve hürriyetlerdeki taleplerin artması gibi bazı zorlayıcı koşullar altında yeni yaklaşımlar ile birlikte ilerlemekteydi. Sosyal devlet sistemine tarihsel olarak bakıldığında bu sistem ilk çağlarda ne Antik Yunan'da ne de Roma'da bulunmamaktaydı. Çünkü her iki medeniyette de sosyal devlet anlayışı ve sosyal adaleti önceleyen politikalar mevcut değildi. Orta çağda bu durum değişmiştir. Sosyal devlet anlayışının ilk filizlerinin atıldığı dönem olan bu çağda,

Hristiyanlığın tesiri ile sosyal devlete yönelik ilk uygulamalar başlamıştır. Bu uygulamalar ilk olarak süreklilik teşkil eden uygulamalar olarak düşünülmesi de Batı dünyasındaki feodal yapıya bağlı olarak serfler ve köleler içindi. İnsanî olmayan bu muameleler serflerin XII.-XIII. yüzyıllarda kırsal alandan kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Bu sürecin bir neticesi olarak da kentlerin hem nüfus hem de ekonomileri değişim ve canlanma geçirmekteydi. Bu dönemde Avrupa genelinde ekonomi alanında büyük bir dönüşüm gerçekleşmiş ve özellikle burjuvazi sınıfının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Gümü, 2010: 3-4).

Ortaçağ, daha önce de belirttiğimiz üzere sosyal devlet uygulamalarının ilk filizlerinin atıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ düşüncesinde; etkili olan din hem devlet hem de toplum hayatını şekillendiren en önemli husus olmuştur. Bu dönemde batı toplumlarında Hristiyanlık, doğu toplumlarında da başta İslamiyet olmak üzere bazı dinlerin hâkim olduğu görülmektedir (Şenel, 1995, 207). Batı toplumunda etkili olan Hristiyanlık, başta sosyal adaleti sağlayan unsurların başında gelmektedir. Daha sonra din adamları tarafından yozlaştırılmaya başlanan Hristiyanlık, batı toplumunu karanlık bir döneme sürüklemekteydi. Tüm bunların aksine aynı dönemde İslam toplumları, İslamiyet'in getirmiş olduğu medeni düşünce sayesinde, Batı toplumlarının karanlık yapısının aksine yeni bir gelişme göstermekteydi. Bu gelişmenin yaşanmasındaki en önemli etken; İslam dininin sosyal yardımı öncelemesi, dini sınıfların yer almaması ve sosyal yardımların dağıtımının devlet eliyle yapılmasıdır (Şenel, 1995: 208).

Doğu toplumlarında İslam'ın etkisiyle devletin ekonomiye müdahalesi söz konusu iken, Batı toplumlarında ise İslam toplumlarından farklı olarak başlangıçta feodal bir yapı hâkimdi. Bu yapı daha bazı siyasi, toplumsal ve hukuki gelişmelere bağlı olarak zamanla sona ermiş, akabinde burjuva sınıfına mensup olan bazı kişiler ile kralların birlikte hareket ettiği dönemi başlatmaktaydı. Lakin başlangıçta aynı amaç doğrultusunda birlikte hareket eden bu yapılar zamanla kendi aralarında güç mücadelesine girmişlerdir. Nihayetinde burjuvazi bu güç mücadelesinde mutlak monarşi karşısında görkemli zaferler kazanmış, Sanayi Devrimi ile de gücünü daha da perçinleyerek sistemin kendi lehine şekillenmesini sağlamaktaydı. Bütün bu gelişmeler emekçilerin zarar görmesine ve sosyo-ekonomik açılardan yıpranmasına yol açmaktaydı.

Zamanla iktisadî güç kazanan Burjuvazi; feodal beyler, kilise ve siyasi birliğini daha tam olarak sağlayamamış krallara karşı kendi lehlerine bir düşünce oluşturma gayesiyle Liberalizmin temellerinin atılmasına sebep olmaktadır. Liberal düşüncenin temelinde siyasi ve ekonomik bütünleşme ve gelişmeyi amaçlayan Burjuvazi bu amaç doğrultusunda dağınık bir yapıya sahip olan feodal yapının tamamen son bulması maksadıyla bazı icraatlarda bulunmaktadır. Burjuvazi, Feodal yapıyı ortadan kaldırmak için mutlak monarşik devletlerin kurulmasını sağlamış ve daha sonra mutlak monarşilerle çıkarları uyuşmadığı için de mutlak monarşilere karşı çıkmış ve liberal düşüncesinin etkisiyle eşitlik, özgürlük kavramlarını öne sürerek monarşilerin yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini öne sürmektedir. İktidarların var oluşunun temelinde halkın olduğunu, halkın da soylulara verilen haklara sahip olmasının zarurî olduğunu, özgürlüğün sadece belli bir sınıfa has olmadığını ve herkesin bu hakka sahip olması gerektiğini savunan Burjuvazi, halkın da desteğiyle 1789'da Fransız Devrimi'ni gerçekleştirmişlerdir. Devrimle beraber halkın kısmen temsil haklarının oluştuğu ve bu gelişme sayesinde köklü monarşik düzenin sınırlandırılması ve de negatif hakların (kişisel ve siyasal) garanti altına alınmasında yeni kazanımlar elde etmişlerdir (Gümü, 2010: 6).

XVII. yüzyılda Burjuvazinin desteği ile ortaya çıkan liberal düşünce, özünde feodal düzenin bitmesi, iktisadî gelişmeler ve hızla gelişen sanayileşme neticesinde toplumda meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasal değişim süreçlerinin neticesinde ortaya çıkan bir düşüncedir. Genel anlamda bireyi ana etmen olarak merkezine alan, tüm kurum ve kuralları açıklamaya çalışırken bireyi esas alan devletin piyasa ekonomisinin işleme şekline karışmadan iktisadî etkisinin minimuma indirilmesi gerektiğini savunan liberalizm, yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik süreçler içerisinde çeşitli boyutlarıyla gelişimini sürdürmekteydi (Gül, 2006: 22-23).

Farklı sınıflandırılmalar olsa da liberalizm, genel anlamda kabul gören üç ayrı aşama vardır. Bunlar; Klasik Liberalizm, Neo-klasik Liberalizm ve Sosyal Liberalizmdir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Klasik Liberalizm önemini yitirmeye başlamaktaydı. Bu süreçte kapitalist üretimin bir neticesi olarak çok sayıda olumsuz gelişme yaşanmaktaydı. Tüm bu faktörlerin sonucunda ekonomik krizlerin ortaya çıkması, Klasik Liberalizm'in bir neticesi olarak devletin müdahalede bulunmadığı piyasa şartlarının,

yani devlet-piyasa ilişkilerinin sorgulanması zarurî olmuştur. Sosyal Liberalizm bu düşüncenin bir sonucu olarak gündeme gelmeye başlamaktaydı. Zirâ devlet müdahalesinin piyasa koşullarından vazgeçmeden olması gerektiği düşüncesi hâkim düşünceydi (Yüksel, 2007: 284). Sosyal Liberalizmin gelişmesi ile Klasik Liberalizm'in o döneme kadar giderilmeyen bazı eksiklikleri de giderilmeye başlanmaktaydı. Sosyal Liberalizm, Sanayi Devrimi ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi gibi gelişmelerin olumsuzlukların giderilmesinde de etkili olmuş ve bunun da neticesi olarak sosyal devletin ortaya çıkmasını sağlamaktaydı. Fakat Sosyal devletin sistemli bir yapı olarak ortaya çıkması o dönemde değil II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur.

1.1. Feodal Dönem ve Feodalitenin Çöküşü

Feodalite, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Avrupa'ya hakim olan düşünce akımıdır. Feodal sistem ile birlikte din siyasi egemenliğin önüne geçerek merkezi krallıkları zayıflatarak derebeyleri güçlü hale getirmektedir.

Feodal düzenin ortaya çıkmasında en önemli etken Batı Roma İmparatorluğu'nda yer alan kölecî düzendir. Bundan dolayı feodal düzen, tüm dünya tarafından kabul edilen evrensel bir düzen olarak değil, sadece batı toplumlarına has bir düzendir. Feodal düzen kölelerin özgürlüğünü savunmaktan ziyade, başka biçim ve yönleriyle kölelerin başka bir egemen gücün himayesine girmelerine dayalı bir sistem olarak açıklanmaktadır. Bu düzende sınıfsal bir ayrım olmakla birlikte üretim araçları ve mülkiyeti elinde bulunduran toprak sahibi derebeyleri ile mülkiyet hakkı yok denecek kadar az olan köylü sınıfı bulunmaktadır. İki sınıftan oluşan bu düzen sadece batı toplumlarında etkisini göstermektedir (Aydoğan, 2006: 32).

Feodalite; Avrupa'da merkezi krallıkların yok olduğu, güvensizliklerin arttığı, ticaretin neredeyse durma noktasına geldiği, köy yaşamının kent yaşamını önemli ölçüde geçtiği ve kent yaşamının önemini tamamen yitirdiği bir ortamda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Feodalite ile birlikte zengin toprak sahibi derebeylerin toplum yapısını elinde bulundurması ile Avrupa'da yeni bir toplumsal sınıf oluşmuştur. Feodal toplum yapısının genel özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır.

1. Üretim tarzı
2. Hiyerarşik bir toplumsal tabakalar düzeni
3. Bir kültür ya da dünya görüşü veya değerler kümesidir (Ülger, 2010: 4).

Ülger'e göre; Feodalizm, "sosyal bir olgu olarak doğal yapısına IX. ve X. Yüzyıllarda ulaşmıştır. Diğer medeniyetler tarafından ekonomik gelişim süreci içerisinde kesin bir sahne içinde yer almamıştır. Özel bir şekilde ekonomi, kişisel hizmet ve toprak yapısı içerisinde inşa edilmiş politik bir sistem olarak Batı'da şekil almaya başlamıştır. İçerik olarak böyle bir yapıya sahip olan feodal sistem, son dönemlerde geniş malikâne görüntüsünden miras kalan mülk ya da büyük malikâneler şeklinde gelişme göstererek yeniden bir oluşum sürecine giren eski bir sistem olarak yerleşmiş ve yavaş yavaş feodalizmin kendine özgü feodal beylik modeli halini almıştır. Bu modelde mülk merkezi toplumsal konumunu, birkaç şato ve köy nüfusunun senyörün otoritesi altında grupladığı senyörlüğe bıraktı. Senyör, askeri komuta güçlerini, kişisel statüleri tam bir hukuki bağımlılıktan giderek yarı özgür hatta tam özgür hale gelen köylü nüfus üzerindeki sivil yetkisi ve ekonomik liderliği ile birleştirdi. Feodalizm, gerçekte bölgeselleştirme zaferini temsil etmekteydi. Feodalleşme, iki önemli unsur ile tamamlanmakta ve düzeltilmekteydi. Birincisi X.-XIV. yüzyıllar arasındaki yeni kent gelişimiydi. Şehirler, feodal sistemin yanı sıra hiç olmadığı kadar geniş bir ticaret ağına bağlıydı. Nüfusları da feodal dünyanın vassal senyör unsurları dışında duran yeni bir sosyal kategoriden oluşuyordu. Bunlar, kendi değer yargılarını geliştiren şehir sakinleriydi. Yani burjuvalardı. Kökleri özgürlük, özerklik ve hem kar hem de okullarda yeni bilgi arayışına dayanıyordu" (Ülger, 2010: 5).

"Avrupa'daki Feodal düzen, bir hiyerarşik düzene benzetilmektedir. Bu düzen de alttan üste bağılıklar, üstten alta himaye sistemi ile kurulmuş bir düzen olarak karşımıza çıkmaktadır" (Şenel, 1982, s. 271). Bu düzen ayrıca siyasi, ekonomik, hukuki ve sosyal bir düzen olmasının yanında bu düzende bir devlet birliğinden söz edilemezdi. Feodalitenin siyasî yönden beraberinde getirdiği en temel özelliği devlet birliğinin bozulması ve bundan dolayı da toprak sahibi senyörlerin güçlenmesi ile halkın devlete değil senyörlere tabi olarak görülmesidir (Sarıca, 1993: 41).

Orta Çağ düzeninde otorite tek bir otorite olarak görünse de (İmparator, Kilise) bu otorite total ve mutlak bir yapıya sahip değildir. Çünkü bu tek otoritenin yanında onu sınırlayan çok sayıda otorite birimi mevcuttur. Otoritenin geçerliliği ise tanrısal emirler veya “kilise doktrini” ile ilgilidir. Dolayısıyla bu durum sadece “ideolojik” totalite olarak düşünülebilir. Bundan dolayı liberalizmin doğuşu imkânsız hale gelmektedir. Ayrıca Liberalizme güç katan burjuvazi sınıfı da bu süreçte aşırı zayıftır (Yurduseven, 1993: 104).

Tüm bu gelişmeler gösteriyor ki feodal düzen yıkılmadan liberalizmin doğuşu mümkün değildir. Feodal düzenin çöküşünü hızlandıran etmenler aslında liberalizme duyulan ihtiyaçlar çerçevesinde mümkün olmaktadır. Feodalitenin çöküşü XII. Yüzyılda yapılan haçlı seferleri ve daha sonra da din tekelinden kurtulabilmenin mümkün olduğunu gösteren Rönesans’la birlikte feodal sistem zayıflamaya başlamış ve burjuva sınıfının güçlenmesi ile birlikte Orta Çağ Avrupa’sında derebeyliklerin yıkılması ve ulus devletlerin ortaya çıkması kilise egemenliğine son vermiştir. Feodal yapının yıkılmasında ortaya çıkan boşluğu doldurmak için ulus devletler ve merkezi krallıklar güçlenerek doldurmaya çalışmıştır.

1.2. Klasik Liberalizmin Doğuşu

Batı düşünce tarihinde dönüm noktalarından biri liberalizm akımıdır. Avrupa’da yaşanan dine bağlı savaşlar, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bilimde görülen pozitif gelişmeler ve feodalizmin yerini kapitalizme bırakması bireyciliğin oluşmasında en önemli etkenler olarak sayılabilir (Örs, 2010: 54).

Orta Çağ toplumu, bireyi merkezine alan liberalizmin kolayca uç verebileceği bir toplum olmamakla birlikte, bireyin hak ve görevlerinin içinde yaşadığı sıkı hiyerarşik düzen tarafından belirlendiği soya (asabiyete) dayalı bir statü olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesine kapalı ve otoriter bir düzen ister istemez itaate ve mevcut düzene boyun eğişe değer verirken, bireysel özgürlüğe yer vermez (Örs, 2010: 55).

Klasik liberalizm, XVII. Yüzyıl İngiltere’sindeki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin bir yansıması olarak incelendiğinde belli tutarlılıklar silsilesinin sonucu olarak değerlendirilebilen bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde ele alındığında “özgün” bir düşünce geleneği olarak kabul edilebilecek olan liberalizm, “modern çağları” şekillendiren insan hakları, özerklik, sivil toplum, yerel demokrasi ve eşitlik gibi konuların siyaset felsefesinin konusu olabilmesi adına önemli bir işlevi yerine getirmiştir (aktaran; Çelik ve Usta, 2010: 123).

Liberalizm, basitçe; “özgürlükçü bir sosyal, siyasal, ekonomik sistemi” ifade eden bir kavram olduğu söylenebilir. Ancak doğuş ve gelişme süreci boyunca liberalizmin ilk ve en önemli talebi, özgürlüğün bütün dallarıyla kazanılması ve bu kazanılan hakların korunmasıdır (Yayla, 2000: 158).

Liberal düşüncelerin yerleşmesi ile Avrupa’da ticaretin ve kentleşmenin adım adım gelişmesi ve yeni bir orta sınıfın doğuşu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Venedik ve Hollanda Cumhuriyet’lerinin hoşgörülü ve ticarete dayalı rejimleri, çağdaş liberalizmin ilk habercileri sayılmaktadır. Bu gelişmelerin neticesinde Orta Çağ sistemi de ilk başlarda ulusal önderlerin (mutlak kralların) hırslarına ve genişleyen sanayi ve ticaretin gereklerine uygun olarak değişmeye ve gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler de merkantilist politikaların düzenlenmesini sağlamış ve merkantilizm yavaş yavaş Avrupa toplumuna yerleşmeye başlamıştır. Merkantilizm, ekonomiye devlet müdahalesi olarak bilinmektedir; ancak devlet müdahalesi giderek daha fazla yerleşik çıkarlara hizmet etmeye ve girişimciliği engellemeye başladıkça yeni gelişmekte olan orta sınıfın direnişi ile karşılaşmaktadır. Bu direnme önce evrensel olarak kiliseye karşı sonrasında da mutlak monarkların yönetimindeki merkantilist devletlere karşı bir devrim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kiliseye karşı ilk direniş Protestan Reformasyonu’nda ve Calvinist tarikatların vicdan özgürlüğü mücadelesi olarak ifade edilmektedir. İkincisi ise İngiltere ve Fransa’yı XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda sarsan büyük devrimlerde (1688 Görkemli Devrimi, bir yüzyıl sonraki Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlığı) yansıtmaktadır. Klasik liberalizm işte bu büyük çatışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Örs, 2010: 56).

1.3. Ticari Faaliyetlerin Gelişmesi ve Burjuvazi Sınıfının Etkinliğinin Artması

Ekonomik gücü toprağa değil de kentlerdeki mal üretimi ve ticarete dayanan burjuvazi, kentlerde ticaretin gelişimiyle birlikte tarıma dayalı kapalı ekonomik sistemde önemli ekonomik avantajlara sahip olan soylu sınıfın elinden bu avantajlarını almıştır. Esas olarak kentlerdeki ticari gelişme ile birlikte önemli ekonomik avantajları ele geçiren burjuvazi, zamanla gücünü daha da arttırmış ve kendi ihtiyaçları çerçevesinde, kendi ideolojisi olarak adlandırılabilir liberalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burjuvazi bu yönüyle feodal düzenden liberal değerler üzerine kurulu kapitalist sisteme geçilmesinde taşıyıcı bir rol üstlenmiştir. Bunun sonucu olarak klasik liberal devletlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde üstlendiği taşıyıcı işlevler, burjuva sınıfını çok daha önemli bir hale getirmiştir (Bulut, 2003: 55).

Burjuvazinin liberal değerlerin ortaya çıkmasında üstlendiği öncü rol, öncelikle kendi çıkarlarını koruma ve geliştirme çabalarının ürünüdür. Burjuvazinin korumaya ve geliştirmeye çalıştığı temel amacı ise sermaye birikiminin sağlanmasıdır (Wallerstein, 2000: 70).

Sermaye birikimi ile birlikte ticari faaliyetlerin artması ve burjuvazinin güçlenmesi liberal ekonomik sistemin güçlenmesini sağlamıştır. Klasik liberal anlayış daha sonraki dönemlerde sanayi devriminin ortaya çıkmasını ve işçi sınıfının güçlenmesini sağlamıştır.

1.4. Sanayi Devrimi ve İşçi Sınıfının Güçlenmesi

Sanayi devrimi ilk olarak İngiltere’de 1750-1850 yılları arasında gelişen sanayi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bunun akabinde Fransa ve Batı Avrupa’ya oradan da ABD’ye yayılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ülkelerin dış ticareti, gelişmiş ve bu ülkelerde sermaye birikimlerine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra teknik icatlar ve ekonomik buluşların etkisiyle üretime makine girmiş ve tüm bunların sonucunda da bir devrim gerçekleşmiştir. Bu devrim ile birlikte ticaretle uğraşan burjuvazi kesim iktidar sahibi olmuş ve liberal ekonomik sistem kendini gerçekleştirmiştir Adam Smith’in “laissez faire (bırakınız yapsınlar)” sözü ekonomiye yerleşmiştir (Çetin, 2002: 88).

Ekonomik düşüncenin altyapısı ve tarihsel dönüşümlerin etkisi ekonomik ve sosyal alandaki çeşitli dönüşümler Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesinde en önemli etkenler şu şekilde sıralanabilir. Sanayi Devrimi’ni yaşayan ülkelerde nüfus patlaması, tarımsal alanda aşırı üretimin yapılması, köyden kente göç, işgücü yatay akımı ve bununla beraber ucuzlayan emek, uluslararası ticaret artması, faizlerle fiyatların ucuzlaması ve yatırımların hızlı bir şekilde uygulamaya konulması, ulaşım ve pazarlama altyapılarının oluşturulması gibi nedenler Sanayi Devrimini ortaya çıkarmıştır (Çetin, 2002: 88-89).

İngiltere’de ortaya çıkan ve dalga dalga diğer Avrupa ülkelerine yayılan Sanayi Devrimi uluslararası rekabet ortamını doğurmuş, bu rekabet ortamı da Sanayi Devrimi’nden etkilenen ülkeler için yeni sömürge yerleri ve savaşları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni savaşlar yeni ekonomik değişmelere, yeni iç savaşlara, yeni devrimlere ve yeni anayasal hareketlere yol açmıştır (Çetin, 2002: 88-89).

Deane göre Sanayi devrimi, “Batı uygarlığında XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca sanayi kapitalizminin doğması, yerleşmesi ve sosyo-ekonomik bir geçişini sağlayan köklü dönüşümleri içerir. Avrupa’da 1780 ile 1840 yılları arasında İngiltere’de yaşanan dönüşüm Sanayi Devrimi olarak literatüre geçmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Dünya’ya yayılan ve ilkin Almanya, ABD ve Fransa başta olmak üzere Batı uygarlığı sanayi devrimi çağını yaşamıştır.

Deane Sanayi devriminin temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır.

- a) Modern bilim ve uygulamalı bilginin pazar için üretim sürecine geçiş ve sistematik olarak uygulanması.
- b) İktisadî faaliyetin, aile içi veya yerel kullanımdan ülke çapında ve uluslararası pazarlar için üretime doğru bir uzmanlaşmaya yönelmesi.
- c) Nüfusun kırsal bölgelerden kentlere göç etmesi.
- d) Tipik üretim biriminin genişlemesi; aile içi üretimden, artan uzmanlaşmanın yol açtığı birden çok paydaşlara dayalı hâle gelmesi. Manifaktür üretim biçiminden fabrika sistemine geçilmesi.

e) İşgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması, Sermaye malları üretiminin başlaması.

f) Sermayenin emeğin yerini alması veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanılması.

g) Sermaye mülkiyetinin veya sermaye ile olan ilişkinin belirlediği yeni toplumsal ve meslekî sınıfların ortaya çıkması.

Sanayi Devrimi'nde sermaye birikiminin emeğin yerini alması gibi gelişmeler köylerin boşalmasına ve kent nüfus oranının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Avrupa'dan tüm Dünya'ya yayılarak teknolojik gelişmeye ve yeni bir dünya düzenine geçişte önemli bir rol üstlenmiştir. Aslında Sanayi Devriminin en önemli sonucu Dünya'yı globalleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır" (Deane, 1988: 1-2).

İngiltere'de XVII. Yüzyılın sonlarında başlayan Sanayi Devrimi daha sonraki dönemlerde Fransa'da ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Fransız Devrimi ile birlikte politik ve toplumsal bir kimlik kazanmıştır.

2. I. DÜNYA SAVAŞI VE SOSYAL DEVLETE GEÇİŞ DÖNEMİ

Sosyal devletin kurumsal olarak oluşması II. Dünya Savaşı akabinde olabilmıştır. Ancak sosyal devletin kurumsallaşmasına değin yaşanan süreçlerde meydana gelen çeşitli hareketlilikler, bu anlayışa yönelmede kayda değer gelişmelere katkı sağlamıştır. Bu dinamiklerin en önemli olanlarından biri I. Dünya Savaşı olarak gösterilmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet anlayışı istikametinde meydana gelen gelişmeler sonucunda, 1920-1975 yılları arasındaki dönem, sosyal devletin gelişim gösterdiği dönem olarak kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan dönemde; kapitalist toplum yeni devlet anlayışı olan sosyal devletin ana unsurlarını kendi bünyesine almaya başlamış ve bu dönem 1970'lerin sonuna değin sürmüştür (Gümüş, 2010: 100).

Sosyal devletin ilk etkileri 1917 yılında oluşturulan Meksika Anayasası'nda kendini göstermiştir. Bu anayasa sosyal boyutu ile oldukça kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Sosyal boyutu esas olarak, 1910 yıllarında oluşturulmaya başlanmış ve I. Birinci Dünya Savaşı akabine değin uzanan devrimci mücadelelere ve bilhassa toprak ve özgürlük için çaba sarf eden köylülerin hareketlerinin etkisi de kaçınılmazdır. Bu Anayasa; sosyal devlet anlayışının oluşturulabilmesi için toprak reformuna, sosyal ve ekonomik haklara geniş oranda yer vermektedir. Bu anayasa hem Sosyal ve iktisadî haklara çok geniş bir şekilde yer vermiş hem de klasik hakları da içinde barındırmıştır. Meksika Anayasası'na şu şekilde düzenlenmiştir;

- 1- Çalışan hem kadın hem de çocukların korunması ve çalışma şartlarının düzenlenmesi (md. 123, II, III, V).
- 2- Dinlenme hakkı (md. 123).
- 3- Asgarî ücret (md. 123, VI, VIII).
- 4- İşverenler tarafından işçilere sağlık şartlarına uygun konut sağlanması (md. 123, XI).
- 5- Sendika hürriyeti ve grev hakkı (md. 123, XVIII).
- 6- İşçi sigortaları ile üretim ve tüketim kooperatifleri tarafından korunma ve yardım (md. 123, XXX). Bu Anayasa ile tanınan bu haklar sadece devlete değil, aynı zamanda kişi ve kuruluşlara da önemli görevler yüklemektedir (Göze, 1976: 139).

I. Dünya Savaşı'dan sonra 1917 yılı Meksika Anayasası'na nispeten daha ileri sosyal karaktere sahip olan 1919 Weimar Anayasası da sosyal devlet yönünden oldukça kayda değer ölçütte hususları barındırmaktadır. I. Dünya Savaşı akabinde kabul edilen bu yeni anayasanın oluşturulmasında 1917 yılında gerçekleşen Sovyet Devrimi ile işin emek kısmında yer alan sınıfın sosyal ve siyasi hak arayışları için giriştikleri mücadelenin daha şiddetlenmesi etkili olmuştur. Sosyalist bir devrim girişiminin engellenmesine tekabül eden bu anayasanın meydana gelmesinde, temelde işçi sınıfının etkisi olduğu da bilinmektedir. Bundan dolayı 1919 Weimar Anayasası'nda işçi sınıfına dönük tedbirler görmek mümkündür. Zira bu anayasada sosyal devlete ilişkin temel hususların yanında işçi

sınıfının devrimci isteklerini tamamen ortadan kaldırmaya dönük maddeler yer almaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu anayasanın hazırlanmasında, çeşitli faktörlerin etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Weimar Anayasası'nın, birbiri ile alakalı olmayan üç temel eğilimin kesiştiği noktada meydana geldiği bilinmektedir. Buna göre ilk eğilim; yenilse bile işçi sınıfının devrimci mücadelesinin etkisi, ikinci eğilim, işçi sınıfının sürekli mücadelecı yapısı karşısında gücü elinde bulunduran sınıfların buna karşı olarak kendilerini koruma arzuları, üçüncü eğilim ise orta sınıfta yer alanların sosyal ve iktisadî mecrada korunması düşüncesi hakim olmaktadır (Tanör, 1978: 160-161).

Sosyal haklara geniş bir şekilde değinen Weimar Anayasası; getirmiş olduğu düzenlemelerle sağlık, çalışma, eğitim hakları ile aile ve meslek gruplarına yönelik sosyal hakları da güvence altına almanın yanı sıra, çalışma hayatında işçilere de söz hakkı tanımış ve orta sınıfın korunması gibi esasları da benimsemiştir. Bu anayasa ile birlikte mülkiyet hakkı mutlak bir hak olma niteliğinden arındırılmakta ve sahibine çeşitli yükümlülükler yükler hale dönüştürülmektedir (Bulut, 2003: 177).

2.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

Dünya ekonomisini elinde tutan ülkelerde çok büyük ekonomik krizler yaratan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomik anlamda finansal sektörleri bağlamış ve kısa bir süre içinde de reel sektöre sıçrayarak reel sektörü de olumsuz anlamda etkilemiştir (Duman, 2011: 50).

1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizi, ekonomistlerin görüşlerine göre dünya tarihinin en önemli ekonomik krizi olarak kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde kısmen de olsa etkinlik kazanan Amerika Birleşik Devletleri, I. Dünya Savaşı sırasında önemli miktarda altın biriktirmiştir. ABD'de biriken sermaye Floride eyaleti başta olmak üzere tüm ülkede gayrimenkul ve toprağa yatırımlarda artış gözlemlenmişti. Ancak toprak üzerinde spekülasyonların sona ermesi üzerine toprak fiyatlarında gerileme yaşanmış, topraktan çıkan sermaye New York Borsası'na yönelmiştir. Hisse senedi fiyatlarında aşırı yükselme gerçekleşmesi ile hisse senedi fiyatlarının gerçek fiyatından kopması, Federal Rezerv Bankası'nın spekülatif artışı durdurmak için 1929 yılının yaz aylarında faiz oranlarını %7'den %15'e yükselmesine neden olmuştur. Borsa hisse senetleri zirve noktasındayken, hisse sahiplerini hisselerini satmaya yöneltmiştir. Bu durum New York Borsası'nın çökmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte New York Borsası'nın çökmesi ile birçok banka da batmıştır. New York Borsası Küresel bir ekonomik modelin ürünü olması nedeniyle, birçok ülkenin borsası da bu nedenle değer kaybetmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle dünya borsaları değer kaybetme sürecine girmiş, bankalarda iflaslar yaşanmış, toplam tüketim ve yatırımlarda hızlı düşüşler meydana gelmiştir (Açıkgöz ve Özkan, 2009).

Görüldüğü üzere bu çöküş bir anda meydana gelmemiş nedenleri I. Dünya Savaşı ve sonuçlarının meydana getirdiği güven duyulmayan ortamlara değin uzanmaktadır. Bu savaşın neticesinde yaşanan ülkelerde iktisadî olarak ciddi bir gerileme yaşanmış bunun yanı bu devletler, iktisadî güçlerine bakmaksızın mevcut güçlerinin katları kadar borçlanmak durumunda kalmıştır. Yaşanan bu yeni kriz neticesinde, uluslararası ticaret ciddi bir gerileme ile karşı karşıya kalmıştır. Bu gerileme sonucunda ise 1929-1933 yılları arasında dünya ticareti hemen hemen üç katı kadar gerileme yaşamıştır (Ezer, 2010: 429).

İktisatçıların genel düşüncesine göre kapitalist sistemin XX. Yüzyılda yaşadığı en büyük kriz olarak nitelendirilen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, iki dünya savaşı arasında başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünya ekonomilerini derinden etkilemiştir. Bu krizin etkisiyle dünya ticaretinde hem hacim hem de değer olarak gerilemeler yaşanmıştır. ABD başta olmak üzere birçok ülkede sanayi kuruluşu, banka ve işletme iflas etmiş ve dünya ekonomileri bu nedenle korumacı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Ekonomik krizden en çok etkilenen ABD ve Avrupa devletleri krizin önüne geçebilmek için likidite sağlama, batan bankaları kurtarma ve vergi indirimleriyle piyasayı canlandırmak için dizi önlemler almış ve bunları yürürlüğe koymuşlardır (Işık ve Duman, 2012).

Liberal anlayışa güvenin sarsılmasının ardından, sanayileşmiş ve liberal ekonomiyi benimsemiş ABD, Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya ve Kanada gibi ülkeler, bireysel hareket ederek krizle mücadele etmeye çalışmış ve bu ülkelerin hemen hemen hepsinin yöneldiği ortak çözüm ise korumacı politikalar olmuştur. Bu durum; kendi ülkesini kurtarma çabası içinde olan ülkelerde krizin daha da derinleşmesi ve ülkelerin ciddi bir ekonomik darboğazla mücadele etmesine neden olmuştur (Talas, 1993: 3).

Liberal anlayışa olan güvenin sarsılması ve 1929 Ekonomik Krizi'nin derinleşmesi ülkeleri sosyal devlet anlayışını benimsemeye zorlamıştır. Klasik liberal ekonomiden vazgeçilmesi ve devlet eliyle ekonomiye yön verilmesi bu dönemde ortaya çıkmaktadır.

2.2. Keynesci İktisata Doğru Yönelim

1929 Dünya Ekonomik Krizi'ni izleyen süreçte gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde sert bir şekilde çökmeler ve aşırı işsizlik ortaya çıkması, gelişmiş ülkeleri klasik ekonomik sistemden vazgeçmeye yönlendirmiştir. Klasik ekonomik sisteme karşı çıkanlar talep yönlü ekonomiyi benimseyen Keynesyen ekonomik modeline yakınlaşmıştır. Klasik ekonomistlerin öne sürdüğü say kanunu; *“Ekonominin kendinden dengeye geleceği, tam istihdamın otomatik olarak sağlanacağı”* görüşünü reddeden ve Say yasasının geçerli olmadığını belirten Keynes, yatırımların ve tasarrufların eşitliğinin de her zaman sağlanamayacağını ileri sürmüştür. Keynes, kuramında iktisadi faaliyet düzeyini beş değişken ile açıklamaktadır. *“Ekonomik sistemin işleyişinde belirtilen bu değişkenler; milli gelir, istihdam, tüketim, yatırım ve faiz oranlarıdır”* (Çapraz, 2001: 20).

Ulusoy Keynes iktisadi kuramını şu şekilde açıklamaktadır. *“Keynes'in çıkış noktası, ekonomide toplam istihdam ve milli gelir düzeyini belirleyen efektif taleptir. Efektif talep, girişimcilerin belli bir üretim düzeyinde öngördükleri tüketim ve yatırım harcamalarının toplamından oluşan, başka bir ifadeyle, cari işlemler düzeyinde talep edilecek olan tüketim ve yatırım mallarının toplamıdır. Keynesyen yaklaşımda, istihdam seviyesinin efektif talebe, efektif talebin de tüketim ve yatırım harcamalarına bağlı olduğu, eksik istihdamda denge oluşmasının nedeninin eksik efektif talep olduğu ifade edilmiştir. Keynes, ekonomide iradi işsizliğin yanında gayri iradi işsizliğin de var olduğunu belirtmiş ve klasiklerin, ücret emeğin marjinal hasılasına eşittir görüşünü, istihdam düzeyini emeğin veriminin reel ücreti de efektif talebin belirlediği görüşüyle eleştirmiştir. Keynes, klasiklerin piyasa ve fiyat mekanizmasına bağladıkları denge koşulunu milli gelirdeki değişimlere dayandırmaktadır. Klasik yaklaşımda ekonominin itici gücü arz yönlüken, Keynes'te milli gelir düzeyi ve milli gelirle doğru orantılı olan istihdam düzeyi, yatırım ve tüketim harcamalarından oluşan toplam talebe bağlıdır. Tüketim harcamaları tüketim eğilimine, yatırım harcamaları da sermayenin etkinliği ve faiz oranlarına bağlıdır. Keynes'e göre, sermayenin marjinal verimliğindeki değişim, yatırımcıların gelecekle ilgili kararlarını, bu kararlar da efektif talep ve faiz oranlarını belirlemektedir. Eğer faiz oranları sermayenin marjinal verimliğinden büyükse, sermayeye gereksinim ve buna bağlı olarak da yatırım oranlarında bir düşüş yaşanır”* (Ulusoy, 2007: 50-52).

Klasik ekonomi teorisinde para arzı ve talebi fiyatları doğrudan etkilemekte ve seviyesini belirlemektedir. Paranın miktar teorisinde para arzındaki değişimler fiyat düzeyiyle doğru orantılıdır. Bunun nedeni paranın dolaşım hızının sabit olarak varsayılmasıdır. Keynes, ilk olarak klasikleri para konusunda eleştirmektedir. Keynes'e göre; paranın dolaşım hızı klasik iktisatçıların dediği gibi sabit olmadığını ileri sürmektedir. Keynes'in ikinci önemli eleştirisi ise para talebinin amaçlarına ilişkindir. Keynes, *“Paranın ihtiyat, mübadele ve spekülasyon amaçlı olarak talep edilebileceği ve klasik teorinin aksine para talebinin faiz oranlarından etkilenebileceğini belirtmektedir”* (Yıldırım ve Karaman, 2005: 141).

2.3. Fordizm

Fordizm, otomobil üreticisi Henry Ford'un ilk kez 1914'te uygulamaya koyduğu bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Fordizm'in kurumsallaşması ve yaygınlaşması II. Dünya Savaşı sonrasında sanayi ve üretim alanında kendini ekonomide daha çok hissettirmiştir (Kara, 2013: 82).

Fordizm'i kendine özgü bir yapısı vardır. Bahse konu üretim düşüncesi aynı zamanda tüketim süreciyle de ele alınması gerekmektedir. Murray bunu şu şekilde açıklamaktadır. *“seri üretim, kitlesel tüketimi önceden varsayar”* (Murray, 1995: 48). Bu düşünce ile kitlesel üretim aslında kitlesel bir tüketim ile mümkündür. Nadir suğur ise şu şekilde açıklamaktadır. *“piyasalarda kitlesel talebin yaratılması da ancak sosyal refah devletinin etkin bir şekilde gelir dağılımını düzenlediği ve makro-ekonomik dengeleri kurmaya çalıştığı 'Keynesyen' politikalarla mümkündür”* (Suğur, 1999: 135).

Fordizm'i salt yeni bir fabrika içi süreç ile açıklamak mümkün değildir. Fordizm yeni bir iş bölümü gerektiren sermaye birikim rejimi olarak açıklanmaktadır. Fordizm'in toplu üretim anlayışı, Fordist

üretim şekline dahil olarak şekillendirdiği yapısal bir genel üretim krizine neden olan 1929 ekonomik krizinden alınan derslerden dolayı efektif talep sorununun merkeze alınmasıdır. Fordizm bu yönüyle Keynesci efektif talep kuramı ile örtüşmektedir. Bu iki üretim tarzı sosyal devletin iki ana temel maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kara, 2013: 85).

2.4. New Deal ve Sosyal Devletin Doğuşu

XX. yüzyılın ikinci çeyreğinin ilk evresinde ABD’de, devletin iktisadî işleyiş şekline doğrudan müdahale ettiği ve toplumsal refah düzeyini iyileştirmeyi üstlenme gibi konularda geleneksel konumunda kayda değer kopuşların yaşandığı bir süreç olarak bilinmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin uluslararası güç dengesinin ana merkezi olması 1929 Ekonomik Krizi’nin de odak noktası olması ABD’de ekonomik yönden yapılan tüm yenilikler diğer ülkeler tarafından yakından takip edilmektedir. 1930’lu yılların başında New York Valisi Franklin D. Roosevelt’in *“işsiz yurttaşlara hükümet yardımı, bir hayırseverlik sorunu olarak değil, bir sosyal görev olarak yapılmalıdır”* şeklindeki belirlemesi ve daha sonra da 23 Eylül 1931’de yirmi dört eyaletin model olarak alması New Deal’in ilk halkası olarak karşımıza çıkmaktadır (Kara, 2013: 85-86).

1933’te ABD’de Demokratların seçimi kazanmış olması ve dönemin ABD başkanı olan Roosevelt, federal düzeyde atılımların gerçekleşmesine dönük adımlar atmıştır. New Deal uygulaması ile yapılmaya çalışılanlar, sürecin tamamında iktisadî ve sosyal yapının bütünleştirilmeye çalışılmasıyla açıklanabilir. Uygulamaya konulan iktisadî yöntem, efektif talebi artırarak üretilenlerin fazla olan kısmını emmek, bu yöntemle iktisadî yapıyı eskiden olduğu gibi tekrardan yükselme evresindeki haline getirmek olduğu gözlemlenmektedir. Halkın çoğunun alım gücünü iyileştirmeye dönük çaba, bir başka deyişle asgari ücret uygulaması ve bununla beraber direkt alım gücü oluşturmaya yönelik çabalar (bayındırlık ile ilgili yatırımlar, gelirin tamamını tüketime aktaracak geniş kesimlere kamu yardımları, işsizlik ve emeklilik sigortaları) bu amaç doğrultusunda atılan adımlar olarak değerlendirilmektedir (Kara, 2013: 91).

SONUÇ

Sosyal devlet anlayışının amacı, bireylerin veya ailelerin insan onuruna yaraşır bir hayat standartına ulaşmasını sağlamaktır. Bu nedenle yapılan uygulamalar bireylerin ekonomik refahını arttırmak amacını da taşımaktadır. Sosyal devletin ekonomik yönden en önemli özelliği ise klasik liberal anlayıştan farklı olarak devlet müdahalesinin ekonomiye yön vermesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Keynes ekonomik öğretisi sosyal devlet anlayışının yükselmesini sağlamış ve buna bağlı olarak Fordizm akımı da Keynes ekonomik öğretisinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Tarihsel süreç olarak ele alındığında ise yoksulluk sorununun devletin ilgi alanına girmesi ve modern devletin oluşum sürecinde oluşmaya ve gelişmeye başlayan bir anlayış olarak ele alınmaktadır. Avrupa’da feodal sistemin çökmesi klasik liberal anlayışın doğuşu sosyal devlet anlayışının filizlenmesini sağlamıştır. Burjuva sınıfının güçlenip ticari anlamda güçlenmesi ise sosyal devletin gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

Feodal düşüncenin zayıflamasına zemin hazırlayan olaylar, coğrafyada meydana gelen gelişmeler, teknik gelişmeler, felsefe yüzyılı olarak bilinen aydınlanma döneminin yaşanması, Feodal düzenin yerini kapitalist düzene bırakması ve burjuva sınıfının doğması, ulus devletlerin ortaya çıkması, derebeyliklerin yıkılması ve sanayi devriminin filizlenmeye başlaması yeni bir dönemi başlatmıştır. Feodal düzen yıkılıp yerine klasik liberal anlayışın gelmesi üretim sistemini değiştirmiş, toplumsal ve ekonomik ilişkilerde değişiklikler meydana gelmiş, işçi ve işveren gibi önemli iki kavram ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız Devrimi ile toplumda siyasal ve sosyal anlamda önemli değişimler yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile güç kazanan liberalizm çalışan sınıf için olumsuz sonuçlar doğuran düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Sanayinin bir sonucu olarak ortaya çıkan işçi sınıfı büyümüş ve büyüyen bu sınıf uygun olmayan şartlarda ve emeklerinin karşılığı olmayan düşük ücretlerde çalışmaya karşı eylemler yapmıştır. Bu durum da Fordist üretim şeklinin oluşmasına öncü sebep olmuştur.

Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasındaki temel sebep, feodal düşüncenin zayıflamasıyla birlikte burjuvazinin ticareti ele geçirmesi ve bunu geliştirmesi ile birlikte Avrupa’da değişen sosyal ve

ekonomik yapıdır. XIX. ve XX. yüzyıllarda devletlerin değişen yönetim yapısı ile birlikte sosyal yapıda egemen olan siyasi düşünceler ve ideolojilerde etkili olmuştur.

Sosyal hakların Anayasalara yerleşmesi ile sosyal politikalar oluşturulmuş ve sosyal devlet anlayışı yükselen bir ivme kazanmıştır. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile kapitalizmin aşırı üretim eğilimi belirgin biçimde ortaya çıkmış ve liberal iktisadi düşüncenin değiştirilmesi fikri daha da hız kazanmıştır. Bu değişim sosyal devletin liberal devletin içinde yoğunlaşmasıyla oluşacağı fikri ön plana çıkmıştır. Keynesci iktisat modelinin talep yönlü üretim öğretisi sosyal devletin öncüsü olmuştur. Keynesci iktisat modeli ile devletler arz yönlü ekonomik modelden vazgeçip, talep yönlü ekonomik modele geçerek ekonomiyi daha yakından takip etme fırsatı bulmuşlardır.

Sosyal devlet uygulamalarının ilk örneklerinden olan New Deal (Yeni Düzen) 1930 yılında ABD’de uygulanmış ve bu uygulama ile birlikte sosyal devletin temel taşları olan sosyal güvenlik ve sosyal adalet başarıyla uygulanmıştır. Bu uygulamanın başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi, ABD dışındaki diğer devletler içinde bir öncülük teşkil etmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile gelişmeye başlayan Sosyal devlet anlayışı 1974-1975 yıllarında ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkileyen petrol krizi arasındaki döneme kadar Altın Çağını yaşamıştır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)' in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırma tek yazarlıdır.

TEŞEKKÜR

Bu Çalışmamda emeği geçen değerli hocam Prof. Dr. Bayram Coşkun'a teşekkürlerimi iletmek isterim.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ö., & Özkan, B. (1929). dünya ekonomik buhranı ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Mevzuat Dergisi*, 12(136), 1-7.
- Aydoğan, M. (2019). Antik Çağ'dan küreselleşmeye yönetim gelenekleri ve Türkler. İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Bulut, N. (2009). Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>. (Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri), (Erişim Tarihi: 28.06.2024)
- Çapraz, N. (2001). Ekonomik bunalımların Düny'da ve Türkiye'de yansımaları. Der Yayınevi.

- Çelik, F., & Usta, S. (2010). Klasik liberalizmde “özgürlük” ve liberalizmin yerel yönetimlere bakışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 121-135.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin temel ilkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılabı*. Çev. Güran”, T. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Duman, E. (2008). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması, Karaman: T.C. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Krizlerin Anatomisi
- Ezer, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1).427-442
- Göze, A. (1976). Sosyal Devlet Sistemi, İstanbul: İÜHF Yayınları
- Gül, S.S. (2006). Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkacında Refah Devleti, Ankara: Ebabil Yayınları,
- Gümüş T. (2010). Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Işık, N., & Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73-101.
- Kara, U. (2013). *Sosyal Devletin Yükselişi Ve Düşüşü*, 2. Baskı, Adana: Karahan Kitapevi
- Keynes, J. M. (1972). “Am I a Liberal?” Collected Writings, vol: IX, Londra: Macmillan
- Murray, R. (1995). *Fordizm ve Post-Fordizm*, Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi (Ed: Stuart Hall ve Martin Jacques), (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 45- 46.
- Örs, H. B. (2010), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarıca, M. (1993). *Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Suğur, N. (1999). Fordizm, post-fordizm ve ötesi. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 134-153.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Tarih Öncesinde ilkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları..
- Talas, C. (1993). *Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası*, Ankara: Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 26, sayı: 3,
- Tanör, B. (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.
- Ulusoy, A. (2007). *Maliye Politikası*. Trabzon: Üç yol Kitabevi.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ avrurasında feodal sisteme genel bir bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları,
- Yayla, A. (2000), *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2005). *Makroekonomi*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Çalışmalar Vakfı.
- Yurdusev, A. N. (1993). *Liberalizmin Türkiye Atağı*, Türkiye Günlüğü.
- Yüksel, F. (2007). Sosyal devletin dönüşüm sürecinde yerel yönetimlerin yeni işlevleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 279-298.